EXTRAS DIN:

ISTORIE ŞI TRADIŢII RROME

Autori: **Delia Grigore**
Gheorghe Sarău

Coordonator: Gabriela Alexandrescu

Redactor: Miralena Mamina

Cuvânt înainte

Discriminarea etniei rrome este un fenomen real, chiar dacă foarte greu recunoscut. Stereotipurile şi prejudecăţile din mentalul colectiv, perpetuate de secole, contribuie la existenţa în continuare a acestui fenomen. Schimbarea mentalităţilor este un proces îndelungat dar admiterea României în Uniunea Europeană înseamnă racordarea la valorile europene pe care va trebui să le respectăm.

În acest sens, educaţia pentru cunoaşterea, înţelegerea, acceptarea şi valorizarea minorităţilor trebuie generalizată în şcoală, deoarece copiii vor fi cetăţenii cu drepturi depline ai Europei.

Aşa cum reiese din EuroBarometrul Rural privind valorile europene în sate româneşti, realizat de Fundaţia pentru o Societate Deschisă în 2005, faptul că 40% din populaţia rurală ar fi de acord ca rromii să fie forţaţi să trăiască separat de restul societăţii pentru că nu se pot integra, 46% consideră că statul ar trebui să ia măsuri pentru a opri creşterea numărului de rromi, iar 78% sunt de părere că cei mai mulţi rromi încalcă legile, constituie un grav semnal de alarmă privind mentalitatea faţă de rromi.

Singura şansă de schimbare o constituie educaţia. Copiii sunt mai deschişi la idei noi, mai puţini taraţi, mai interesaţi de informaţie, dacă ea este prezentată într-un mod atractiv.

Cunoaşterea de către *toţi* copiii a istoriei reale a rromilor, a unor tradiţii uitate şi a celor păstrate ar trebui sa fie un obiectiv al educaţiei în şcoala românească.

Un început s-a făcut, elemente de istorie, cultură şi tradiţii ale rromilor sunt studiate chiar de către elevii rromi, în cadrul unor ore speciale. Este bine, pentru că mulţi dintre aceştia nu le cunosc, urmarea fiind creşterea stimei de sine a copiilor din această etnie.

Important, însă, este ca şi copiii majoritari să primească informaţii corecte despre colegii lor rromi, pentru a-i înţelege şi a se elimina catalogarea peiorativă şi discriminarea.

Broşura de faţă, realizată de doi specialişti în domeniu – Delia Grigore şi Gheorghe Sarău, poate clarifica multe aspecte necunoscute despre rromi. Modul de abordare a temelor aparţine strict autorilor, singura imixtiune în textele acestora fiind cerută de respectarea spaţiului tipografic.

Sperăm că informaţia va folosi dascălilor care înţeleg că în şcoală se face şi educaţie, nu numai instrucţie, iar într-un viitor nu prea îndepărtat, chiar şi Ministerul Educaţiei şi Cercetării va admite necesitatea educării în spiritul respectului pentru diversitate.

Gabriela Alexandrescu

Preşedinte Executiv

Salvaţi Copiii România

Gheorghe Sarău

I. Originea rromilor – teorii, legende, fapte

1. Rromii - popor indian. Limba rromani – limbă indiană

Cercetătorii care şi-au propus să abordeze problematica rromă dincolo de incertitudini, presupuneri şi speculaţii şi s-au sprijinit în demersurile lor pe dovezi palpabile şi pe argumente ştiinţifice indubitabile au ajuns, în cele din urmă, la concluzia că, de fapt, în legătură cu strămoşii rromilor persistă câteva necunoscute majore legate de existenţa lor în spaţiul indian, ce privesc:

– *apartenenţa la caste şi tipul de îndeletniciri exercitate* (deşi, îndeobşte, se afirmă – recurgându-se la argumente de ordin logic – că proto-rromii proveneau din casta cea mai de jos a societăţii indiene);

– *arealul* din care aceştia proveneau, *limbile de contact* din respectiva zonă şi *raporturile dintre idiomul vorbit de ei şi alte idiomuri* regăsite în faza medie de dezvoltare a limbilor indiene*;*

– *apartenenţa la una sau alta din grupările etnice indiene*;

– *cauzele* care au generat plecarea proto-rromilor din India;

– *momentul* în care strămoşii rromilor, proto-rromii, au părăsit "Marea Indie" (Mahābhārata);

– *existenţa unui exod* de proporţie sau dacă plecarea proto-rromilor s-a produs în valuri succesive;

– *timpul* cât a durat drumul parcurs de strămoşii rromilor, din India până în Bizanţ, şi câtă vreme au poposit în fiecare din spaţiile geografice străbătute etc.

Evident, edificiul necunoscutelor *mai poate fi înălţat* – dacă dorim o cercetare ce se vrea clădită pe date certe, pe probe ştiinţifice – sau *poate fi demolat*, dacă ne vom mulţumi să vehiculăm, la rândul nostru, ipoteze, speculaţii şi teorii ce s-au perpetuat dintr-o lucrare într-alta, de-a lungul timpului.

Totuşi, în legătură cu necunoscutele problematicii rrome, regăsite sau nu între cele mai sus enumerate, trebuie să observăm că singura disciplină care a oferit dovezi concludente referitoare la rromi, la istoria, tradiţiile şi limba acestora – cel puţin în câteva chestiuni majore – a fost *lingvistica* (apartenenţa limbii rromani la limbile indiene, zona din care proveneau strămoşii rromilor, drumul parcurs de aceştia din spaţiul indian până în cel balcanic, datarea aproximativă a perioadei când strămoşii rromilor trebuie să fi părăsit India ş.a.).

2. Legătura limbii rromani cu limbile indiene – surori

Limba rromani face parte din subgrupul indic de Nord-Vest / Nord al ramurii indo-iraniene a limbii indo-europene, alături de idiomurile *panjabi de Vest* (= lahndā), *panjabi*

(de Est), sindhi, după alţi autori fiind încadrată alături de *kāshmīrī, nēpalī (= pāhārī de Est)* sau chiar alături de limbile din *subgrupul indic dard(ic)* ori din *subgrupul indic "pāhārī"* (ramificaţiile "pāhārī de Vest" şi cea "centrală").

Limba *rromani*, una din principalele 27 limbi *neo-indo-ariene* după numărul de vorbitori (denumite şi "indice moderne", "neo-indice", "indo-ariene moderne"), se află împreună cu alte trei limbi – *shinghaleză, kohistānī* şi *maldiviană* – în situaţia aparte de a nu fi vorbite astăzi pe teritoriul subcontinentului indian. Din cele aproximativ 14 milioane de rromi (răspândiţi în: Asia, Europa (cca. 7 – 10 mil.), nordul Africii, America de Nord, Centrală şi de Sud, Australia), aproximativ 7 milioane dintre aceştia îşi păstrează încă limba.

Limba rromani, caracterizată prin fondul său lexical de bază moştenit din limbile indo-ariene vechi şi prin apropierea ei tipologică de limbile indo-ariene medii şi noi se prezintă la nivelul unor dialecte ce se deosebesc între ele nu prin structura gramaticală (care, prin natura ei conservatoare şi puţin penetrabilă, s-a păstrat aproape intactă în toate dialectele rrome!), ci prin nuanţările sesizate la nivelul componentelor lexicale

Menţinerea în limba rromani a unora din trăsăturile arhaice, sintetice, din limbile indiene *vechi* (perioadă ce se întinde aproximativ de la jumătatea mil. al II-lea î. H. şi până spre sec. al V-lea î.H.) şi *medii* (de la jumătatea mil. I î. H. până în a doua jumătate a mil. I d. H. – mai cu seamă din limba *apabhramśa* ("limba alterată"), care marchează trecerea din faza limbilor *indiene medii* (limbile *prakrite*) la limbile *neo-indiene* - ne îndreptăţeşte să admitem că plecarea strămoşilor rromilor din India s-a produs, într-adevăr, *începând cu intervalul delimitat de sec. al II-lea – sec. al VIII-lea d. H., şi până în faza incipientă de formare a limbilor neo-indiene* (din care face parte şi limba rromani), adică până spre sfârşitul mil. I d.H.).

Argumentul principal îl constituie, cum arătam mai sus, menţinerea *caracterului detaşat sintetic al limbii rromani*, spre deosebire de *analitismul pregnant* al celorlalte limbi neo-indiene, mai cu seamă al celor din Estul Indiei.

Intelectualii contemporani indieni, cu simpatii faţă de procesul de normare a limbii rromani – ca, de pildă, Janardhan Singh Pathania – consideră că rromii sunt la origine indieni proveniţi din partea de Nord a Indiei, că limba lor este o limbă *prākrt.* J.S. Pathania o denumeşte afectiv "rromani – prākrt", "unica limbă vie dintre multele limbi *prākrta*", "bunica limbilor neo-indiene moderne", care, ca şi "străbunica" lor (adăugirea *ns.)*, *limba sanscrită*, este o limbă *sintetică*, "şi nu *analitică* – cum sunt toate celelalte limbi şi dialecte neo-indiene contemporane" (Pathania, **1994,** 5).

Dacă exodul proto-rromilor s-a declanşat în mileniul I d.H., în jurul anilor 300-500 sau în jurul anului 900 d. H. – când limbile indo-ariene intră în faza lor modernă, cunoscute sub denumirea de limbi ale grupului indic, "sanscritic", – rămâne o problemă

greu de soluţionat, încă deschisă. Chestiunea legăturii dintre limba vorbită de proto-rromi şi limbile indiene este însă o certitudine, judecând după unele asemănări la nivel fonetic, morfologic, sintactic şi lexical dintre limba rromani şi sanscrită, pe de o parte, şi, respectiv, dintre limba rromani şi alte limbi neo-indo-ariene.

Îndeobşte, se presupune că momentul declanşării exodului din India s-ar fi produs înainte de mijlocul secolului al III-lea d. H., se pare, din Nordul părţii Centrale a Indiei (ceea ce o să observăm, mai jos, şi cu prilejul prezentării «teoriei Kannauj», susţinută de lingvistul rrom occitan, Marcel Courthiade, de la INALCO Paris).

Acceptând ideea plasării momentului exodului proto-rromilor la jumătatea secolului al III-lea d.H., trebuie să observăm că în India, în perioada aceea, se înregistra – din punctul de vedere al datării aproximative a izvoarelor scrise – etapa limbilor indo-ariene medii, care se întinde încă de pe vremea lui Buddha (sec. V î.H.) şi până spre jumătatea mileniului I d.H. Este faza lingvistică a limbilor indo-ariene medii care, în sanscrită, era denumită prin "prākrta-" ("limbă folosită de toţi, comună").

Lingviştii secolului trecut, pornind de la asemănările pe care le ofereau *sanscrita* şi *avestica*, au apreciat că indo-iranicii (după o coabitare de un mileniu şi jumătate, ce ţinea cam din mil. III î.H.) s-au desprins la începutul mil. II î. H. (după unii autori, în jurul anului 1500 î.H.), în grupurile *indo-aric* şi *iranic*, producându-se, implicit, scindarea limbii indo-iraniene în *sanscrita vedică* şi *iraniană*.

Grupul *indo-aric* a cunoscut trei faze lingvistice importante de dezvoltare: *veche, medie* şi *modernă*.

Din punctul de vedere al limbii rromani, aici interesează cu precădere *limbile neo-indo-ariene (indo-ariene moderne).*

Vorbitorii limbilor neo-indo-ariene sunt în contact la NV cu vorbitorii limbilor iraniene, la N şi NE cu cei ai limbilor tibeto-birmane, la E cu vorbitorii limbilor munda şi la S cu cei ai limbilor dravidiene. De asemenea, limbi neo-indo-ariene mai pot fi întâlnite în Centrul, Sudul şi Vestul insulei Ceylon (Śri Lanka) – unde se vorbeşte *singhaleza*, în restul insulei fiind prezentă tamila, limbă dravidiană.

Din punct de vedere *tipologic* limbile neo-indo-ariene pot fi cuprinse în 3 grupuri, după observaţiile lui Zograf (**1976**, 147).

A. Grupul indic de Nord (care include toate limbile neo-indo-ariene din India, Pakistan, Bangladeş şi Nepal, cât şi dialectul *pariya*, descoperit în Tadjikistan.

B. Grupul de limbi din Ceylon (Śri Lanka) este reprezentat de limba *singhaleză* (separată de limbile indo-ariene de Nord, în urmă cu aprox. 2500 de ani, ce s-a dezvoltat în exteriorul spaţiului geo-lingvistic indo-arian).

C. Grupul de dialecte ale limbii rromani (a căror desprindere de spaţiul lingvistic indian s-a produs în primul mileniu d.H.). Zograf (**1976**, 147) stabileşte, în cadrul primului

grup (indic de Nord), existenţa a 3 subgrupuri esenţiale, delimitate pe baza trăsăturilor fonetice, morfologice şi sintactice ale structurii limbilor indice moderne:

– *sgr. de Vest*: (sindhi, panjābī, gujarāti, marathī)

– *sgr. Central*: hindi (sgr. Central şi de Vest se intrepătrund destul de strâns).

– *sgr. de Est*: bengalī, assamī, oriya.

Un spaţiu de tranziţie între limbile indice moderne de E şi celelalte limbi îl ocupă limba *nēpalī* şi dialectele *bihārī.*

3. Legende privind exodul proto-rromilor din India, cauzele şi drumul lor spre Bizanţ

Chiar daca "legenda" de mai jos nu ar fi livrească, nefiind deci rodul unor lecturi ale informatorului popular Ali Ceauşev, rrom "coşnitar" din Şumen (Bulgaria), de la care cercetătorul englez *Donald Kenrick* a cules, prin anii '60, respectiva "legendă" (privind dispersarea strămoşilor rromilor în trei părţi ale lumii, înainte ca aceştia să fi ajuns în Imperiul Bizantin), ea merită, totuşi, amintită, fie şi numai pentru ilustrarea impactului pe care îl produc în conştiinţa rromilor simpli, teoriile despre *originea indiană şi migraţia rromilor.*

Ali Ceauşev (care în perioada aceea avea contacte cu câţiva specialişti în domeniul rrom, ca: Chaman Lal - India, Donald Kenrick - Anglia, Milena Hübschmannová - Cehia) declară că a auzit această legendă de la un unchi al său (Marušjakova-Popov **1994**, 64 - 65).

Legenda a fost publicată de Donald Kenrick întâi în limba engleză în lucrarea *The Destiny of Europe's Gypsies* (Puxon - Kenrick **1972**, 7), apoi a fost reprodusă, în limba rromani, în *Bibaxtale berša* ["Ani nefericiţi"] (Puxon - Kenrick **1988**, 7) şi, ulterior, a fost inclusă într-o antologie de texte rrome (însoţite de versiuni în bulgară şi engleză) editată de soţii etnografi bulgari Marušjakova-Popov (**1994**, 62 - 64, respectiv 63 -65).

Legenda culeasă de la Ali Ceauşev are următorul conţinut: *"Aveam un împărat mare, un Rrom. El era prinţul nostru. Era padişahul nostru. Rromii locuiau pe-atunci cu toţii laolaltă într-o ţară, într-un vilaiet bun. Numele acestui vilaiet era Sindh… Aceasta era o ţară curată (frumoasă). Găseai acolo multă fericire şi multă bucurie. Toţi o duceau bine. Numele împăratului nostru era Maramengro Dev. El mai avea doi fraţi. Numele lor erau Rromano şi Singan. Toate bune şi frumoase, dar se întâmplă un mare război. Musulmanii l-au făcut. Soldaţii au distrus ţara Rromilor. Au pârjolit pământul. Toţi Rromii au fugit din ţara lor… Cei trei fraţi şi-au purtat oamenii pe drumuri îndepărtate. Unii au mers în Arabia, unii în Armenia şi alţii în Bizanţ. În acele ţări au devenit săraci".* (Traducerea am realizat-o după textul scris în limba rromani).

În privinţa celorlalte contribuţii aduse de lingvistică (stabilirea, oarecum aproximativă, a zonei şi a perioadei de plecare a strămoşilor rromilor din India), cercetătorii delimitează ca areal NV-ul, C-ul şi, parţial, NE-ul Indiei, considerându-se, în genere, ca zona emblematică, *Pundjabul,* dar, recent, cum am arătat, se indică şi zona *Kannauj*.

Legat de *perioada* în care s-a (s-au) înregistrat plecarea (plecările, căci este posibil ca exodul să se fi produs în mai multe valuri succesive), în urma conexării şi confruntării datelor, informaţiilor şi teoriilor conţinute în lucrări consacrate rromilor, împărtăşim părerea că strămoşii rromilor trebuie să fi părăsit India *într-o fază anterioară* (sec. al II-lea - sec. al VIII-lea d.H.) *sau cel mult într-o fază concomitentă cu cea a formării limbilor neoindiene* (dintre care şi limba rromani face parte), adică sfârşitul mil. I d.H. / începutul mil. al II.lea d.H.).

Referitor la *perioada* în care strămoşii rromilor au părăsit India vin în sprijin şi interpretările de ordin istoric, mai vechi sau mai noi, mai mult sau mai puţin argumentate.

O ipoteză, în acest context, o desprindem dintr-o lucrare a dr. Donald Kenrick (arabist şi rromolog englez), intitulată *Zingari dall'India al Mediterraneo* (**1995**) – publicată apoi (1998) şi în limba română – în care se arată că, din perspectivă istorică, primele migrări ale indienilor spre vest (extrapolând, deci şi ale strămoşilor rromilor!) trebuie privite în contextul cuceririi, în anul 224 d.H., de către şahul perşilor Ardashir (224 - 241 d.H.) a Indiei de Nord (Pakistanul de azi), pe care a transformat-o în colonie a Persiei (Kenrick, **1995**, 13).

Donald Kenrick vede în această realitate istorică o primă posibilitate oferită unei părţi dintre indieni de a căuta condiţii mai bune de lucru în Persia, presupunând că din acest prim val ar fi făcut parte: personal administrativ, preoţi, mercenari, gărzile palatului, muzicanţi, contabili, comercianţi (**1995**, 14).

Autorul însuşi recunoaşte că, totuşi, singurul reper cert privind migrarea indienilor, din India, poate fi considerat cel legat de perioada 241 - 274 d. H. din timpul domniei lui Shapur I, când acesta i-a adus pe indieni la Kabul, ca salahori la digul lui Shuster (**1995**, 17).

Legenda aducerii muzicanţilor indieni la curtea şahului persan Bahram V Gur capătă în viziunea lui Donald Kenrick noi faţete (**1995**, 18, 19, 57, 58). Astfel, el aduce în discuţie trei referiri, consemnate, tardiv, de trei autori, ce privesc legenda aceasta, potrivit căreia în timpul domniei lui Bahram V Gur (420 - 438 d. H.) au fost aduşi muzicanţi şi dansatori, din India, în Persia.

Autorii lor sunt:

- Istoricul persan *Hamza al-Isfāhānī* (m. în anul 967 d.H., care a studiat la Bagdad şi a locuit la Alep) a scris, în arabă, în anul 950 d.H., deci la cinci sute de ani de la domnia lui Bahram V Gur, cartea *Ta'riẖ fī mulūk al -'ard* (v. trad.: U. Daudputah, *A Chronology of Persian Kings,* Bombay, (1932), reprezentând o "Istorie despre regii Pamântului";

- Persanul *Firdousi [Firdawsi] - i Rumi* (Abul Kasim Mansūr), n. în anul 932 d.H. - m. în anul 1020 d.H.) a scris, în jurul anului 1011, în limba persană, poemul epic întru slava Iranului, intitulat *Sāh Name*, în care include şi legenda aducerii muzicanţilor indieni la curtea şahului Bahram V Gur (v. trad.: Juhes Mohl, *Le Livre des Rois*, Paris, 1877; R. Levy, *The Epic of the Kings*, Londra, 1967);

- *Al - Ṯa'alibī*, născut aprox. la anul 1020 d. H. în Afganistan, a scris pe la anul 1050 d.H. o "istorie a umanităţii", *Gurar al - Siyar*, a cărei secţiune despre Persia a fost tradusă, probabil, dintr-o carte persană, pierdută, scrisă în jurul anului 950 d. H. (v. trad.: Zotenberg, *Histoire des Rois de Perse*, p. 564 - 567). În cuprinsul ei este şi legenda care face aici obiectul discuţiei.

Legenda spune că şahul persan Bahram V Gur a cerut să i se trimită din India nişte muzicanţi care să-i înveselească supuşii prin cânt şi dans. Aşa au sosit din India în Persia "12.000 de zoţi" (dupa Hamza al - Isfāhānī, iar după Firdousi "10.000 de luri"), muzicanţi (bărbaţi, femei, copii). Se povesteşte că şahul a dat fiecărei familii câte un bou, un măgar şi grâu, ca aceştia să se poată întreţine, având ca obligaţie să cânte gratis celor sărmani. Indienii însă, care fuseseră dispersaţi în toată Persia pentru desfătarea poporului, au mâncat boii şi grâul şi au rămas doar cu măgarii. Când s-au întors, după un an, "cu feţele palide", Bahram Gur le-a zis: "Nu trebuia să prăpădiţi grâul! Acum mai aveţi doar măgarii. Puneţi tot ce aveţi pe spinările lor, pregătiţi-vă instrumentele şi corzile şi puneţi-le sub ei!". "Aceşti luri, chiar şi astăzi, continuă să rătăceasca în căutare de-ale gurii, să doarmă cu câinii şi lupii, mereu sub cerul liber, şi să fure ziua şi noaptea" (dupa Firdousi; cf. Kenrick ***1995****, 19).*

Ceea ce ni se pare însă foarte important este remarca lui Donald Kenrick care ne supune atenţiei o eroare care s-a perpetuat până azi, inclusiv în lucrările unor reputaţi cercetători preocupaţi de istoria rromilor, anume, aceea că Firdousi socotea greşit că *lurii* (nomazi şi nu rromi!), familiari lui în epocă, ar fi descendenţii muzicanţilor pe care Bahram V Gur îi adusese în Persia. D. Kenrick precizează ca lurii de azi vorbesc limba *beluchi* şi nu până demult voiajau ca artizani şi muzicanţi, iar direcţia predilectă în peregrinările lor era, "mai degrabă, spre est decât spre vest" (**1995**, 38).

Relativ recent, începând din anul 1999, Marcel Courthiade leagă plecarea rromilor din India de năvălirea războinicului afgan Mahmud Ghazni, în India, unde ar fi asediat şi cucerit bogatul, atunci, oraş indian, Kannauj, în 21 decembrie 1018. Despre această incursiune se vorbeşte în Cartea Yaminilor, scrisă de învăţatul arab Al Utbi. Kannaujul era cel mai bogat oraş din nordul Indiei şi cel mai populat, la vremea aceea, având 53.000 de locuitori. Se spune că Războinicul afgan, cucerind oraşul, a luat întreaga populaţie - formată din bărbaţi, femei, copii - în robie şi a vândut-o regelui Imperiului persan, ca meşteşugari, muzicanţi etc.

La aceste supoziţii, teorii, credinţe şi fapte, ce se constituie în "repere", vag susţinute prin probe şi insuficient comentate, mai pot fi adăugate şi alte teorii fanteziste despre înaintaşii rromilor, de tipul: "au fost menţionaţi în Mahābhārata", "în Iliada", "în Odiseea", "sunt egipteni", "au venit cu oştile lui Tamerlan" (de aici şi denumirea, în unele ţări, de "tatari"), "provin din oraşul Singara din Mesopotamia", "la răstignirea lui Hristos, cel ce trebuia să bată cuiele era rrom şi de milă a furat unul din cuie", "denumirea lor de *rromi* vine de la denumirea de *romei*, locuitori ai Bizanţului" etc. etc.

Şirul ipotezelor privind prezenţa stră-rromilor în spatiul dintre India şi Balcani poate continua, dar, aşa cum arăta Rajko Djurić (**1987**, 7), privitor la menţiunile făcute în scrierea lui Firdousi sau în manuscrisul călugărului gruzin de la Muntele Athos, *"acestea sunt izvoare cărturăreşti, care, oricât de preţioase ar fi, nu pot fi utilizate ca atare".*

II. Drumul rromilor din India spre Europa

1. Contribuţia limbii rromani la clarificarea unor probleme vizând exodul şi migraţia rromilor spre Imperiul Bizantin şi Europa

Cum s-a putut desprinde de mai sus, în legătură cu rromii, lingvistica a avut cel puţin trei merite: în *elucidarea originii indiene a limbii rromani şi a rromilor*, în *stabilirea intervalului de timp aproximativ când s-a produs exodul rromilor din India (sec.al II-lea – al VIII-lea d.H.)*, şi în *reconstituirea drumului* parcurs de strămoşii rromilor, din India până în Europa, recurgându-se la aportul etimologiei.

Astfel, prin analizarea lexicului rom, au fost identificate, pe lângă elementele vechi indiene, şi *cuvinte vechi afgane, persane, armeneşti, osete, gruzine, turceşti, greceşti, sud-slave, româneşti* etc. (v. Miklosich **1872 – 1873**, III, 9), jalonându-se, în acest mod, spaţiile geografice parcurse de strămoşii rromilor.

Şi în privinţa drumului străbătut de strămoşii rromilor, din India spre Vest (Asia, Balcani, Nordul Africii, Europa), există câteva păreri. Singura ştiinţă de la care se speră, şi în viitor, privind elucidarea incertitudinilor, rămâne tot lingvistica, însă pentru aceasta va fi nevoie de intensificarea cercetărilor, studiindu-se, cel puţin, lexicul idiomurilor vorbite în fiecare ţară din perspectivă etimologică.

Se pare că după părăsirea Indiei de către strămoşii rromilor, spaţiile geografice străbătute au fost cele corespunzătoare teritoriilor actuale ale Pakistanului, Afganistanului şi Iranului – în decurs de câteve sute de ani – apoi, spre sfârşitul sec. al X-lea şi începutul sec. al XI-lea, aceştia ar fi ajuns în Nordul Mesopotamiei.

În paranteză fie spus, este de remarcat faptul că înainte de sosirea strămoşilor rromilor în vecinătatea estică a Imperiului Bizantin (ce a fiinţat din anul 395 d. H. pâna în anul 1453), se presupune că s-a produs o deviere de la drumul principal, în sensul că o mică parte dintre strămoşii rromilor s-a îndreptat spre Nord, asezându-se în Asia Centrală (pe teritoriile actuale ale republicilor Tadjikă, Kirghiză, Kazahă, Uzbekă şi Turkmenă), respectiv în regiunea chineză Sintzean (la Nord de Munţii Altân Tagh din Pamir şi Tian-San, care o împart în bazinele Tarim şi Tungaria (Yunggar)).

Întorcându-ne la traiectul principal al strămoşilor rromilor, la vecinătatea estică a Imperiului Bizantin, trebuie să arătăm că aici s-a înregistrat un moment-cheie pentru drumul strămoşilor rromilor şi pentru limba lor. Mai precis, probabil în zona delimitată de teritoriile actuale al Iranului (partea de NV), al Irakului (partea de N), al Turciei (partea de E), al Azerbaidjanului, al Armeniei şi al Gruziei, s-a produs în fluxul migraţiunii strămoşilor rromilor o trifurcaţie:

I. ramura “lom” sau “de nord”

Despre strămoşii rromilor care constituie azi *ramura “lom” sau “de nord”* şi care s-ar fi deplasat pe teritoriile pe care azi se află republicile Azeră, Armeană şi Gruzină, unii autori sunt de parere că drumul ar fi continuat spre NV prin Caucaz (pe teritoriul actualelor republici Daghestan, Cecenia, Osetină, Kabardino - Balkaria, Calmâcă) şi pe latura de NV a Mării Negre, ajungându-se în Balcani, apoi în Europa de Est, Centrală şi de Vest, alţi cercetători arătându-se însă circumspecţi faţă de această teorie (Vaux de Foletier **1971**);

II. Ramura “dom” sau de “sud - vest” a avut ca direcţii: Siria, Palestina, Egiptul, ţările din Africa de Nord de unde, probabil, grupurile de strămoşi ai rromilor şi-au continuat drumul, traversând Mediterana în Spania (în timpul stăpânirii arabe), întâlnindu-se cu rromii veniţi din Europa prin Pirinei (cei din a treia ramură).

Vaux de Foletier (**1971**) arată că o parte din strămoşii rromilor din ramura “dom” a ajuns, ca urmare a expansiunii comerciale arabe, în Insula Zanzibar (Tanzania).

III. ramura “rrom”, “de vest”, cea mai numeroasă, este reprezentată de strămoşii rromilor care şi-au continuat drumul (din vecinătatea estică a Imperiului Bizantin) în Imperiul Bizantin (Asia Mică şi Balcani) - unde au rămas câteva secole - iar de aici, mai departe, în Europa Centrală şi de Vest.

Marcel Courthiade (**1995 a**, 22), la rândul său, invocând “absenţa unei

documentaţii serioase", aduce în atenţie observaţia făcută de lingvistul american Jan Hancock (**1992**, 1-19), anume, aceea că grupurile lingvistice RROM, DOM şi LOM "se pare că s-au separat înainte de a fi pătruns pe teritoriile iranofone /.../; deşi toate trei prezintă aceste împrumuturi iraniene, totuşi, aceste împrumuturi, aproape în totalitate, nu corespund între ele".

În ceea ce ne priveşte, această remarcă ne determină să ne gândim că ar fi fost posibil ca strămoşii rromilor care s-au îndreptat spre centrul Asiei (spre actualele republici Tadjikă, Kirghiză, Kazahă, Uzbekă şi Turkmenă, respectiv, spre regiunea chineză Sintzean) să-şi fi continuat drumul spre Vest pe un traiect mult mai lesnicios, "de câmpie", şi anume, prin Câmpia Turanului, ocolind Marea Caspică (fie prin nordul Iranului, fie prin vestul, nordul şi nord-estul Mării Caspice) şi ajungând în zonele ocupate azi de republicile caucaziene (Calmâcă, Daghestan, Ceceno-Ingușă, Osetină, Kabardino-Balkaria, Gruzină, Armeană, Azerbaidjană), eventual în N-V-ul Iranului.

Pe lângă argumentul alegerii unui drum "de câmpie", am mai adăuga alte două. În primul rând, faptul că atât grupul ce s-a îndreptat spre Centrul Asiei, cât şi cel din ramura caucaziană "dom" ("de sud-vest") erau grupuri puţin numeroase, iar în al doilea rând, constatarea făcută de Marcel Courthiade (**1995 a**, 22) că rromii din Caucaz, grup constituit din "*Boşa* sau *Poşa*", împreună cu ramura europeană a rromilor reprezintă un grup aparte, din punct de vedere lingvistic, în comparaţie cu ramura "dom" (de "sud-vest"), reprezentată de grupurile *Nawar* / *Nuri* din Siria.

Marcel Courthiade (**1995 a**, 22-24), după ce admite ca pătrunderea strămoşilor rromilor în Europa s-a realizat pe trei căi de acces - traversând Caucazul, Bosforul şi Africa de Nord - arată că grupuri de Boşa / Poşa (originare din Caucaz) pot fi întâlnite şi la Moscova, iar legat de teza "trecerii prin Africa de Nord" în Europa sunt aduse argumente în defavoarea acesteia (prezenţa unor cuvinte balcanice *trupo* "corp", *clidi* "cheie", *crallis* "rege", *ulicha* "strada" etc - scrise în grafia spaniolă), dar nu se exclude, totuşi, posibilitatea ca "vreun contingent de rromi" să fi venit în Spania prin Africa de Nord şi să se fi dispersat în masa celorlalţi Gitanos.

2. Rromii în spaţiul Imperiului Bizantin şi primele menţionări în epocă

În legătură cu prezenţa rromilor în Bizanţ, cercetătorii (Liègeois, **1985**) sunt îndeobşte de părere că prima menţionare documentară a strămoşilor rromilor, sub denumirea *athinganoi*, pe care le-au atribuit-o bizantinii, apare într-un manuscris hagiografic în limba gruzină despre Viaţa Sfântului Gheorghe (unul dintre cei şase sfinţi cu acest nume, un episcop de Constantinopol), datat 1068 d. H. (după alţii: aproximativ la

anul 1100 d.H.), scris de un călugăr georgian la Mânăstirea Iviron de la Muntele Athos. Prin anul 1054 d.H., în timpul domniei împăratului Constantin IX Monomahul (1042 – 1055), au sosit la Constantinopol, din Asia Mică, mulţi *athinganoi*, ce făceau parte dintr-o "sectă eretică" şi erau renumiţi prin priceperile lor de ghicitori şi vrăjitori (Liégeois, **1985,** 13 – 14).

Diferiţi autori arată că, întrucât în grădinile împărăteşti veneau în permanenţă animale sălbatice, Împaratul Constantin IX Monomahul le-a cerut *athinganoi*-lor să-l scape de fiare. Ei le-au dat carne vrăjită animalelor şi acestea au murit. Impresionat de priceperile lor, împăratul i-a rugat să repete vrăjitoria pe câinele lui, însă Sfântul Gheorghe a trecut crucea pe deasupra cărnii vrăjite şi câinele a rămas în viaţă. ((Miklosich (**1872 - 1880**, VI, 60), Lal (**1969**, 17, 27), Djurić (**1987**, 7), Marušjakova-Popov **1993**, 26 – 28).

Legat de Sfântul Gheorghe, la care se face referire în document, trebuie să avem în vedere că nu este vorba de *Sfântul Gheorghe - ostaşul,* deoarece acesta a trăit în sec. III d. H., că acesta venea din Cappadocia şi că a fost martirizat în anul 303 d. H. din porunca Împăratului Diocletian.

Aşadar, Sfântul Gheorghe menţionat în manuscris nu poate fi decât unul din ceilalţi cinci sfinţi omonimi. Între aceştia sunt cunoscuţi: "un martir la Adrianopol, un episcop de Antiohia, *un patriarh de Constantinopol*, un martir spaniol, un martir francez" (Blajut **1982**, 182-184). Evident, aici este vorba de Sfântul Gheorghe - patriarh de Constantinopol.

Problema importantă care se ridică este dacă, realmente, respectivii membri ai sectei erau sau nu la origine indieni, Jean Pierre Liégeois (**1985**, 14) observând că în multitudinea şi continua mişcare a populatiilor Imperiului Bizantin de la sfârşitul mil. I / începutul mil. al II-lea d. H. nu putem şti cu certitudine dacă denumirea grecească nu era folosită şi pentru alte grupuri.

În limba rromani, cuvântul „*ţigan*" nu există. În schimb, aproape toţi cercetătorii au fost de acord ca *ἀσίγγανοι* provine din limba greacă medievală (bizantină) din cuvântul *ἀθίγγανοζ* "de neatins, intangibil" (cf. pref. privativ *α* + vb. *θιγγάνω* "a atinge"; "a leza"). Astfel, cuvântul prin care era denumit acest grup avea ca semnificaţii « de neatins,

intangibil », "păgân", "impur" sau faţă de care se recomandă precauţie. Cuvântul este atestat pentru prima dată în anul 1068, la o mânăstire din Georgia (în acea vreme în Imperiul Bizantin), în scrierea unui călugăr: acesta spunea că athinganoyi sunt un grup de eretici, nomazi, cititori în stele şi vrăjitori şi îi sfătuia pe creştini să se ferească de aceştia.

Termenul *atsingani* (sau, în variantă nesonorizată *atsinkani*), de la care provin denumirile ce îmbracă un fonetism care aproximează pronunţia grecească în diferite limbi (*cigáni* - Slovacia, *ciganie* - Polonia, *ciganos* - Portugalia, *czigányok* - Ungaria, *cikáni* - Cehia, *ţigani* (cu forma atestată *aţigani*) - România, *sig∅yner* - Norvegia, *tsiganes* - Franta, циганu - Bulgaria; Serbia, цыгане - Rusia, *Zigeuner* - Germania, *zingari* - Italia etc.) este perceput, tot mai mult, în contextul deschiderii europene din ultimii ani - de către rromii din toate tările în care sunt numiţi cu astfel de forme apropiate de cea grecească - ca fiind peiorativ.

În unele ţări, ca, de ex. Germania, folosirea termenului *Zigeuner,* cât şi a celor derivaţi a fost interzisă prin lege şi termenul a fost înlocuit prin sintagma *Roma und Sinti* (v. şi *Roma Sprache* etc.), în engleză – forma cea veche *Gipsy*, cât şi *romany* au fost înlocuite de *romani* (v. *romani people, romani language*), în franceză – *romani* , în bulgară – *pomi*, în maghiară – *romi* (v. *romi nyelv*) etc.

Dacă admitem cu rezervă că strămoşii rromilor erau prezenţi în Bizanţ în sec. X - XI d.H.. conform menţiunilor din manuscrisul de la Muntele Athos, atunci, cu aceeaşi rezervă, trebuie să fim de acord că *nici în continuare nu există dovezi clare, cel puţin până la anul 1348*, de când datează documentul semnat în Serbia de Ştefan Duşan. Aşadar, *pentru perioada cuprinsă între anul 1054 d.H.* (când, potrivit manuscrisului de la Muntele Athos, au sosit *athinganoi* la Constantinopol) şi *anul 1348* (de când datează documentul, semnat de Ştefan Duşan, privind dările care urmau să fie plătite de “cingarie”), cercetătorii vorbesc despre alte câteva repere, care se pot constitui în potenţiale atestări documentare în Balcani, pentru acest interval.

Dar, dintre toate aceste menţionări de până la anul 1348, cum lesne se poate desprinde din opisul oferit aici, rămân credibile doar acelea ce trimit la însemnările monahului franciscan Simeon Simeonis, de la anul 1322, respectiv de la anul 1340, şi cele din cronica de la anul 1323 a lui Nicefor Gregoras.

Considerăm că denumirea *atsingani* îi privea, într-adevar, pe rromi, dacă avem în vedere că termenul a fost receptat pâna prin anul 1385 în Balcani sub forme foarte apropiate ca: *atsingani (atsigani, atigani)*, adică: *1378*, Náfplion - Peloponez; *1384* -

Methoni, *1385* - Vodiţa - România (Dan Vodă), *1386* - Insula Corfu - “feodum atsiganorum” etc.

Confruntând datele conţinute în unele lucrări consacrate rromilor, am întocmit ierarhizarea primelor menţionări / insinuări documentare în diferite zone ale Balcanilor:

1054 - potrivit manuscrisului de la Muntele Athos, “άσίγγανοι” se aflau la Constantinopol în acel moment.

1068 - în manuscrisul de la Muntele Athos sunt menţionaţi “άσίγγανοι”.

1322 - în Insula Creta, la Iraklio, potrivit monahului franciscan Simeon Simeonis, se găseau urmaşii din neamul lui Ham, fiul lui Noe, “ce locuiau în corturi şi grote, nerămânând mai mult de 30 de zile într-un loc”.

1323 - în “Istoria Bizanţului”, Nicefor [Nikephoros] Gregoras face referiri la o grupă de “ţigani acrobaţi”, care a plecat din Constantinopol şi a dat reprezentaţii la curţile cârmuitorilor locali din Macedonia şi Serbia (ajungând chiar la curtea împăratului Ştefan Duşan [Dečan], în Serbia).

1335 - “În sintagma lui Matei Vlastar /…/ se vorbeşte de ţigănci care fac magii şi despre ţigani care poartă şerpi la piept şi-i etalează /…/ de asemenea, “despre ţigani din preajma Mănăstirii Ksiropotamos din Athos şi despre văduva Ana, care are un nou bărbat “ţigan (egiptean)” (Marušjakova-Popov **1993**, 30).

1340 - Monahul franciscan Simeon Simeonis aminteşte de existenţa *mandopoli*-lor, care se îndeletniceau cu vindecarea bolilor pe pământurile Moreei şi vorbeau între ei într-o limbă neînţeleasă de alţii.

1346 - Cu începere din anul 1346 (Djurić **1987**, 51), după alţii din anul 1386 - Marušjakova-Popov **1993**, 29) sau “în a doua jumătate a secolului al XIV-lea” (Liégeois **1985**, 14), s-a creat în insula Corfú (Kerkira) o feudă “ţigănească”, “feudum acinganorum”, care a fiinţat până în secolul al XIX-lea şi în care membrii săi, în mare parte fierari şi căldărari, nu depindeau decât de bulibaşa lor.

1348 - Ştefan Duşan, împăratul Serbiei, legiferează dările în potcoave pe care trebuie să le achite “cingarie” (potcovari şi şelari).

1348 - Dupa unii cercetatori (Djurić **1987**, 51), în anul 1348, dupa alţii în anii 1350 (Marušjakova-Popov **1993**, 29) sau 1384 (Liégeois **1985**, 14; Kenrick **1995**, 48), veneţianul Nicolo Frescobaldi a vizitat localitatea Modon (Methóni), aflată în partea de vest a Peloponezului, în Depresiunea Messenia, unde a constatat prezenţa “ţiganilor fierari”, a “mandopolinilor”.

1350 - v. *1348 - Modon.*

1362 - Într-un document, datat 5. XI. 1362, păstrat în Arhiva din Dubrovnik, se

semnalează existenţa curelarilor (menţionaţi cu denumirea dublă de “egipteni / ţigani”).

1368 - menţionarea la Zagreb a “ţiganilor”.

1373 - Sunt menţionaţi “ţiganii – meşteşugari” la Zagreb.

1378 - v. *1373.*

1378 - În orasul Nauplia (Náfplion), pe coasta Peloponezului de Est, guvernatorul veneţian reconfirma căpeteniei “atinganilor”, pe nume Ian, privilegiile dobândite de înaintaşii lui. (După Kenrick (**1995**, 48), prezenţa acestora se semnala la anul 1397).

1378 - Cu o oarecare rezervă, se vorbeşte de o menţiune făcută în *Diploma de la Rila* a ţarului Ivan Şişman, datată 1378. Marušjakova-Popov (**1993**, 75) arată că: “Aşezarea “Agoupovi kleti”, menţionată în text, în repetate rânduri a fost pusă în legătură cu “ţiganii” (inclusiv traducerea sa “aghiupti kleti”) de către cercetătorii autohtoni şi străini /…/, cu toate că textul în sine nu conferă nici un temei pentru astfel de interpretări, atâta timp cât reiese clar că este vorba de locuinţe sezoniere ale păstorilor” (Apud: Il’inskij **1911**, 26 - 27). De altfel, *kleti* din sintagma “Agoupovi kleti” îşi are originea în cuvântul grecesc *χλητός* “numit, chemat”. Rajko Djurić (**1987**, 54) precizează că în document se arata că “Ivan Şişman a înzestrat Mănăstirea Rila cu câteva sate în care trăiau *rromi*”! Oricum, cercetătorii bulgari (Marušjakova-Popov **1993**, 75) consideră că “În ciuda inexistenţei de date certe şi de informaţii de natură istorică, se poate afirma, cu o destul de mare doză de siguranţă, că stabilirea masivă a ţiganilor pe pământ bulgăresc trebuie să se plaseze aproximativ în perioada cuprinsă între sec. al XIII-lea - al XIV-lea, fiind posibile contacte şi prezenţe şi mai timpurii”.

1382 - Se menţionează prezenţa “ţiganilor” la Zagabria (Kenrick **1995**, 48).

1384 - v. *1348 - Modon.*

În ţările române, încă de la prima atestare din 1374, semnalată tot în documentele unei mănăstiri, Vodiţa, termenul „a*ţigan*”, care a devenit mai târziu „*ţigan*”, desemna o stare socialã, aceea de rob, nicidecum etnia.

Se conturează astfel două sensuri ale cuvântului „*ţigan*”: mai întâi erezie şi apoi statut social aflat în afara sistemului ierarhic al societăţii. Cuvintele „rob” şi „sclav” apar mult mai târziu în limba română, aşadar, în limba română veche, termenul utilizat pentru numirea acestei categorii sociale era „ţigan”. Robul / ţiganul nu fãcea parte din structura socială, nu era considerat ca aparţinând speciei umane, el se definea ca obiect de schimb. Rromii s-au aflat în stare de robie pentru mai bine de jumătate de mileniu (approx. 1374 – 1856).

Mai târziu, cuvântul „*ţigan*” a păstrat, în mentalul colectiv românesc şi în limba română, un sens profund peiorativ: „Nici ţiganul nu-i ca omul, nici răchita nu-i ca pomul”, „S-a înecat ca ţiganul la mal”, „A ajuns ţiganul împărat şi pe tată-său l-a spânzurat”, „Ţiganul e ţigan şi-n ziua de Paşte”, „Nu te ţigăni!”.

3. Impactul lingvistic

Evident, coabitarea strămoşilor rromilor cu populaţii din Imperiul Bizantin, începând cu sec. X – XI d. H., avea să exercite influenţe din perspectivă lingvistică, sesizate astăzi, în limba rromani, la nivel *fonetic* (apariţia variantei vocalice *ï* pentru *i*, respectiv, a variantei fonetice *ë*, pentru *e* – în dialectele căldărarilor şi spoitorilor), *morfologic* (preluarea articolelor din limba greacă, a sufixului pentru substantive abstracte , a unor desinenţe din limba turcă, greacă, mai departe, din bulgară, română etc.), dar, mai ales, *lexical*, de exemplu împrumuturi din limbile: *turcă* , *greacă*, *bulgară* sau, ulterior, elemente *sud-slave*, *română* ş.a.

În general, cea mai mare influenţă asupra majorităţii dialectelor rrome a fost exercitată din partea limbii greceşti, ceea ce presupune un popas îndelungat al strămoşilor rromilor în spaţiul de limbă greacă. De altfel, se spune, pe bună dreptate, că a doua "patrie" a rromilor a fost Grecia, după cum în perioada care a urmat, a treia mare "patrie" pentru foarte mulţi din romii lumii a constituit-o teritoriul Principatelor române, dată fiind perioada de aproape o jumătate de mileniu cât romii au fost ţinuţi aici în stare de robie. De bună seamă că şi idiomurile rrome, la rândul lor, au avut o influenţă deloc neglijabilă asupra lexicului limbilor de contact, manifestată îndeosebi la nivelul argoului.

III. Rromii pe teritoriul României

1. Primele atestări pe teritoriile româneşti

La *3 oct. 1385*, domnitorul Dan Vodă, într-un document, menţiona între daniile făcute de unchiul său Vladislav Vodă Mănăstirii Sfântului Antonie din Vodiţa – Ţara Românească, existenţa a 40 de sălaşe “de aţigani” (Se observă păstrarea prefixului negativ din greaca bizantină).

În *1387*, domnitorul Mircea cel Bătrân, fratele lui Dan Vodă, reconfirmă aceste danii (inclusiv cele 40 de sălaşe de “aţigani”) Mănăstirilor Vodiţa şi Tismana, iar în anul *1388* el însuşi dăruia Mănăstirii Cozia “300 de sălaşe de ţigani”. În anul *1416*, existenţa rromilor era consemnată la Braşov (Kronstadt), iar în *1428* domnitorul Moldovei, Alexandru cel Bun, dăruia Mănăstirii Adormirii, din Bistriţa, 31 de familii de “ţigani” etc.

Prin extrapolare, putem afirma că *rromii erau prezenţi cu siguranţa în Ţara Româneasca cel puţin din perioada 1364-1373*, cât a durat domnia lui Vladislav Vodă,

deci cu 12 - 21 ani mai înainte faţă de anul primei lor menţionări documentare cunoscute (1385). În Europa, următoarele menţionări au fost la anul 1387 (la Ljubliana), în 1399 şi 1416 (în Cehia), în anii 1407, 1414, 1418, 1419 şi 1424 (în Germania) şi, între ultimele menţionări, Ţara Galilor (1579).

2. Robia rromilor în Ţările Româneşti

Rromii au devenit, se pare, robi, în scurt timp de la poposirea lor în spaţiul geografic românesc. Iată ce spune Petre Petcuţ (**2005**, 30), autorul principal al manualului de istoria rromilor, despre începuturile robiei rromilor în Ţările Române:

> " La venirea lor în Ţările Române, rromii erau oameni liberi care plecaseră din Peninsula Balcanică pentru că numărul rromilor ce soseau din Asia Mică era tot mai mare, de unde şi nevoia de a găsi noi sate unde să poată face comerţ. Atunci când au plecat din Bulgaria şi au trecut la Nord de Dunăre, a existat o perioadă în care s-au putut mişca liber şi s-au putut aşeza unde voiau, şi în Ţara Românească şi în Modova, după care au fost înrobiţi. Acest lucru a fost posibil datorită migrării în grupuri mici, paşnice şi lipsite de organizarea militară a migratorilor anteriori. Unele grupuri de rromi nu practicau creştinismul şi au fost percepuţi de români ca păgâni, fapt care a fost luat în consideraţie, când au fost înrobiţi. Un element important care să confirme ipoteza libertăţii iniţiale a rromilor ar fi o serie de libertăţi acordate de stăpânii robilor, între care, cele mai importante: libertatea de mişcare în ţară – robii seminomazi plătind doar o dare anuală către stăpâni şi autonomia comunităţii, indiferent dacă era nomadă sau sedentară, exercitarea dreptului de judecată intern."

Ce se întâmpla însă în Transilvania? Acelaşi istoric, Petre Petcuţ (2005, 44) ne spune:

> „ În Transilvania, rromii nu au fost robi, ci erau organizaţi, după modelul românesc, într-un voievodat, care avea o largă autonomie judiciară şi era condus de un voievod. Acest fapt este amintit în *Aprobate*, constituţia de atunci a Transilvaniei, rromii trebuind să aibă în Transilvania un voievod al lor, căruia să-i plătească anual dări.
>
> Întâlnim şi cazuri în care rromii din Transilvania sunt robi. Astfel, în Ţara Făgăraşului, care fusese stăpânită pentru o perioadă de timp de domnii munteni, robia rămâne ca o moştenire a acestei perioade. Aceeaşi era şi situaţia robilor Cetăţii Bran.
>
> În porunca din anul 1476 a regelui Matei Corvin, în legătură cu rromii de la marginea oraşului Sibiu, voievodului şi vicevoievodului Transilvaniei le era interzis să-i mai judece pe rromi, dreptul de judecată aparţinând oraşului Sibiu. Această măsură este luată în scopul

menţinerii libertăţii şi drepturilor rromilor şi pentru a le permite o existenţă liniştită şi în conformitate cu obiceiurile lor.

În secolul al XVI-lea apare funcţia de „mare voievod al ţiganilor". El era numit de rege sau de principele Transilvaniei din rândul nobilimii. /.../ Şeful cetei de rromi purta numele de *voievod* şi avea o largă autoritate în cadrul comunităţii. El era considerat cel mai puternic şi mai înţelept dintre toţi rromii din grup şi deţinea această funcţie pentru toată viaţa. Funcţia nu se transmitea ereditar fiilor lui. El făcea dreptate în caz de conflict între familiile din ceata pe care o conducea, judecând chiar şi disputele apărute între membrii aceleaşi familii."

3. Dezrobirea rromilor

Dacă în mai toate ţările Europei de Vest, încă de la primele apariţii ale "bohemienilor" (romilor), au fost emise legi drastice prin care li se interzicea rromilor popasul îndelungat în localităţile de pe teritoriul lor, în Principatele române romii au fost acceptaţi şi ţinuţi într-o îndelungă şi ruşinoasă cursă a robiei, aproape o jumătate de mileniu. Această segregare umană avea să fie înlăturată definitiv abia la jumătatea sec. al XIX-lea, printr-o serie de acte normative succesive, adoptate cu multă inerţie, deşi existaseră şi unele manifestări de generozitate în acest spirit. Astfel, până la emiterea ultimului act de dezrobire a rromilor, în anul 1856, în contextul emancipării romilor robi, au existat şi unele iniţiative, personale sau instituţionale, ce au premers legiferărilor finale, cele din anii 1855 – 1856. Între primele, cele mai importante datează din anul *1714*, când domnitorul Nicolae Mavrocordat a desfiinţat, în Moldova, dăjdiile şi din *1766*, când domnitorul Moldovei Grigore III Ghika a emis o anaforă pentru eliberarea robilor. În aceeaşi perioadă, în Ţara Românească, Constantin Mavrocordat, tot printr-o anaforă domnească, acordă dreptul de a nu mai fi despărţiţi robii (copiii de părinţi ori soţii între ei).

Alte iniţiative: *19 iunie 1783* - în Bucovina este desfiinţată robia; *1834* - poetul *Costache Conachi* îşi slobozeşte robii; *1836* - scriitorului *Costache Negruzzi* (în vremea aceea şi deputat) i se remite o scrisoare de către maiorul Voinescu - în vederea unei iniţiative legislative în Adunare. Scrisoarea, în legătură cu necesitatea ştergerii robiei, fusese primită de maiorul Voinescu de la un anonim, care, în urmă cu un an, încercase să publice un studiu pe această temă, dar îi fusese interzis de cenzură. Costache Negruzzi i-a răspuns anonimului în "Foaie pentru minte", felicitându-l pentru ideile de emancipare şi informându-l că a redactat un proiect de lege pe baza lor, care va fi supus Adunării spre aprobare (Lecca *1908*, 194); *1837* - în Ţara Românească domnitorul *Alexandru D. Ghika* are iniţiativa de a-i repartiza boierilor pe robii domneşti pentru a li se da pământ de muncit; *1839* - în Moldova se

dă dreptul robilor la răscumpărare;

Dar, primele legi, fundamentale pentru „dosarul dezrobirii”, apar în Ţara Românească şi în Moldova în contextul anilor 1843 – 1844. Astfel, în *Ţara Românească* a fost adoptată întâia lege, promulgată de domnitorul *Gheorghe Bibescu* la data de *22 martie 1843,* ce privea "desfiinţarea dajnicilor de sub administraţia Vorniciei temniţelor şi trecerea lor sub administraţia ocârmuirilor de judeţe", prin care se ştergea robia unei număr mic de romi.

În *Moldova* a fost adoptată, la data de *31 ianuarie 1844,* la propunerea domnitorului *Mihai Gr. Sturdza,* legea privind "regularisirea ţiganilor mitropoliei, a episcopiilor şi mănăstirilor în deobşte" - ceea ce făcea ca robii "mănăstireşti" ("duhovniceşti") ce aparţineau aşezămintelor monastice şi bisericii să fie liberi - şi, de asemenea, legea prin care robii "domneşti", ai Statului - nomazi ori sedentari - deveneau şi ei liberi.

Şi în *Ţara Românească* se procedează, la data de *11 februarie 1847*, tot în vremea domnitorului *Gheorghe Bibescu,* la adoptarea legii de emancipare a robilor ce aparţineau aşezămintelor publice, bisericilor, mănăstirilor, episcopiilor, mitropoliei.

Aceste legi, cât şi art. 14 din Proclamaţia Revoluţiei din Ţara Românească de la 11 iunie 1848 (ce prevedea dezrobirea prin despăgubire a rromilor), articol neaplicat, nu rezolvau însă pe de-a-ntregul problema emancipării, deoarece mulţi robi, cei “boiereşti” (“particulari”) rămâneau în continuare în stare de sclavie, care avea să fie eradicată abia după runda următoare de legi.

Prin urmare, în *Moldova,* domnitorul *Grigore Alexandru Ghika* se adresa, la data de *28 noiembrie (10 decembrie) 1855*, Sfatului Administrativ pentru a sublinia necesitatea eradicării robiei romilor, propunând elaborarea unui proiect de lege în acest scop. Legea - ce avea la bază proiectul conceput de Mihail Kogălniceanu şi Petre Mavrogheni - a fost votată la data de *10 (22) decembrie) 1855* de către Divanul Obştesc ca "legiuire pentru desfiinţarea sclăviei, regularea despăgubirei şi trecerea emancipaţilor la dare".

În *Ţara Românească,* în mod similar, domnitorul *Barbu Dimitrie Ştirbei* a promulgat, la *8 (20) februarie 1856*, "Legiuirea pentru emanciparea tuturor ţiganilor din Principatul Ţării Româneşti " (Achim *1998*, 97).

Dar actele de generozitate, cît şi anomaliile se continuă însă şi după apariţia primelor legi, în 1843 şi 1844:

- *1842 - 1848* - în perioada de domnie a lui *Gheorghe Bibescu*, în Ţara Românească se începe răscumpărarea de către stat a robilor de la boieri. În această perioadă, cel dintâi care şi-a dezrobit robii a fost revoluţionarul *Ion Câmpineanu*;

- 1848 - în Moldova, "până la căderea domnilor regulamentari în 1848" (Kogălniceanu *1891*, 27), şi în Ţara Românească, până la 11 iunie 1848 (când s-a dat citire art. 14 din Proclamaţia Revoluţiei), robii particulari (boiereşti) "cu toată lovirea dată sclaviei, au mai urmat a-şi purta lanţurile, deşi mult uşurate prin ideile noi şi prin îmblânzirea moravurilor /…/ " (Kogălniceanu *1891*, 27). În Ţara Românească, deşi declaraţi liberi prin această Proclamaţie, în fapt, până la legea din *1856*, robii particulari (boiereşti) au rămas în aceeaşi situaţie (eventual salvându-se prin răscumpărare);

- *22 noiembrie 1850* - în Ţara Românească, domnitorul *Barbu Ştirbei* (1849 – 1856) interzice vânzările şi donaţiile de robi între boieri (particulari), statul procedând la răscumpărarea lor, dacă boierii respectivi solicitau aceasta.

În Transilvania, Maria Tereza (1740 - 1780), printr-unul din cele patru decrete ale sale, privind statutul rromilor, cel din anul 1767, se desfiinţează jurisdicţia voievodului asupra rromilor, ei depinzând, de acum, de sistemul administrativ obişnuit.

„Din punct de vedere fiscal, existau în Transilvania trei categorii de rromi: „ţigani fiscali, spălători de aur" (aurarii, zlătarii), care culegeau aurul din nisipul unor râuri; „ţiganii fiscali taxalişti" erau nomazi, organizaţi în cete conduse de voievozi; „ţiganii care ţineau de marii proprietari de pământ şi de oraşe" - erau iobagi sau jeleri pe moşiile nobiliare, ocupându-se în principal cu diferite meşteşuguri." (Petre Petcuţ, 2005, 46)

4. Configuraţia istorică, socială şi lingvistică a colectivităţilor de rromi din România

În general, încercările de clasificare a rromilor au fost şi sunt expuse riscurilor de interpretare, căci de multe ori criteriile de clasificare se întrepătrund sau devin, în timp, irelevante. Pe de alta parte, o excesivă subdivizare a rromilor dupa criteriul *ocupaţional* -

cum s-a mai facut în lucrările unor autori - conduce la o percepţie eronată asupra realităţii lingvistice rrome.

Preocupări de clasificare a rromilor din România au existat la mulţi cercetători români - Mihail Kogălniceanu (**1891**), Octav G. Lecca (**1908**), Popp Şerboianu (**1930**, 53), George Potra (**1939**), Ion Chelcea (**1944**, 22) ş.a. - care au reuşit în demersurile lor să înfăţişeze o imagine generală despre această chestiune.

Îndeobşte, pentru oricare cercetător cu preocupări în domeniu, există, mai ales în faza incipientă de abordare a fenomenului rrom, tentaţia, întemeiată de altfel, de a cunoaşte raporturile existente între diferitele colectivităţi de rromi. Noi înşine am întreprins o cercetare a acestui subiect, concretizată într-o comunicare ştiinţifică prezentată, împreună cu cercetătorul Nicolae Gheorghe, în cadrul Simpozionului "*Implicaţiile sociologiei în cercetarea limbii şi literaturii*", desfăşurat la Universitatea din Bucuresti (28 - 29 martie 1986).

Pornind de la cele câteva criterii de clasificare propuse de Ion Chelcea (**1944**, 22), am realizat o clasificare proprie după şapte criterii: *a) istorico-juridic* ("după proprietate", valabil până la "dezrobire"), *b) de stabilitate* (după modul de viaţă), *c) ocupaţional* (socio-profesional), *d) criteriul aculturării* (grupul etnic pe lângă care s-au aculturat rromii), *e) istorico-geografic, f) al conştiinţei de apartenenţă la un neam (spiţă, viţă) pe baza sanguină, g) socio-lingvistic.*

a) Criteriul istorico-juridic

Acest criteriu se verifică îndeosebi în ceea ce priveşte starea de robie, deci, perioada de dinainte de "emancipare" a rromilor.

Schematizând, robii rromi erau:

I. mănăstiresti sau *"preoţesti"* (în Basarabia se numeau "duhovniceşti"). Aceştia erau dăruiţi de domnitori unor mănăstiri, având obligaţia ca să acopere prin prestaţiile lor toate necesităţile diurne ale mănăstirilor cărora le-au fost arondaţi;

II. domneşti ş*i ai aşezămintelor publice* ("ai Statului"). Aceştia erau rromi dăruiţi de domnitori unor aşezăminte publice, serviciile prestate de robi fiind cele specifice respectivelor instituţii. Practic, erau denumiţi impropriu "robi", întrucât, cu excepţia celor de pe moşiile domnitorului, majoritatea lor constituia ramura rromilor nomazi. Ei achitau taxele faţă de Stat (sau prestau, în schimbul acestor taxe, servicii suplimentare, fiind denumiţi, din acest motiv, şi "scutelnici" ori "ruptaşi"). Dar cum aceste taxe deveneau apăsătoare, mulţi dintre rromii "domneşti" ajungeau la soluţia finală: vânzarea de bună voie ca robi unor boieri, preferând astfel o siguranţă ce repede se dovedea iluzorie.

Aceştia erau *vătraşi* ("de vatră"), cei ce se vindeau boierului sau cei care lucrau pe domeniul domnitorului, respectiv, *nomazi* ("lăieţi", "lăieşi", "corturari", "şătrari").

După profesiuni, robii “domneşti” *nomazi* puteau fi: *“rudarii”* (denumiţi şi: *“aurari”* sau, în zona de munte, “*băieşi*”), care, iniţial, fuseseră căutători de metale, apoi, prin dispariţia acestei ocupaţii, au îmbrăţişat meserii de “lingurari”, de “corfari”, de “covătari” etc., de prelucrători ai lemnului în general. Este lesne de înţeles de ce s-a produs schimbarea profesiunii. Şi pentru obţinerea metalelor şi pentru lemnul pădurilor apa reprezenta condiţia esenţială a exercitării acestor două îndeletniciri, “*căldărarii*” (cei care prelucrează arama şi confectionează căldări şi vase de bucătărie, cazane pentru fabricat rachiul etc., “*ursarii*”, veniţi din Balcani, unde poposiseră mai multa vreme (v şi “*zavragiii*”), cei care jucau ursul tot timpul anului (nu numai cu prilejul sarbatorilor de iarna!), “*pieptănarii*” (rromii care prelucrează osul, “tăind” pieptene). Sunt adesea eronat asimilaţi “cocalarilor” (cf. ngr. *κοκάλα* “oase”), “*zlătarii*” (“inelarii”), cei care prelucrează metalele preţioase (aurul, argintul), confecţionând inele (bijuterii, în general), “*ciurarii*” care confecţionează ciururi, site pentru cernut făină sau mălai, “*spoitorii*” (“*cos(i)torarii*”), rromii care se ocupa cu “spoitul” (“cos(i)toritul”) căldărilor, al cazanelor de fabricat rachiu sau al vaselor de bucătărie confecţionate de căldărari. (Se produce, astfel, o simbioza profesională (nu întotdeauna percepută !) între rromii “căldărari” şi “spoitori”), “*geambaşii (de cai)*”, cei care se îndeletnicesc cu cumpărarea / vânzarea cailor, “*clopotarii*” – cei care confecţionau sau trăgeau clopotele bisericilor şi, mai târziu, “*florăresele*”, “*lustragiii*” (la Şerboianu: “văcsuitorii de ghete (!)”) etc. etc.

Din punct de vedere diacronic, mai erau amintiţi “*netoţii*”, rromii băieşi ce se constituiau într-un trib sălbatic (ce ar fi fost izgonit din Transilvania din ordinul împăratului József al II-lea), care excela în hoţii şi consuma mortăciuni;

III. boiereşti (“particulari”, “căsaşi”, “de ogor”) erau rromii dăruiţi de către domnitori boierilor drept recompensă pentru devotamentul lor sau pentru serviciile aduse. Ocupaţiile robilor boiereşti erau foarte diversificate, dar bine definite. Se distingeau: *1) argaţii, îngrijitorii şi crescătorii de animale* (“văcarii”, “porcarii”, “bivolarii”, “herghelegiii”, (“rândaşii”), “găinăresele” etc. *2) argaţii care lucrau pământul* (“secerătorii” etc.), *3) robii de casă* (cei care exercitau diferite îndeletniciri în casă sau unele meserii la curtea boierului, ca, de pildă: "slujnice" / "feciori în casă" ("slujitori"), "bucătărese", "spălătorese", "cusutorese", "pitari", "sacagii", "fierari", "surugii" ("vizitii", "birjari"), "cizmari" ("ciubotari"), "lăutari" etc.;

b) criteriul de stabilitate

Criteriul stabilităţii (sau după modul de viaţă *nomad* ori *aşezat* (“sedentar”; “de vatră”) al rromilor comportă două configuraţii: *1) în timpul robiei* şi *2) după abolirea robiei.*

1) În perioada de robie rromii erau, în marea lor majoritate, *sedentari* (aşezaţi). Evident, există şi un număr comparativ mai mic de rromi *nomazi.*

Robii *mănăstireşti*, *boiereşti ("particulari") şi domneşti* (doar cei care lucrau pe domeniile domnitorilor sau în aşezămintele publice) erau *sedentari*, prin natura îndeletnicirilor exercitate de aceştia.

Cei mai mulţi dintre robii *domneşti,* în schimb, legaţi de stapânire doar prin plata taxelor (dărilor, zilelor de lucru etc.) fixate, erau *nomazi* sau *semi-nomazi* (dacă luăm în calcul că perioadele de peregrinări se produceau, în general, de primăvara (când iarba încolţea) şi până toamna târziu (după prima zăpadă), iar iarna rămâneau într-un loc (în bordeie, la margine de păduri ori de sat, sau în spaţii închiriate).

Robii domneşti nomazi (denumiţi şi "lăieşi" ("lăieţi"), "corturari", "şătrari", "cergari" etc) sunt cei la care ne-am referit mai sus (la punctul *a) II*, anume: "ursarii", "căldărarii", "spoitorii" (sau "cositorarii"), "ciurarii" (sau "sitarii"), "inelarii" ("zlătarii"), "rudarii" (sau: "aurarii", "băieşii", "băiaşii", "banaşii", "albierii", "lingurarii", "fusarii", "rotarii", "corfarii" - în funcţie de obiectele pe care le prelucrau), "pieptănarii" (sau "cocalarii"), "geambaşii (de cai)" şi "netoţii" - categorie ce a fost trecută în rândul robilor *boiereşti*, aşezaţi, cu concursul generalului rus Kiseleff, înainte de sfârşitul primei jumătăţi a sec. al XIX-lea, prin împărţirea lor boierilor, spre nemulţumirea preoţimii (Şerboianu **1930**, 51).

2) După abolirea robiei, traversând o perioadă de confuzie ce îşi avea originea într-o nehotarâre explicabilă din partea foştilor robi faţă de noua perspectivă, aceea de a fi liberi şi de a-şi decide şi garanta singuri existenţa, rromii au rămas pe mai departe *sedentari* sau *nomazi (semi-nomazi).* Strămoşii celor mai mulţi dintre rromii *sedentari* ("de vatră, "vătraşi") *de astăzi* au fost robi boiereşti, mănăstireşti sau domneşti (atât cei ce duceau o existenţă sedentară, cât şi cei nomazi).

Mulţi rromi ce proveneau din rândul robilor domneşti *nomazi* au devenit *sedentari*, stabilindu-se în sate şi orase. Aceştia, chiar dacă şi-au schimbat meseriile tradiţionale cu altele, şi-au menţinut conştiinţa grupului etnic din care au provenit, recunoscându-se, în continuare, ca "ursari", "ciurari", "cocalari" etc.

La sate, rromii ce proveneau dintre robii boiereşti, mănăstireşti sau domneşti (cei de pe domeniile domnitorilor) aveau să se ocupe, ca şi înainte, cu lucratul pământului la sătenii înstăriţi sau la boieri, ori pe propriile pământuri (împroprietăririle din anii 1864 şi 1924 nu au făcut deosebire între rromi şi ţărani), cu creşterea vitelor sau cu meseriile pe care le avuseseră ca robi (fierari, potcovari, cizmari, slugi, cărămidari, salahori etc.).

Rudarii se ocupau, în continuare, cu prelucratul (cioplitul) lemnului, confecţionând linguri, fuse, scaune, mese, ălbii, roţi etc., cu împletitul răchitei ("corfarii" confecţionează coşuri de nuiele, panere, mături etc.).

Şi rromii de la oraş (ca, de pildă, lăutarii, spoitorii etc.) şi-au continuat meseriile anterioare după dezrobire.

Unii dintre rromii emancipaţi de la sate, imediat după abolirea robiei, s-au mutat la oraşe, unde au îmbrăţişat noi meserii (*bărbaţii*: vizitii, lustragii, fierari, tinichigii, tocilari, geamgii, circari, artizani, bucătari, croitori, penari (fulgari), servitori (la orăşenii înstăriţi şi la boieri), personal de serviciu în instituţii, măturători de străzi, sacagii, salahori, zidari, iar *femeile*: bidinărese (chivuţe), florărese, ghicitoare şi vrăjitoare, spălătorese, vânzătoare (de floricele de porumb şi de seminţe prăjite, de dulciuri, de covoare ("mătăsari") etc. etc.).

c) criteriul ocupaţional (socio-profesional)

S-a putut observa mai sus cum criteriul *de stabilitate* se împleteşte imperceptibil cu cel *ocupaţional.* (Meseriile de până la abolirea robiei au fost prezentate la punctul *a*), cu prilejul abordării criteriului juridic, iar cele de după dezrobire - la punctul *b*), în cadrul criteriului de stabilitate).

C. J. Popp Şerboianu (**1930**, 53-57) a prezentat evantaiul de profesiuni ale rromilor din perioada interbelică, ceea ce a însemnat un lucru bun, dar şi unul rău. Căci, fără a sublinia îndeajuns realitatea că rromii nu erau organizaţi în bresle - în "corporaţii" cum acesta le denumeşte - meseriile lor fiind exercitate individual sau cel mult în grupuri mici, unii cercetători străini, în referirile despre rromii din România au supralicitat importanţa ocupaţiilor enumerate, crezând că aceste profesiuni erau practicate de grupuri masive de rromi distincte.

De altfel, Ion Chelcea (**1944**, 32-33) a sintetizat foarte bine obiecţiile faţă de "împărţirea pulverizantă" propusă de Şerboianu (**1930**, 53-57): "Ea nu ţine seamă de criterii organice, deşi întruneşte seria aproape completă a tuturor fracţiunilor de ţigani în parte. Ea nu e nici logică, fiindcă părăseşte complet un criteriu de împărţire şi îmbrăţişează altul fără a produce o sinteză organică a desfacerii în părţi a întregului, aşa după cum suntem obişnuiţi a ni-l imagina".

În perioada comunistă, ultimii rromi *nomazi* au fost sedentarizaţi (bărbaţii au fost tunşi, lor şi familiilor lor le-au fost eliberate acte de identitate, au fost sprijiniţi în construirea de case în satele în care li s-a stabilit reşedinţa, au fost obligaţi să frecventeze şcoala, să execute serviciul militar etc.). Ei au continuat însă să ducă un mod de viaţa semi-nomad (doar iarna se întorceau în localităţile de reşedinţă, unde, de cele mai multe ori, unii dintre ei dormeau în corturi, în timp ce caii stăteau în casele construite pentru locuit).

La sate, în epoca la care ne referim, rromii au lucrat la cultivarea pamântului, mai ales la IAS-uri, în zootehnie, ca fierari, lăcătuşi, tractorişti etc. Foarte mulţi dintre ei au devenit muncitori necalificaţi, navetişti, în fabricile din oraşele apropiate.

La oraş, rromii lucrau, de asemenea, ca muncitori (calificaţi şi necalificaţi) în fabrici, în salubritate şi la spaţii verzi, în construcţii (de locuit, feroviare, de drumuri şi poduri), la recuperatul sticlelor şi borcanelor, ca ospătari şi în comerţul de stat.

În ultimii ani, un număr extrem de mare de rromi îşi desfăşoară activitatea în comerţ (ca vânzători sau ca proprietarii unor afaceri).

d) criteriul aculturării

Sociologul rrom Nicolae Gheorghe (v. *Sarau*, Gheorghe - *Gheorghe*, Nicolae **1986**) redefineşte criteriul de identificare a categoriilor de rromi în funcţie de naţionalităţile în mijlocul cărora trăiesc, prefigurat de Ion Chelcea (**1944**, 22), numindu-l "criteriul aculturării".

În accepţiunea noastră, prin acest criteriu se relevă grupul etnic pe lângă care rromii s-au afiliat din perspectivă etnico-socio-lingvistică.

Aderenţa (mai degrabă *dependenţa* în prima fază) la (de) un grup etnic sau altul a fost dictată, în fond, de natura juridică a raporturilor statornicite între rromi şi comunităţile autohtone. Situaţia este diferită în Ardeal şi în Ţările române.

Dacă în Ţara Românească şi în Moldova, rromii s-au grupat, preponderent, pe lângă populaţia românească majoritară, în Transilvania situaţia a fost cu totul diferită, întrucât, pe lângă populaţia românească majoritară, existau încă două comunităţi numeroase – maghiară şi săsească / şvabă -, fapt care a condus la nuanţări, mai cu seamă de natură lingvistică, în sânul acestor ramificaţii rrome - care, în fond, la origine, s-au structurat printr-o serie de departajări dictate de fenomenele istorico-sociale.

În Transilvania, se vorbea de trei ramificaţii ale limbii rromani, reprezentate de dialectele: "maghiar-rrom", "valah-rrom" şi "sas-rrom", deosebite între ele prin împrumuturile preluate din cele trei limbi de contact: maghiara, româna şi germana (dialectul sasesc).

Rromii care, iniţial fuseseră aculturaţi românilor şi apoi trecuseră în Transilvania şi în Ungaria, şi-au păstrat limba maternă rromani, spre deosebire de rromii aculturaţi ungurilor, care, ca efect negativ al măsurilor de emancipare întreprinse de Maria Tereza şi de Josif al II-lea, nu şi-au mai păstrat limba, rromii unguri cochetând chiar cu ideea că şi reprezentau ceea ce li se spunea că sunt: *új polgárok* "cetăţeni noi", *új magyarok* "maghiari noi".

Mai târziu, după aproape un secol, situaţia în Transilvania s-a schimbat, distingându-se în Transilvania trei pături sociale de rromi: *1. rromii aristocraţi*, cei mai "civilizaţi" (citadini, care nu şi-au pierdut limba maternă; se ocupau cu muzica sau erau muncitori calificaţi). *2. rromii sedentari ("vătraşi", "domestici") de la sate* (vorbesc, de asemenea, limba maternă şi limba maghiară). Exercită meseriile de fierari, corfari

(împletesc mături, coşuri de nuiele etc.), erau salahori în agricultură sau în construcţiile de drumuri şi poduri. *3. rromii semi-nomazi, rromii "şătrari"*, clasa cea mai de jos). Erau vorbitori ai dialectului rrom de influenţă românească şi proveneau din vechile Principate române.

Evident, extrapolând şi în alte comunităţi minoritare din România ceva mai numeroase, de *sârbi*, în Banat (a se vedea, de pildă, zona Variaş), de *ucraineni*, în nordul ţării, de *turci şi* de *tătari*, în Dobrogea, pot fi identificaţi, chiar dacă în număr mic, aşa-zişii rromi "sârbeşti", "ucraineni", "turceşti" ("turciţi", "mahomedani"). În oraşele situate în zona nord-dunăreană pot fi întâlniţi rromii spoitori, care, iniţial, erau denumiţi de populaţia majoritară românească şi "rromi turci" ("turceşti").

Fenomenul aculturării îmbracă uneori caracter conjunctural, devenind anecdotic (Un prieten nerrom, din localitatea Bonţida, din apropierea oraşului Cluj-Napoca, ne-a relatat că rromii din satul său sărbătoreau alternativ Paştele ungurilor, respectiv, pe cel al românilor (când acestea nu coincideau), considerându-se, pe rând, unguri, respectiv, români).

În comunităţi multietnice, rromii - poate şi privilegiaţi de predispoziţiile lor native pentru lumea sonoră şi oralitate - sunt poligloţi, stăpânind toate limbile celor cu care intră în contact (de bună seamă şi din necesităţi practice, imediate, de asigurare a existenţei).

e) criteriul istorico-geografic

După provincia istorică în care se găseau, sau din care proveneau, rromii puteau fi: "regăţeni", "moldoveni", "ardeleni" ("transilvăneni"), "bucovineni", "basarabeni", respectiv, *dupa zona geografică* erau cunoscuţi rromii "dobrogeni", "bănăţeni", "olteni", "maramureşeni" etc.

f) criteriul conştiinţei de apartenenţă la un neam ("viţă", "spiţă") pe bază sanguină

Conform acestui criteriu, rromii pot fi grupaţi după numele strămoşului lor comun ("bubuleştii", "danceştii", "gaborii", "ioneştii", "modoranii", "pituleştii", "boldenii" etc.) sau după localitatea de origine a acestui strămoş comun (""brădenii", "tismănarii" etc.).

În cadrul acestei "viţe" ("spiţe") se practicau adesea "mariajele endogame de gradul II sau III" (*Sarău*, Gheorghe - *Gheorghe*, Nicolae **1986**).

g) criteriul socio-lingvistic

Dacă vom corela criteriile menţionate pâna acum, vom observa că din perspectiva socio-lingvistică principalele grupuri de rromi contemporane sunt cele de **“vătraşi”, “căldărari”, “ursari”, “spoitori”** şi **“carpatici”**.

Aşadar, în configurarea acestor grupuri socio-lingvistice au concurat factorii istorici, sociali şi lingvistici.

1. Rromii “vătraşi” (“de vatră”, “sedentari”) reprezintă cea mai numeroasă categorie.

Din punct de vedere istoric, ei îi au ca strămoşi pe foştii robi *boiereşti* (“particulari”), *mănăstireşti, domneşti (şi ai aşezămintelor publice).*

O parte din rromii “vătraşi” provine din foştii rromi nomazi, care, până la abolirea sclaviei, nemaiputând face faţă poverii triburilor, se vânduseră unor boieri. Prin stabilirea rromilor într-un loc, s-a produs o izolare lingvistică (de cele mai multe ori nu existau contacte permanente cu cosângenii, din acelaşi neam sau din altele), ale cărei consecinţe s-au soldat cu pierderea treptată a limbii materne. De aceea, ca urmare a asimilării lor lingvistice, între *rromii vătraşi* de astăzi, de la sate ori de la oraşe, există foarte puţini vorbitori de limba rromani.

O contribuţie la asimilarea lor lingvistică a avut-o şi noua societate postbelică, în sensul că, prin sedentarizarea forţată a rromilor nomazi, mulţi dintre aceştia s-au “socializat”, au început să se rupă de comunităţile rrome şi să se apropie, graţie noilor meserii exercitate, mai mult de comunitatea majoritară. În acest fel, recurgerea la limba maternă s-a făcut extrem de rar, limba rromani devenind, în cel mai fericit caz, limbă secundară.

2. Rromii căldărari

În componenta aşa-zisului dialect “vlah” intră şi idiomul rromilor căldărari.

Prin influenţele puternice primite din partea limbii române, idiomul căldărarilor se detaşează de celelalte dialecte rrome (în general, nu numai faţă de dialectele rrome vorbite în România). De altfel, rromii căldărari constituie o ramură aparte a rromilor, ale cărei particularităţi s-au conturat în Ţările române.

Din spaţiul românesc căldărarii s-au răspândit - după abolirea robiei în special - în diferite ţări ca: Ucraina, Polonia, Rusia, Finlanda (şi de aici în Suedia), Ungaria şi, mai departe, în ţările occidentale, îndeosebi în Belgia, Franţa, Spania, apoi în America Latină, SUA, Australia.

În România, căldărarii trăiesc disparat pe întreg teritoriul românesc (unii căldărari din Oltenia, de ex., s-au mutat în urmă cu o jumătate de secol, la Sibiu, în sudul Transilvaniei ş.a.m.d.).

De bună seamă că influenţa limbii române a fost mai intensă în cazul dialectului vorbit de căldărarii rămaşi în România, decât în cazul celui vorbit de căldărarii care,

plecând din Principatele române, s-au stabilit, de exemplu, în Ungaria, Rusia, Ucraina etc. Dar această intensitate a influenţei limbii române se percepe, mai ales, la nivel lexical.

Abundenţa de împrumuturi din limba greacă (a doua limbă ca intensitate a influenţei şi prima din care, cronologic, au fost preluate masiv elemente lexicale şi morfologice) în dialectul căldărarilor ne determina să credem că aceştia s-au aflat în contact lingvistic cu populaţia de limbă greacă timp îndelungat.

Faptul că în dialectul rromilor căldărari nu se păstrează multe elemente turceşti (ca în alte dialecte) ne conduce la ideea ca aceştia au coabitat cu populaţiile turco-tătare un timp extrem de scurt, pătrunzând din Grecia, prin Bulgaria, în Tările române.

3. Rromii "ursari"

Rromii ursari au plecat din România, probabil din cauza robiei, la sud de Dunăre, în Bulgaria, şi au revenit în România, probabil după Dezrobire ori la puţin timp după aceea, sau după Războiul de Independenţă din anul 1877. Prezenţa unui număr mai mare de elemente lexicale sud-slave (preluate de la populaţii ce vorbeau limbile bulgară şi / sau macedoneană), presupune o coabitare cu vorbitorii de limbi sud-slave, dintre care, cu siguranţă, bulgarii.

4. Rromii "carpatini" ("carpatici")

Amintiţi în primele încercări de clasificare a rromilor mai întâi ca rromi "moravo-bohemieni" - după numele provinciilor Moravia şi Bohemia - de către Franz Xavier Miklosich (**1872-1881**, I: 3), apoi sub numele de rromi "ceho-moravi" (Arhiducele József [József főherczeg] **1888**), rromii din această ramură aveau să fie ulterior cunoscuţi sub denumirea de rromi "carpatici" sau "carpatini".

Rromii *"carpatici"* sunt întâlniţi cu preponderenţă în Slovacia, în Ungaria (în zona Nógrád şi în vecinătatea Budapestei), în Cehia, în Polonia meridională, în Ucraina (Galiţia), în nordul României (Maramureş – Baia Mare, Coltău) şi, disparat, în toată Transilvania (Dumbrăveni – Sibiu, Gilău – Cluj, Turda ş. a.).

Din punct de vedere tipologic, idiomul *rromilor carpatini* aparţine, la origine, grupului de dialecte balcanice arhaice din *stratul I*, alături de dialectele: *mećkar* şi *kabuзi* (Albania), dialectele *xanduri* (Grecia), dialectul *erliilor şi drindarilor* (Bulgaria), dialectele *arli, bugurзi* şi *mahaзer* (în fosta Iugoslavie), dialectele *ursarilor şi spoitorilor* (România), dialectele din Turcia, *grupul de dialecte* vorbite de *Polska rroma* (rromii polonezi), *cele din Ţările baltice* şi *cele din Rusia septentrională*.

De asemenea, aici mai sunt incluse dialectul *rromilor din Abruzzes* (Italia), cel al *rromilor Mustala (Kaale)* din Finlanda şi dialectele *sinto-manuche*.

5. Rromii "spoitori" ("cositorari")

În România, rromii spoitori sunt prezenţi preponderent în oraşele nord-dunărene din Sud-Vestul, Sudul şi Sud-Estul României (Turnu-Severin, Calafat, Corabia, Turnu-

Magurele, Zimnicea, Giurgiu, Olteniţa, Călăraşi, Brăila, Galaţi), dar şi în alte localităţi din Muntenia şi Moldova, aflate pe firul unor ape, în care s-au aşezat, în număr mai mic (Drăgăneşti-Olt, Slatina, Caracal, Drăgăşani etc. etc.).

Pe lângă meseria tradiţională de “cositorari” (“spoitori”), exercitată ocazional prin scurte deplasări de câteva zile în satele şi în comunele din vecinătatea localităţilor în care locuiesc, aceştia – în totalitate sedentari – au îmbrăţişat şi meserii exercitate de autohtoni.

Octav G. Lecca se numără printre autorii care au făcut referiri (lapidare, de altfel) la rromii spoitori, caracterizându-i “ /…/ nomazi veniţi din Turcia. Ei spoiesc vasele de aramă şi sunt ţiganii cei mai cinstiţi şi mai bine văzuţi de populaţiune. Iarna, stau prin preajma oraşelor, unde ştiu că locuitorii pot avea nevoie de ei. Femeile sunt ghicitoare” iar: “ /…/ căldărarii, *spoitorii (subl. ns.)* şi căutătorii de metale, din care mulţi erau mahomedani, ţigani cu obieciuri mai bune şi mai aşezate” (**1908**, 181 şi în cont.).

De la avocatul Petre Copoiu, care a avut preocupări legate de dialectul vorbit de spoitori, încă din vremea comunistă, aflăm că în perioada interbelică aceştia au trecut, din iniţiative extracomunitare, la religia ortodoxă.

Într-o ediţie postumă a lui Petre Copoiu (**1996**, p.7-9), se arată că rromii “spoitori” din Giurgiu, cu credinţa “în Dumnezeul turcilor, în Alah”, au fost botezaţi în anul 1935: *“Noi credeam în Dumnezeul turcilor, în Alah. În anul 1935, primarul oraşului ne-a strâns pe toţi, pe ţigani, ne-a dus la marginea apei şi ne-a botezat. Numele noastre au rămas turceşti: Memet, Mustafa, Selim, Tosun etc. Unii dintre batrâni nu s-au botezat.*

Când moare câte unul, nebotezat, nu îl duce popa la groapă ‹n.n. în sensul ca la procesiunea de înhumare nu participă preotul ortodox›, ci îl aşează în tron înfăşurat într-o cergă, cu stea nouă pe el; pe gura lui este o pânză neagră, ceea ce înseamnă că este turc nebotezat”.

De asemenea, din relatarea “La marginea orasului Giurgiu”, consemnată de Petre Copoiu, în urma cu câteva decenii, şi publicată în aceeaşi ediţie postumă îngrijită de noi (Copoiu **1996**, 6-9), transpar aspectele relevante privind modul de viaţă al spoitorilor, preocupările lor tradiţionale şi mai noi: *“Când eram mic, tatăl şi mama mea ne luau în căruţă, luau cărbune, ciocane, mulţi cleşti, cositor şi plecam prin sate. Acolo şedeam toată vara şi spoiam tigăile, tingirile şi căldările ţăranilor. La margine de sat opream căruţa şi făceam cortul; două prăjini în părţile <laterale ale› cortului, care ţineau pânza să nu cadă. Puneam un lemn deasupra, o beldie. Intram în cort pe sub cei pari, puşi în faţa uşii. Jos în cort erau ţoalele noastre şi lucrurile tot jos. Pe pământ puneam rogojina. Strângeam căldări din sat şi le aduceam acolo unde şedeam noi. Ca să spoiesc căldărea, mai întâi*

pun foc de lemne; frec căldărea cu nisip, apoi o spăl cu apă; nevastă-mea îmi dă traista cu scule. Încălzesc căldărea, dau cu cositor, dau cu ţipirig, dau puţin zinc, apoi dau pe ea cu cânepă sau cu bumbac. Spăl căldărea.

Până când se lua focul, tatăl meu îndrepta fundul căldării cu ciocanul, dregea urechile şi toarta, o ştergea cu o cârpă înmuiată în oţet sau în apă tare. Tata şi mama şedeau cu fundul pe pământ, strângeau căldările între picioarele lor, făceau căldările frumoase, ca argintul cel curat. Tata strângea de la ţărani porumb, grâu şi bani, umplea căruţa şi veneam toţi la Giurgiu. Aşa trăiam înainte.

/…/ Tatăl meu avea doi cai şi două bivoliţe. Iarna vindeam lapte să ne <între>ţinem. Copiii mei au învăţat carte, merg la lucru, noi trăim mai bine acum ca înainte. Mai avem bivoliţe şi cai şi toamna tatăl meu, bătrânul meu tată, mai merge prin sate să spoiască căldări."

IV. Rromii în Europa. Contribuţiile majore privind cercetările referitoare la rromi

1. Primele menţionări documentare

După menţionările de la anii 1348 (Serbia) şi 1385 (Ţara Românească), în Europa rromii sunt consemnaţi în documente emise între anii 1387 – 1579, după cum se poate deduce din lista întocmită de noi:

Slovenia (*1387* – Ljubliana), *Cehia* (*1399*, 1416), *Germania* (1407 – Hildesheim, 1414 – Essen, iun. 1418 – Frankfurt am Main, 1 nov. 1419 – Augsburg, 1424 – Regensburg), *Elveţia* (*1414* – Basel, 30 aug. 1417 – Zürich), *Franţa* (*1418* – Strasbourg, 22 aug. 1419 – Châtillon-sur-Chalaronne dans l'Ain, 1419 – Mâcon, 1 oct. 1419 – Sisteron (Provance), 17 aug. 1427 – Paris, 5 iun. 1430 – Metz), *Belgia* (*1419* – Amberes, 3 ian. 1420 – Bruxelles, 30 sept. 1421 – Tournai, 8 oct. 1421 – Mons), *Olanda* (*1420* – Deventer), *Italia* (*18 iul. 1422* – Bologna, 7 aug. 1422 – Forli), *Slovacia* (*17 apr. 1423* – Spišská Nová Ves), *Spania* (*12 ian. 1425* – Zaragoza, 1428 – Galicia, 11 iun. 1447 – Barcelona, 1460 – Castellón de la Plana şi Daroca, 1471 – Lérida, 1472 – Valencia, 1484 – Castellón de Ampurias, 1491 – Sevilla), *Danemarca* (*1433* şi 1536), *Bosnia* (*1443*), *Polonia* (*1501*), *Lituania* (*1501* – Vilnius), *Rusia* (*1501*, 1721 – în Siberia), *Scoţia* (*1505*), *Suedia* (*29 sept. 1512* – Stockholm), *Anglia* (*1513*, 1514), *Albania* (*1522 – 1523*), *Portugalia* (*1526*), *Norvegia* (*1540*), *Finlanda* (*1559*, 1584 - Åbo (Turku)), *Ţara Galilor* (*1579*).

2. Primele indicii privind originea indiană a limbii rromani

Dacă primele consemnări în limba rromani datau din anii 1547, respectiv 1597, prima legătură a rromilor cu contextul indian avea să fie făcută, mult mai târziu, de teologul ungur, Wáli István. Format la Colegiul din Debreţin, cu prilejul studiilor sale de specializare în teologie, în cadrul Universităţii din Utrecht (în perioada 1753 - 1754), prilej cu care vizitează şi Universitatea din Leyda, Wáli István cunoaşte trei studenţi "malabrezi", în fapt din Ceylon (Sri Lanka). În discuţiile cu aceştia, Wáli István sesizează o sonoritate familiară între limba vorbită de studenţii indieni şi limba rromilor din ţara sa şi alcătuieşte, pentru uzul său, un vocabular de peste 1000 de cuvinte, pe care, după revenirea acasă, în anul 1754, le-a citit rromilor din Győr (Raáb), solicitându-le să redea sensul cuvintelor pe care aceştia le înţelegeau în limba maghiară.

Wáli István nu şi-a publicat constatarea, dar a relatat despre ea unui prieten tipograf din Carei, teolog şi el, Szatmár - Némethi Pap István, care, la rândul lui, a povestit-o căpitanului Dobai Székelyi Számuel. Pe baza scrisorii acestuia din urmă, a apărut, în anul 1776, o scurtă informaţie într-o publicaţie vieneză privind constatarea făcută de Wáli István.

După aproximativ 29 - 30 de ani de la constatare şi 7 ani de la publicarea în presă, H. M. G. Grellmann (**1783**, 170 - 171, **1787**: 2, 280) a preluat informaţia, a susţinut-o şi a dezvoltat-o.

Evident, studenţii "malabrezi" nu vorbeau o limbă indiană, ci una dravidiană, dar aceştia, cum erau de formaţie brahmani, cunoşteau limba sanscrită, limba de cult, apoi, limba "malabrezilor" conţinea ea însăşi împrumuturi sanscrite (Probabil, studenţii din India nu au indicat, ca obârşie, ţinutul natal Ceylon – cum apar consemnaţi în registrele universităţii -, ci regiunea Malabar, aceasta din urmă fiind cunoscută la vremea aceea prin debarcarea la Calicut, în Kerala, pe coasta Malabar, a navigatorului Vasco da Gama, în anul 1498.

Aşadar, descoperirea lui Wáli István avea să fie confirmată, la scurt timp, de reputaţi rromologi: *I.C.Ch.Rüdiger* (**1782 - 1793** - într-o oarecare măsură), *H. M. G. Grellman* (**1783, 1787**), *M. Graffunder* (**1835**), *A. F. Pott* (**1844 - 1884**), *Heinrich von Wlislocki* (**1884**) ş.a.

Delia Grigore

V. Rromanipen - fundamente ale identităţii rromilor

1. De ce rrom şi nu ţigan

„*Rrom*" este un cuvânt vechi al limbii rromani, folosit dintotdeauna pentru desemnarea apartenenţei etnice a rromilor, aşadar acesta este termenul corect. După cea

mai bine documentată ipoteză[1], termenul provine din cuvântul prakrit „*dom*” (cu *d* celebralizat), care însemna „om” şi se referea, pe de o parte, la imigranţii indieni provenind din diverse grupuri etnice, care s-au amestecat şi au realizat căsătorii mixte în Persia, formându-se ca popor acolo şi pornind apoi spre Europa, iar pe de altă parte, la un subgrup etnic din India, care există şi astăzi. Evoluţia fonetică firească a condus la transformarea cuvântului „*dom*”, cu *d* celebralizat, în cuvântul „*rrom*”, cu *r* nazalizat, motiv pentru care, în limba rromani, scrierea corectă a cuvântului „*rrom*” este cu dublu *r*, pentru a sublinia pronunţia nazalizată a termenului.

În ceea ce priveşte cuvântul „*ţigan*”, acesta este, pe de o parte, total străin de limba rromani, fiind o formă de heteroidentificare peiorativă a rromilor, iar pe de altă parte, este un termen neştiinţific pentru desemnarea apartenenţei etnice, el desemnând apartenenţa religioasă la un grup considerat eretic de către structurile clericale oficiale ale epocii în care a fost atestat. Capitolul „Rromii în spaţiul Imperiului Bizantin şi primele menţionări în epocă” a prezentat pe larg etimologia şi evoluţia istorică a termenului „ţigan”.

2. Nomadismul rromilor – între stereotip şi arhetip

Stimulată de expulzări forţate şi stopată de politici de sedentarizare, *migraţia rromilor* spre / prin Europa s-a caracterizat prin câteva elemente fundamentale: nu a fost direcţionată, nu a avut ca ţintă precisă Europa, ci s-a constituit ca deplasare spontană, determinată de factori istorici şi influenţată de evenimentele întâlnite pe drum, a încheiat, până în momentul de faţă, migraţia popoarelor spre Europa, nu a avut caracter militar şi s-a desfăşurat în valuri succesive sau marcate de întreruperi.

Există, aşadar, un *nomadism structural*, intrinsec identităţii rrome, datorat unei forme specifice de organizare socială şi economică şi unei dorinţe de a călători, dar, totodată, un *nomadism conjunctural*, datorat unor cauze externe: excluderea (persecuţii, expulzări) sau recluziunea (robia, închisoarea, diferitele interdicţii), ambele politici acţionând conjugat în cadrul migraţiei rromilor.

Nomadismul rromilor se află undeva *între identitatea etnică şi categoria economică* (nomadismul comercial datorat marginalizării sociale) sau *strategia de supravieţuire*. Aceasta din urmă conferă statut social comunităţii şi se creează ceea ce s-ar putea numi cercul cauză – efect – cauză: comunitatea este nomadă pentru că practică *meserii* de o anume natură şi are un statut marginal pentru că este nomadă, dar acest nomadism, la rândul său, are drept cauză, pe lângă determinarea etno-psihologică, marginalizarea socială. Nu trebuie absolutizată ideea rromilor nomazi sau aceea că „adevăraţii” rromi sunt nomazi: după cum s-a constatat în istorie, o mare parte a rromilor s-a sedentarizat şi

[1] Kenrick, Donald, *Rromii: din India la Mediterana*, Col. Interface, Centre de recherches tsiganes – Paris, Bucureşti: Editura Alternative, 1997.

nu întotdeauna forţat: au avut loc şi procese de *sedentarizare* liber-consimţite, fenomenul fiind cu mult mai complex decât pare.

Ceea ce rămâne însă este mobilitatea mai mare a poporului rrom, acel fond psihologic care predispune la deplasare, pe care societatea are datoria să-l protejeze ca valoare culturală autentică. Afirmaţii de genul „călătoria o avem în sânge, este mai puternică decât noi”, sau „noi suntem ca păsările cerului”, au fost interpretate ca auto-identificări cu modelul nomad.

Motivat fie de expulzările forţate şi interdicţiile de staţionare, fie de căutarea de lucru, uneori chiar şi de pulsiuni interioare, sau poate, de toate acestea laolaltă, nomadismul a fost eronat interpretat ca o cauză a „inadaptării” rromilor la societatea modernă, ca şi cum modelul sedentar ar fi cel superior şi educaţie ar însemna ideea de şcoală, aşa cum se practică ea la modul clasic.

Chiar dacă prelungirea nomadismului le-a fost impusă rromilor de societăţile nerrome ostile, prin interzicerea stabilizării acestora, modul de viaţă nomad a influenţat suficient de mult cultura tradiţională rromani ca să devină unul din elementele sale definitorii. Ca moştenire culturală şi psihologică, călătoria este o alternativă existenţială, în condiţii de marginalizare şi excludere, nicidecum un mod atavic de viaţă. Rezultat al combinaţiei unor factori inerenţi organizării economice şi sociale a familiei, „nomadismul, ca şi sedentarizarea, este modalitatea conjuncturală de exploatare a resurselor disponibile, condiţionată de flexibilitate, motor fundamental al societăţii rrome”[2], nu doar în momente de criză, ci şi în oricare alt moment.

În privinţa modelului nomad ca *valoare de identitate*, se desprind cel puţin două perspective: auto-identificarea ca asumare şi hetero-identificarea ca percepţie a diferenţei. Identitatea este o valoare de relaţie, construită prin interacţiune: cealaltă infirmă sau confirmă ceea ce eu simt sau revendic ca fiind al meu.

În cazul rromilor, nomadismul are acest statut pentru că a răspuns unui orizont de aşteptare stereotip al nerromilor, care, la rândul său, a influenţat fondul psihologic rrom, întărind această marcă identitară. În paralel cu clişeul pozitiv, s-a dezvoltat stereotipul negativ sau stigmatizarea, care, la rândul ei, a impulsionat nomadismul prin excludere. Rromii înşişi au păstrat, măcar la nivelul virtualului, modelul nomad ca refugiu al etnicităţii puse în pericol de asimilare. Toate acestea şi multe altele demonstrează că nomadismul rromilor este în mai mare măsură *o stare de spirit* decât o stare de fapt.

3. Neamurile rromilor

[2] Alain Reyniers, *Tsiganes: identité, evolution*, Paris: Syros Alternatives, 1989, p. 85.

Dacă în capitolul „Configuraţia istorică, socială şi lingvistică a colectivităţiilor de rromi din România” se prezintă evoluţia istorică a subgrupurilor de rromi, precum şi clasificarea acestora după varii criterii, de la cel istorico-juridic la cel socio-lingvistic, capitolul de faţă îşi propune prezentarea **situaţiei contemporane**, criteriul fundamental fiind acela socio-ocupaţional.

Rromii se împart în mai multe neamuri / viţe / naţii. În cultura tradiţională a rromilor, noţiunea de neam nu se referă la înrudirea de sânge, ci la gruparea rromilor după următoarele elemente comune: meseria tradiţională, structurile de organizare socială, obiceiurile de familie şi sărbătorile calendaristice.

Principalele neamuri de rromi din România sunt:

- **boldenă (boldeni / florari)** – rromi care, pe vremuri, se ocupau cu confecţionarea florilor artificiale pentru coroane, coroniţe, jerbe, iar astăzi vând flori şi se ocupă cu negustoria în general;
- **cărămidari / cărămizari** – rromi care, tradiţional, se ocupau de confecţionarea cărămizilor din lut nearse (chirpici), proveniţi din ursari, vătraşi şi rudari;
- **fierari** – rromi care, tradiţional, se ocupau cu prelucrarea fierului, inclusiv cu feroneria şi lăcătuşeria, confecţionau unelte din fier, legau căruţe în fier şi potcoveau cai;
- **gaboră (gabori)** – rromi unguri, vorbitori de limbă maghiară, aşezaţi mai ales în Transilvania şi Banat, care, tradiţional, se ocupă cu tinichigeria, dar astăzi fac şi comerţ ambulant cu covoare, cuverturi, obiecte casnice;
- **xoraxané (turci)** – rromi turci musulmani, vorbitori de limbă turcă, profund influenţaţi de cultura turcă, aşezaţi mai ales în Dobrogea;
- **xanotară (spoitori)** – rromi care, pe vremuri, se ocupau cu spoitul sau cositorirea vaselor din metal, iar astăzi recuperează metale feroase şi neferoase;
- **kïkavară (căldărari)** – rromi a căror meserie tradiţională este prelucrarea aramei / cuprului, din care fac cazane, căldări, tăvi, ibrice;
- **lăutari** – rromi muzicieni, mai ales instrumentişti, proveniţi mai ales dintre ursari şi vătraşi;
- **lovară (lovari)** – rromi unguri, vorbitori de limbă maghiară, aşezaţi mai ales în Transilvania şi Banat, care se ocupau, în trecut, cu geambăşia / negustoria de cai;
- **rićhinară (ursari)** – rromi care, pe vremuri, se ocupau cu „umblatul” cu ursul, apoi, prin reconversie profesională, au devenit fierari (prelucrează fierul), pieptănari (prelucrează osul şi cornul şi confecţionează piepteni şi alte obiecte din os şi corn), ciurari (prelucrează pieile de animale şi confecţionează ciururi şi site) şi lăutari;
- **rromungre (romungre)** – rromi unguri, vorbitori de limbă maghiară, profund influenţaţi de cultura maghiară, aşezaţi mai ales în Transilvania şi Banat;

- **rudari** – rromi care, în majoritatea lor, şi-au pierdut limba maternă şi cultura rromani tradiţională, sunt profund influenţaţi de cultura românească şi se ocupă cu prelucrarea lemnului, confecţionând linguri, fuse, furci, albii, mobilier, împletituri din nuiele;
- **rupunară (argintari)** – rromi care, tradiţional, se ocupă cu prelucrarea argintului şi aurului şi fac în special bijuterii şi alte obiecte de podoabă;
- **vătraşi** – rromi asimilaţi / aculturaţi, sedendarizaţi cu multă vreme în urmă, care şi-au pierdut limba maternă şi cultura rromani tradiţională şi sunt profund influenţaţi de cultura românească.

4. Ocupaţii tradiţionale ale rromilor

Cea mai importantă ocupaţie tradiţională a rromilor este *prelucrarea metalelor*.

Prelucrarea fierului cuprinde specializarea pe meserii: fierăritul, lăcătuşeria potcovăria, caretăria şi feroneria. Fierarul confecţionează unelte agricole, obiecte de uz casnic, elemente de fier pentru construcţii şi instalaţii. Lăcătuşul face şi repară lacăte, zăvoare, balamale, chei şi diferite tipuri de încuietori de uşi şi de porţi. Potcovarii potcovesc cai, boi şi măgari. Caretăria sau legatul căruţei constă în trasul şinelor pe roţi şi confecţionarea legăturile de fier ale căruţelor sau săniilor

Tinichigeria, în cadrul căreia se confecţionează burlane, jgheaburi şi acoperişuri, este meseria practicată mai ales de rromii gabori.

De *prelucrarea aramei* se ocupă căldărarii. Aceştia confecţionează şi repară vase de aramă de uz gospodăresc (cazane de fiert ţuica, căldări, tăvi, tigăi) sau de cult (cristelniţe pentru botez, căldăruşa de Bobotează, pocalul bisericesc). Cea mai importantă tehnică de lucru este *alămirea ţigănească*, procedeu vechi, transmis în cadrul familiei şi ţinut secret, care cuprinde marea măiestrie a ciocănirii aramei.

Cositorirea vaselor de aramă este o meserie aproape dispărută, de care s-au ocupat spoitorii.

Unul dintre meşteşugurile tradiţionale ale rromilor este şi *prelucrarea metalelor preţioase*, aur şi argint. Argintarii confecţionează bijuterii, piese de harnaşament (pinteni), piese de îmbrăcăminte (nasturi, butoni), obiecte de uz casnic (tacâmuri, castroane, tăvi, solniţe aurite, cupe de argint aurite, ceşti) şi obiecte religioase (cădelniţe, sfeşnice, cristelniţe, candele, cruci). Se remarcă tehnica filigranului, tehnica modelării în relief prin ciocănire şi arta încrustării cu pietre preţioase.

În cadrul *prelucrării lemnului*, ocupaţie a rromilor rudari, s-au dezvoltat o serie de specializări: *rudăritul propriu-zis* practicat de *butnari*, cei care fac obiecte casnice din lemn (blide, căni, doniţe, maiuri de bătut rufe) şi de *covătari / albieri*, cei care fac albii şi coveţi; *lingurăritul* practicat de *lingurari*, cei care confecţionează linguri, linguriţe, cupe, linguroaie, polonice; *fusăritul* practicat de *fusari*, meşteri în confecţionarea fuselor; *lădăritul* practicat

de *lădari*, specializaţi în mobilier (mese, scaune, dulapuri), dar mai ales în lăzi de zestre, lăcriţe (cutii mici de lemn), hambare şi tronuri (lăzi mari de ţinut mălaiul sau alte cereale). O ramură distinctă este aceea a *corfarilor*, care împletesc corfe sau coşuri din nuiele de alun, de răchită sau de salcie.

În ceea ce priveşte *lăutaria*, aceasta este una dintre cele mai cunoscute meserii tradiţionale rrome. Lista marilor nume de lăutari rromi începe cu Barbu Lăutaru şi memorabila lui întâlnire cu Franz Liszt şi se încheie, în funcţie de epoca în care au trăit aceştia, cu Cristache Ciolac, Fănică Luca, Petrea Creţu Solcanu, lăutarii din Clejani, Grigoraş Dinicu, Fărîmiţă Lambru sau Ion Onoriu.

Această meserie se transmite din tată în fiu; se practică în grup, cu banda, în taraf, mai nou, cu formaţia; are drept ocazii nunţile, petrecerile, târgurile; nu presupune cunoaşterea notelor muzicale, se învaţă „după ureche”, cel puţin forma clasică / iniţială a lăutăriei, astăzi, mulţi lăutari având studii de specialitate; instrumentele folosite, în ordinea frecventei, sunt: vioara, (inclusiv un tip de vioară improvizată, de fapt o violă cu arcuşul în semicerc sau cu şase coarde), lăuta, ţambalul, acordeonul (preluat din muzica germană), basul (aşa numesc lăutarii violoncelul şi contrabasul), cobza, chitara, cimpoiul, fluierul din lemn de salcie, de plop tremurător sau de trestie (tip flautul lui Pan), tamburina (folosită de ursari), clarinetul.

Muzica lăutărească conţine multă improvizaţie (de aceea în prezent unii lăutari rromi au ales jazz-ul, arta improvizaţiei şi a variaţiunii), este spontană, bogată ritmic, variată melodic, dezvoltă ample valenţe interpretative (imită uneori trilurile păsărilor), conturează ritmuri suple, combinate (de la suav la pătimaş, de la jalnic la exuberant, de la graţios la impetuos), foloseşte schimbările de ritm şi de măsură, sincopa (tonul sacadat şi fraza prelungită), repetiţia şi tehnica variaţiunilor, în unele spaţii geografice (Spania, Portugalia), prelucrează elemente de ritm arabe preluate din „*canto flamenco*” de Andaluzia, în alte zone (Balcani), combină armonios ritmul impus de muzica autohtonă cu „flori” de stil orientale, mai ales turceşti, de genul „*manea*” şi „*meterhanea*” (cântece originar turceşti, de dragoste, predominant instrumentale, cântate rar, sacadat, în ritm de jale), care au început să decadă, în spaţiul lor de origine, încă de la sfârşitul secolului al XVIII-lea, iar lăutarii preiau unele elemente de stil.

Muzica rromani, vocală sau instrumentală, este parte a manifestărilor artistice ale comunităţii, ea putând avea caracter ritualic (cântecul de nuntă, bocetul etc.) sau neritualic (cântecul de dragoste, cântecul de leagăn etc.), în vreme ce muzica lăutărească face parte dintre ocupaţiile tradiţionale ale rromilor, aşadar aduce venit şi aparţine profesioniştilor interpreţi, vocal sau instrumental, ai muzicii populare autohtone.

Faptul că artiştii rromi preiau motive sau fraze muzicale din muzica rromani sau chiar „stilul” de interpretare al muzicii rromani (rr. „*rromane gilă*” / cântece rrome) şi le

transpun în *muzica lăutărească* este cu totul altceva şi, fără să creeze confuzie între cele două tipuri de muzică, acest fenomen este cunoscut sub numele de „manieră rromă” de interpretare.

Între meseriile rromilor pierdute sau aflate pe cale de dispariţie se numără: *prelucrarea osului şi a cornului*, prin care se realizau piepteni, nasturi, mânere de cuţit, mânere de pipă, capete de bâtă păstorească şi cornuri de praf de puşcă; *prelucrarea pieilor de animale*, prin care se confecţionau site şi ciururi; *prelucrarea părului de animale*, prin care se făceau perii, bidinele şi pensule; *cărămidăritul*, prin care se confecţionau cărămizi din lut nearse; *geambăşia* sau *negustoria de cai*, meserie practicată de către lovarii din Transilvania, despre care legendele spun că înţelegeau graiul cailor.

O altă ocupaţie a rromilor, dispărută în zilele noastre, este *ursăritul / umblatul cu ursul*, ocupaţie practicată de către ursari, situată între spectacolul ambulant de circ şi vindecarea magică. Valorificând semnificaţia ursului ca strămoş totemic, simbol al puterii, fertilităţii şi reînnoirii ciclurilor naturii, animal htonian şi lunar, posedând virtuţi apotropaice şi taumaturgice, ursarii făceau din spectacolul de dresaj al ursului, un ritual cu multiple semnificaţii şi funcţii: apotropaică, de protecţie a casei de atacul animalelor sălbatice („dacă-ţi joacă ursul în bătătură nu te mai calcă ursul toată iarna”); iniţiatică, de fertilizare şi de fecundizare, după caz („călcătura ursului” este un joc ritualic prenupţial la feciori şi la fete); taumaturgică („călcătura ursului” vindecă de iele, de sperietură, de deochi, de farmece, de cununii legate şi de alte „boli” induse prin mijloace magice sau prin forţe supranaturale libere).

5. Pur şi impur

Întreaga filosofie de viaţă a culturii tradiţionale a rromilor se bazează pe opoziţia *pur* / *„uźo*” – *impur* / *„maxrime*”, puritatea rituală reprezentând respectarea ordinii şi armoniei universale prin conformarea la model, iar impuritatea rituală, invizibilă, dar pregnantă spiritual, fiind devierea de la model, deci ruperea echilibrului intracomunitar prestabilit printr-o serie de legi de comportament şi conduită, a căror valabilitate a fost îndelung verificată prin experienţă.

Rromii au obligaţia să respecte regulile purităţii, în caz contrar putând fi excluşi din cadrul comunităţii. Respectarea acestor norme ţine de responsabilitatea individuală şi colectivă şi se manifestă prin *simţul ruşinii – „laзipe”* –: în acest spirit sunt educaţi copiii, în special fetele.

Un număr destul de ridicat de reguli se referă la *corpul uman* şi la *igiena rituală*, pornindu-se de la ideea că trupul uman este divizat în două părţi, de la brâu în sus - partea superioară pură, iar de la brâu în jos - partea inferioară impură.

Ochii, capul şi gura sunt considerate curate. Sărutul pe gură, între membrii aceluiaşi sex sau în familie este un gest de încredere şi fraternitate. Sărutatul ochilor este

un semn de mare consideraţie, dar poate fi şi un gest de preluare a puterii şi de subordonare, de aceea se evită. Salutul familial: „ *xau te jakha*” (mânca-ţi-aş ochii) este semn de dragoste şi dorinţă de protecţie.

Capul este rezidenţa norocului – „*baxt*” – şi a cinstei – „*pakiv*” –, fapt care explică gravitatea unei imprecaţii de tipul: „*te xav tirro śero*” (mânca-ţi-aş capul), care semnifică pierderea simbolică a onoarei, în opoziţie cu „*te xav tirro ilo*” (mânca-ţi-aş inima), expresie de maximă duioşie şi împărtăşire a sentimentelor de iubire frăţească.

Partea de jos a corpului trebuie să fie în permanenţă acoperită, atât la femei, cât şi la bărbaţi: femeile rrome tradiţionale poartă fuste lungi, niciodată pantaloni sau fuste scurte; bărbaţii rromi poartă pantaloni lungi, niciodată scurţi, genunchii fiind considerati cele mai indecente parti ale trupului uman.

Cămăşile şi bluzele se spală separat de fuste şi de pantaloni, în vase diferite, speciale pentru fiecare componentă a îmbrăcăminţii, superioară sau inferioară şi nu se amestecă niciodată apa sau vasele de spălat obiecte de bucătărie cu apa sau vasele de spălat haine, de teama impurităţii. La fel, tacâmurile şi vasele de bucătărie se spală întotdeauna separat de haine.

6. Căsătoria tradiţională

Familia este valoarea fundamentală a culturii rrome: „*Daśtil te avel tut but love, kana san korkoro naj tut khanć*” (Degeaba ai mulţi bani, dacă eşti singur nu ai nimic). Familia de rromi este, de fapt, comunitatea, prin sistemul de relaţii de *înrudire culturală* („phralipe”), fapt pentru care o putem numi *familie comunitară*.

Căsătoria tradiţională la rromi se face prin consensul celor două familii *„xanamik”* (cuscre), fără necesitatea unei oficializări externe. Numai prin căsătorie *„o ćhavo”* (băiatul) şi *„i ćhaj”* (fata) intră în rândul membrilor neamului devenind *„rrom”* (om de-al nostru, soţ, rrom) şi *„rromni”* (femeie de-a noastră, soţie, rromni).

Statusul femeii în familia tradiţională de rromi urmează o serie de modele comportamentale şi de atitudine, în funcţie de nivele de responsabilitate pe care se află: ca *„ćhaj bari”* (fată mare / nemăritată), trebuie să-şi păstreze puritatea trupească şi sufletească pentru a-şi cinsti neamul, fiind răspunzătoare de puritatea şi onoarea familiei, ea nu are voie să iasă singură din comunitate şi se află sub tutela părinţilor, abia prin măritiş considerându-se că intră în rândul adulţilor; ca *„bori”* (noră), trebuie să dea ascultare capului familiei şi să se lase protejată de acesta, să dea „pakiv” (respect şi onoare) socrilor şi să trăiască în cadrul normelor viţei soţului ei, care a devenit şi viţa sa, având un profund sentiment al datoriei şi venerându-şi soacra; ca *„rromni”* (soţie), organizează gospodăria, se ocupă de creşterea şi educaţia copiilor, aproape în exclusivitate, este trezorierul familiei, aduce venit casei; ca *„daj”* (mamă) trebuie să-şi

formeze copiii în spiritul cutumelor şi normelor tradiţionale, răspunde de copiii ei, în special de fete, ca de ea însăşi, şi îşi venerează fiii şi fiicele; ca *„sasúj”* (soacră), devine stăpâna casei, personaj mai important în viaţa nurorii sale decât soţul ei, „o sastro” (socrul), totodată îşi supraveghează nora şi coordonează familia în interior, în exterior hotărârile aparţinând soţului, ca şi decizia de cheltuire a banilor şi de alegere a partenerilor pentru copii; *„phuri daj” / „màmi” / “baba”* (bunică), dobândeşte un statut foarte important în neam si devine subiect de infinită grijă şi atenţie a familiei, ca de sfătuitoare absolută si posesoare a multor valori magice premonitorii, reparatorii şi de protectie.

Căsătoria este o alianţă pentru întreaga viaţă între cele două familii, relaţia de încuscrire – „*xanamik*” – fiind la fel de puternică precum aceea de sânge, membrii celor două familii având obligaţia să se sprijine reciproc în orice situaţie, să nu-şi refuze nimic unii altora şi să-şi acorde încredere deplină.

Aşa-numitul „*preţ al miresei*”, suma de bani plătită familiei fetei de către familia mirelui, reprezintă, de fapt, un fel de plată pentru viitorii copii, care vor aparţine familiei soţului şi pe care acesta trebuie să-i preia în schimbul unei valori simbolice, întărindu-şi astfel reputaţia, aşadar statusul în cadrul comunităţii. Această plată simbolizează cea mai importantă valoare a căsătoriei rrome: *virginitatea fetei*. In cele mai multe cazuri, banii sunt folositi pentru inzestrarea noului cuplu. Garanţie a solidităţii şi durabilităţii căsniciei, a coeziunii încuscririi şi unui tratament bun al fetei în noua familie, „preţul miresei” este recunoaşterea valorii fetei şi a aportului ei material în familie, după căsătorie („i rromni kerel buti and-o kher” - soţia munceşte în casă), protecţie a viitoarei mirese în neamul soţului, dar si garant al respectului reciproc („pakiv”), recompensă de la părinţii băiatului pentru părinţii fetei, fără funcţie de schimb, ci de reprezentare, tradiţional fiind în aur, nu in bani.

Greşeala de a traduce în limba Celuilalt un concept profund ancorat în mentalul cultural propriu, care nu poate accepta o traducere denotativă, ci numai una conotativ-etnoculturală o fac, deseori, chiar rromii tradiţionali. Dacă un căldărar spune: „aşa e la noi, se vând fetele la căsătorie”, el traduce greşit în limba română un concept rrom care nici pe de parte nu înseamnă „a vinde”, el încearcă, de fapt, să simplifice faptul ca pentru înţelegerea gagiilor, dar, fără să vrea, le cântă în strună celor care înţeleg greşit situaţia şi aduce argumente denigratorilor neamului rrom.

Rromii nu folosesc termenul „*bikinel*” (a vinde) când este vorba de căsătoria fetelor, ci „*pokinel*” (a plăti), termen al cărui sens nu este numai cel denotativ comercial, ci şi conotativ, însemnând „a preţui” virginitatea miresei, „a valoriza”, „a pune preţ, valoare”, „a compensa”, a schimba simbolul purităţii cu simbolul aurului, ambele valori de reprezentare, onoare şi prestigiu social în comunitatea tradiţională de rromi. În acest sens,

sintagma mai apropiată de adevărul culturii rromani este „preţuirea purităţii miresei”, nicidecum „vânzarea fetei la căsătorie”.

Familia băiatului le oferă mirilor locuinţa, iar familia miresei, mai exact mama şi bunica fetei, pentru a împărtăşi responsabilitatea căsătoriei, trebuie să contribuie financiar şi simbolic la căsătorie cu *zestrea* oferită miresei înaintea nunţii şi care constă în bijuterii de aur, obiecte de îmbrăcăminte (se recomandă să se ofere viitoarei neveste fuste pentru 10 ani), mobilă şi obiecte de uz casnic necesare în gospodărie.

Căsătoria la o vârstă destul de mică (fetele de la 12-13 ani, băieţii de la 14-15 ani), în cultura tradiţională a rromilor (5 – 10% dintre rromi mai conservă această cutumă), nu este altceva decât consacrarea prin recunoaştere comunitară şi binecuvântare parentală a unor posibile tendinţe fireşti pentru vârsta respectivă. De altfel, când fata este luată din casa părinţilor ei la o vârstă fragedă şi dusă în casa viitorului ei soţ, între cei doi soţi nu au loc multă vreme relaţii maritale: din punct de vedere relaţional, fata devine fiica soacrei ei - „doarme la spatele soacrei” - şi sora soţului ei, ea este protejată şi formată de soacră, abia mult mai târziu, uneori chiar după câţiva ani, preluându-şi rolul de nevastă. Este, de fapt, o formă avansată de logodnă: fata devine *„terni bori”* (noră tânără).

În vreme ce, în culturile tradiţionale, accentul cade pe binele comunitar, pentru care interesul individual îngust poate fi cu uşurinţă abandonat, în culturile moderne este accentuat aparentul bine individual, în funcţie de care se regândeşte starea comunităţii, deseori sacrificată în scopul realizării celui dintâi. Astfel se explică libertatea individului în raport cu sistemul de constrângeri şi recomandări ale societăţii şi acceptarea, relativ uşoară, fără complexe, a întemeierii unei familii, fie ea şi la modul potenţial, doar prin relaţii sexuale, fără consacrare şi recunoaştere comunitară.

Culturile moderne îşi asumă riscul dezechilibrului în comunitate, pentru că o asemenea schimbare de statut, rămasă necunoscută familiei, reprezintă mai mult decât pericolul unor alianţe nedorite, pierderea coeziunii sociale şi a coerenţei legice a existenţei umane, ci poate însemna chiar şi trăirea unor traume, fizice şi psihice, de către individul abandonat factorului fortuit al iluzoriei sale libertăţi. Culturile tradiţionale refuză acest risc prin implicarea ritualică permanentă în viaţa individului.

Căsătoriile timpurii au totodată rolul de a asigura acomodarea psihologică, atât a membrilor cuplului marital, cât şi a membrilor celor două familii.

O altă cauză a căsătoriilor timpurii la rromi este de natură istorică: în vremea robiei (1374 – 1856), boierii obişnuiau să-şi folosească roabele ca femei de iatac, aflate inclusiv la dispozitia oaspeţilor; în acest sens, erau preferate fetele virgine, aşadar, pentru a le feri de un asemenea statut, familiile rrome preferau să le mărite mai repede.

Virginitatea miresei are valoarea unui sacrament, datorită câtorva factori determinanţi: se află la baza moralei rromani, a concepţiei de pur şi impur; presupune un

rit de inaugurare, de creaţie, ca şi prima sarcină şi naşterea; este o garanţie că nu va apărea sânge străin în neam. Responsabilitatea vieţii prenupţiale a fetei revine, cum este şi firesc, integral familiei ei, în special mamei.

Uneori, cele două familii care se vor încuscri, cei doi „*xanamika*” (cuscri) se hotărăsc să se înrudească prin copiii lor încă dinainte de naşterea acestora. Acest angajament / legământ ritualic poartă numele de *„juruirea copiilor”* (rr. „*solaxadimos e ćhavenqo*”; “*ame semas dine and-o solax*” = am fost juruiţi) şi este urmat de reuniuni succesive ale celor două familii, în special la aniversările fiului şi fiicei, pentru ca cei promişi să se poată cunoaşte, împrieteni şi acomoda, cu mult timp înainte de data căsătoriei. Copiii devin astfel mai întâi fraţi de suflet, dragostea maritală dezvoltându-se în mod firesc, pe parcursul anilor, ca un sentiment solid şi profund, indus de relaţiile strânse dintre părinţi şi fundamentat pe acomodarea reciprocă. Acest sentiment se află la temelia durabilităţii căsătoriei rrome, pentru că depăşeşte limitele pasiunii deseori trecătoare ce ar fi stat la baza unei căsătorii moderne finalizate de multe ori prin divorţ.

Există şi alte forme de căsătorie în cultura tradiţională rromani. Una dintre acestea este legată de posibilitatea alegerii mutuale a unei „bori”, fratele dintr-o familie însurându-se cu sora cumnatului său, soţul surorii lui. Acest schimb ritualic – *„paruvimos”* reduce cheltuielile de nuntă la jumătate (nunţile se fac laolaltă), anulează plata pentru mireasă, dar prezintă riscuri în cazul unui divorţ unilateral, care ar putea duce şi la divorţul celeilalte părţi, numai kris-ul putând decide desfacerea unei singure căsătorii şi menţinerea celeilalte.

O naśimos sau căsătoria prin fugă este o formă deviantă, dar acceptată prin ritualuri reparatorii, din dorinţa culturii tradiţionale de a include şi repara orice deviere, în loc de a-i exclude pe aceia care au produs respectiva deviere, aşadar o dorinţă de păstrare a echilibrului intracomunitar.

7. Copilul rrom. Naşterea. Educaţia tradiţională

Dumnezeul familiei de rromi este *copilul*, întruchipare a purităţii absolute, garanţie a continuităţii neamului. Normele onoarei şi ale „pakiv”-ului interzic unei femei să treacă prin faţa unui bărbat, ea este obligată să-şi anunţe trecerea cu „*arakh!*” (fereşte!) sau „*ambold!*” (întoarce-te!), iar bărbatul trebuie să întoarcă privirea în altă parte, pentru a-i lăsa cale liberă. În schimb, o femeie cu un copil în braţe, considerată a fi purificată de prezenţa copilului, poate trece oricând prin faţa bărbaţilor.

Botezul este şi el înţeles ca un act magic de purificare, apa sfântă (aghiazma) fiind luată din biserică de femeile, care, mai târziu, îşi vor stropi casele şi rudele pentru a le proteja de impuritate – „*maxrimos*”. După botez, timp de o zi, copilul nu trebuie să fie sărutat de nimeni pentru a nu-i fi furat botezul. Acest gest apotropaic este completat de un

gest reparatoriu: în momentul în care copilul se îmbolnăveşte, el este botezat a doua oară, pentru a se vindeca. Explicaţia care se dă de obicei este că „*o jekhto bolimos ci gelo*” (primul botez nu a mers) sau „*o jekhto bolimos n-as laćho*” (primul botez nu a fost bun), interpretându-se că repetarea actului magic poate avea rezultatele dorite.

Educaţia tradiţională a copilului rrom se bazează pe formarea în *spiritul fraternităţii şi al ajutorului reciproc*, dar şi al *responsabilităţii* pentru ceilalţi. Fraţii se cresc între ei pentru a deveni responsabili, fetele se ocupă, de la 5-6 ani, de treburile gospodăreşti, băieţii învaţă meserii şi participă la adunările bărbaţilor încă de la 7-8 ani.

Iniţiativa şi responsabilizarea copiilor, precum şi capacitatea lor de a se descurca independent de la o vârstă relativ fragedă sunt apreciate în cadrul familiei şi comunităţii de rromi.

Conceptele esenţiale ale familiei tradiţionale a rromilor sunt: *„phralipe”* (fraternitate), ca formă de ajutor reciproc şi responsabilitate colectivă şi de *„pakiv”* (împăcare, încredere, onoare, credinţă), ca formă de reconciliere şi construcţie a imaginii de sine.

Răspunderea colectivă şi *întrajutorarea*, completate de sentimentul fratern reciproc sunt elemente de bază ale conceptului de „*phralipe*”, esenţă a societăţii tradiţionale a rromilor. În spiritul păstrării purităţii rituale, codul politeţii rituale include moduri de adresare în cadrul cărora afecţiunea se dovedeşte prin adresări de tipul: „*mo phral*” (fratele meu) sau „*mi phen*” (sora mea) şi apartenenţa la neam se verifică prin întrebări rituale de confirmare a identităţii.

Principiile care stau la baza educaţiei copiilor se leagă de faptul că aceştia sunt consideraţi *adulţi în miniatură*, înzestraţi încă de la naştere cu voinţă, dorinţe, emoţii şi inteligenţă. Acestor valori înnăscute li se adaugă puritatea, singurul minus fiind lipsa lor de experienţă.

Copiii sunt protejaţi şi dorinţele lor pot deveni legi, ei se bucură de libertate, progresele le sunt încurajate prin supradimensionare şi laude, dar li se dau, totodată responsabilităţi importante încă de timpuriu. Băieţii au obligaţia să-şi ajute tatăl în meseria sa, iar fetele învaţă şi practică îndeletnicirile gospodăreşti de la vârste fragede, pentru a deveni viitoare nurori bune.

Consideraţi egali ai adulţilor, capabili de a înţelege tot ceea ce li se spune, copiii sunt expuşi, de la începutul existenţei lor, unor stimulenţi similari cu aceia destinaţi părinţilor lor. Băieţii sunt educaţi pentru a fi puternici: ei sunt duşi la un unchi, la naşul lor, la un văr mai mare, la un bărbat mai în vârstă din neam sau la o altă rudă masculină cu prestigiu în familie şi li se spune „kuś les te dares !” (înjură-l dacă îndrăzneşti) şi copilul o face, de obicei, antrenându-şi astfel dezinvoltura şi forţa de relaţionare. La răspunsul violent al acestora din urmă, băiatul trebuie să dea dovadă de stoicism, putere de

stăpânire şi curaj. Se educă astfel puterea de apărare, forţa morală şi *rezistenţa la frustrare*. Succesul acestei etape iniţiatice este însoţit de numeroase laude şi urări – „*t-aves zuralo aj baxtalo*" (să fii puternic şi norocos).

Ca membru al familiei extinse, având numeroase rude, copilul se simte protejat în comunitate, dar trebuie să demonstreze că respectă normele neamului. Fiind puri, copiii pot avea acces la orice tip de informaţii, de pildă, în faţa lor se poate vorbi deschis despre viaţa intimă. Cu toate acestea, în special fetele sunt educate în *spiritul ruşinii* („laзavo"): ele îşi eufemizează sexualitatea, evită contactul cu străinii („gaзiii") şi se comportă în concordanţă cu restricţiile şi recomandările concepţiei despre pur. Regulile ruşinii şi ale păstrării purităţii încep mai devreme şi mai pregnant la fete, ele trebuind să meargă îmbrăcate cu fuste lungi încă de la vârsta de 5-6 ani.

Pentru a înţelege *fraternitatea* generală din comunitatea de rromi, este necesară o privire asupra relaţiilor dintre fraţi într-o familie: toţi fraţii de o vârstă sunt egali, nici unul nu are dreptul să se situeze pe o poziţie superioară sau să aibă o atitudine infatuată faţă de celălalt, în schimb fratele mai mare este substitutul tatălui şi se bucură, ca atare, de un respect superior.

Copiii sunt şi ei educaţi în spiritul „*phralipe*", nimeni nu le interzice nimic la modul verbal: „nu face asta", aparent nu se exercită nici un control asupra lor, ei sunt egalii adulţilor, dar condiţia este să li se sugereze codurile comunitare, în forma unei iniţieri lente şi fireşti, fără interdicţii, dar educându-li-se rezistenţa la frustrare, cheia puterii spiritului şi semn al asumării maturităţii, respectul – „*pakiv*" –, responsabilitatea împărţită frăţeşte – fraţii mai mari îşi cresc fraţii mai mici – şi simţul ruşinii – „*laźavo*", element esenţial al relaţionarii cu modelul familial de la care orice deviere este fie sancţionată, fie supusă unui proces ritual reparatoriu.

Toate acestea laolaltă formează *RROMANIPEN*-ul, legea fundamentală a rromilor.

8. Forme de control şi solidarizare intracomunitară în cultura tradiţională a rromilor. Dreptul cutumiar

În comunităţile tradiţionale ale rromilor (căldărari, ursari, argintari etc.), majoritatea conflictelor se rezolvă în interior – „*maśkar e phralenqe*" (între fraţi), prin adunarea de judecată – *„i kris"* – precedată de dezbaterea cazului între rude – *„o divano"* (discuţia). A ajunge să mergi la avocat este o ruşine pentru neam, pentru că i s-ar dovedi incapacitatea de a face dreptate.

Judecata o fac înţelepţii, oameni bătrâni, independenţi din punct de vedere al rudeniei faţă de cei în cauză, hotărârea se ia prin *consens* şi *justiţia este distributivă*: ambele părţi au partea lor de dreptate şi trebuie să li se dea satisfacţie; de vreme ce nu

există adevăr absolut, încrederea şi respectul reciproc sunt bazele comunicării şi ale comuniunii.

Rolul judecăţii tradiţionale rrome este de a stinge conflictele din interiorul comunităţii şi de a împăca părţile. Judecata se face în exclusivitate între membrii comunităţii, de aceea atunci când conflictul este între un rrom şi un nerrom, judecata tradiţională nu se poate efectua.

Judecătorul trebuie să fie o persoană ce nu aparţine nici uneia dintre familiile aflate în conflict, de preferat chiar din altă comunitate, pentru a i se garanta neutralitatea. El trebuie să deţină o experienţă de viaţă bogată, să fie apreciat de către grupul de rromi, să aibă o atitudine imparţială şi să cunoască în amănunt tradiţiile rrome. Este responsabil de derularea corectă a procesului şi hotărăşte care dintre legile tradiţionale, nescrise, ale comunităţii să fie aplicate cazului dat. Un grup de observatori neutri formează un fel de juriu, mulţi dintre aceştia aparţinând de obicei familiei judecătorului. Ei au şi datoria de a interveni pentru menţinerea ordinii pe parcursul desfăşurării procesului. De multe ori familia lui este transformată în legendă, el servind ca model pentru generaţiile următoare.

Adunarea de judecată cuprinde un număr impar de krisinitori, exclusiv bărbaţi. Aceştia sunt persoane renumite pentru onoarea, înţelepciunea, rangul şi puterea lor materială (aceasta pentru a fi incoruptibili), între ei trebuind să se afle şi cei mai bătrâni reprezentanţi ai rromilor, vârsta fiind unul dintre criteriile de selecţie a judecătorilor.

În cadrul adunării de judecată rrome nu se acceptă participarea nerromilor şi nici intervenţia instituţiilor statului sau alte intervenţii din afara comunităţii.

Judecata ţine 3 zile: în prima zi se audiază reclamantul şi martorii săi, a doua zi se audiază pârâtul şi martorii săi, iar a treia zi se dă verdictul.

Accesul la proces al tuturor membrilor comunităţii este liber. Nici unui rrom nu-i poate fi refuzată participarea. Atât judecătorul cât şi membrii juriului au dreptul de a adresa întrebări martorilor şi de a-şi exprima propriile opinii în legătură cu cele auzite. Judecătorul deţine autoritatea în ceea ce priveşte referirea la cazuri anterioare şi la tradiţie, dar şi membrii juriului pot aborda aceste probleme. După ce ambele părţi şi-au expus punctele de vedere, membrii juriului pot prezenta argumente în favoarea uneia sau alteia dintre părţi. De altfel, toţi bărbaţii prezenţi au dreptul să-şi exprime părerea. Femeile, dacă sunt invitate, pot şi ele să vorbească, dar numai în cazul în care sunt direct implicate ca reclamant, reclamat sau martor.

Atât pentru depoziţiile părţilor, cât şi pentru cele ale martorilor, elementul major de credibilitate este *jurământul* – „solax” sau „solaxadimos” –, exemple des uzitate fiind „te merau me” (să mor eu) şi „te meren mirre ćhave” (să-mi moară copiii). Jurământul fals poate duce la boli, la moarte şi la excluderea din comunitate, prin declararea respectivului individ ca *impur* („maxrime”).

După finalizarea audierilor, judecătorii se retrag pentru deliberări. La dezbateri pot participa şi tinerii aleşi din comunitate, dar nu au voie să vorbească. Comunitatea nu asistă la dezbateri, acestea desfăşurându-se în mare secret. Judecătorul principal are un schimb de opinii cu membrii juriului în scopul de a se ajunge la un *consens* privind verdictul final. Judecătorii revin la locul adunării şi se pronunţă verdictul, dar nu înainte de a se plăti *taxa de verdict*. De obicei, preţul cerut de judecător ca taxă de verdict este de 10% din amenda stabilită pentru pârât şi se plăteşte în mod egal de către cele două părţi.

Verdictul urmăreşte nu atât pedepsirea celui vinovat, ci mai ales compensarea păgubitului / păgubiţilor, împăcarea părţilor şi liniştea pe termen lung a comunităţii. De obicei, fiecare dintre părţi sunt puse să plătească o sumă de bani celeilalte şi să promită, prin *jurământ*, că nu vor mai avea conflicte cu partea adversă, că se iartă şi se împacă definitiv. Pentru jurământul fiecăruia dintre părţi este numită o persoană de încredere drept garant.

Tipul de justiţie tradiţională rromă este *dreptatea distributivă şi compensatorie*, în sensul că se urmăreşte mai puţin pedepsirea vinovatului, cât compensarea victimei, ceea ce rezultă, de cele mai multe ori, în plata unei sume de bani de către cel găsit vinovat către victimă şi într-o masă de împăcăciune – „pakiv” –, în cadrul căreia fiecare dintre părţi îşi primeşte partea de *compensaţie*. Ideea fundamentală este aceea de împăcare a părţilor aflate în conflict şi de regăsire a echlibrului intracomunitar.

Kris-initorii – *„krisăqe rroma”* – sunt, de cele mai multe ori oameni bătrâni – *„amare phure”*, cărora comunitatea le datorează respect şi credinţă – „pakiv”.

Există, în cultura tradiţională a rromilor, un adevărat *cult pentru bătrâni*, ca pandant la cultul copiilor. Niciodată o familie de rromi nu-şi va da bătrânii la azil, oricât de luxos ar fi acel azil; excluderea lor ar reprezenta uciderea lor spirituală, deci un păcat de moarte.

Femeia bătrână se bucură de o atenţie deosebita: eliberată de impuritate, dar păstrând miracolul matern – ea este responsabilă de educaţia nepoţilor ca *„phuri daj*” (mamă bătrână), dobândeşte prestigiu şi influenţă în comunitate. Bătrânele au dreptul să fumeze sau să treacă prin faţa acestora, mănâncă şi beau laolaltă cu bărbaţii, conduc ritualurile de purificare. Chibzuirea şi părerea bătrânei pot chiar depaşi, în cazul unei dispute de nerezolvat, judecata kris-ului, situaţie în care ultimul cuvânt îl are ea. Toţi membrii comunităţii se grăbesc să-şi împartă masa cu bătrâna. Binecuvântarea de la „i phuri daj” păzeşte de orice nenorocire ca şi binecuvântarea de la Dumnezeu.

Ca o concluzie, s-ar putea propune o *tipologie a instituţiilor rrome de control şi sancţiune intracomunitară*, precum şi a semnificaţiilor şi atribuţiilor acestora: *i kris* (judecata / adunarea tradiţională rromă), ca formă de soluţionare amiabilă a conflictelor intracomunitare; *krisinitor*-ul (judecătorul), ca instanţă de prestigiu moral şi reper

autoconstitutiv; *bulibaşa* (liderul tradiţional), ca autoritate supremă în comunitate şi ca intemediar în relaţiile dintre rromi şi autorităţile nerrome; *i pakiv* (împăcare, încredere, onoare, credinţă), ca formă de reconciliere şi reconstrucţie a imaginii de sine; *o Rromanipen* (legea culturii tradiţionale rrome), ca sistem de norme şi valori de referinţă ale identităţii intra-etnice; *o phralipe* (frăţie), ca formă de solidarizare intracomunitară şi responsabilizare colectivă; o *phuro* (bătrânul), ca factor de transmitere a experienţelor / valorilor trecutului către prezent şi către generaţiile viitoare; *i phuri* (bătrâna) / *i drabarni* (tămăduitoarea, vrăjitoarea), ca factor complementar inductiv-reparatoriu şi catalizator-protectiv.

9. Sărbători calendaristice ale rromilor

În ceea ce priveşte complexele ritualice dezvoltate de cultura tradiţională rromă în relaţia cu reprezentările sacrului, acestea se traduc în *sărbătorile calendarului tradiţional al rromilor*. Acestea corespund, în mare parte, sărbătorilor din calendarul românesc, dar dezvoltă o serie de elemente specifice, fie structuri cutumiare diferite, fie mutaţii de semnificaţie, fie preluarea şi susţinerea unor ritualuri originar nerrome, dar pierdute în spaţiul culturii tradiţionale româneşti („capra ţigănească”), fie dezvoltarea unor ritualuri complementare celor nerrome sau care răspund unor nevoi reparatorii ale acestora (Vasilca, Paparuda). Cu toate acestea, există şi structuri ritualice calendaristice proprii numai rromilor, care nu au corespondent în cultura de convieţuire (Joia Verde, Hârdelezi).

În dimineaţa de *Ajun a Crăciunului*, băieţii rromi pornesc colindatul foarte devreme, în jur de 4-5 dimineaţa, pentru a nu apuca vreo femeie să intre în casă în acea dimineaţă, înaintea unui bărbat. Femeile fiind considerate *maxrime* (spurcate), se crede că, dacă în dimineaţa de Ajun a Crăciunului, intra în casă prima dată o femeie, atunci casa aceea va fi spurcată tot anul şi cei din casă vor avea numai ghinion / nenoroc - *bibaxt*.

În ziua de *Anul Nou* se face *capră ţigănească*, ritual performat de tinerii rromi necăsătoriţi: tinerii îmbracă un băţ în capră, cu ajutorul unor pânze colorate, a unui cap cioplit din lemn şi a altor podoabe şi îşi prezintă rolul mergând din casă în casă, prin comunitate. Capra merge, de obicei, pentru a ura şi a-şi prezenta rolul pe la casele unde se ştie că sunt *ćheja baria* (fete mari), ceea ce demonstrează faptul că ritualul are scop premarital. Când capra ajunge la o *ćhaj bari*, după ce îşi prezintă rolul, unul dintre cavalerii caprei invită fata la dans, ea fiind pentru prima dată ieşită la acest dans. După terminarea dansului, fata îi dă cavalerului, drept răsplată, un colac şi vin. Cavalerul îl împarte şi celorlalţi actanţi.

După ce termină de umblat cu capra, *le ćhave aj le ćheja* (băieţii şi fetele) fac un bal la care vin şi părinţii acestora. La bal, care continuă ritualul iniţiatic premarital, dansează cavalerii cu fetele de măritat, iar bătrânii asistă pe margini. Băieţii oferă fetelor ilustrate sau felicitări de câte ori dansează cu ele; acea *ćhaj bari* care primeşte cele mai

multe felicitări de la cavaleri, considerată fata cea mai frumoasă a balului, este aleasă „regina balului". După alegerea „reginei balului", se stinge lumina în sală şi regina este sărutată de către cavalerul care i-a dăruit cele mai multe felicitări. Gestul pecetluieşte viitoarea lor căsătorie: întradevăr, cei doi se vor căsători în acel an, altfel se consideră că s-a făcut fetei o mare ruşine.

La sărbătorile mari, mai ales la *Anul Nou*, *rromii căldărari* obişnuiesc să pună în vasul cu apă de băut monede din argint şi din aur, precum şi potirul din metal preţios al familiei (rr. taxtaj), ca noul an să fie bogat şi să le aducă bani, aur, bogăţie, noroc şi sănătate.

De Crăciun, primul bărbat dintr-un capăt al comunităţii, considerat purtătorul ideii de început şi de înnoire (fiind primul), pleacă la vecinul său sau la o rudă apropiată pentru a-şi face reciproc urări: „naklo berś sas bravalo, kado berś po baxtalo" (dacă anul acesta eşti bogat, la anul să fii şi mai bogat).

Mâncarea tradiţională de Crăciun a rromilor este *sângeretele*, un fel de tobă preparată din sângele porcului, adunat într-un vas curat, direct de la gâtul porcului sacrificat de Ignat; este foarte important ca sângele să fie strâns înainte de a lua contact cu pământul, astfel se spurcă. Această normă a purităţii alimentelor ritualice este similară cu aceea conservată de rromii care ţin Gurbanul, când, pentru a nu se spurca carnea de miel, sângele lui nu trebuie să cadă pe pământ, fapt pentru care este strâns de femei în vase curate şi folosit la benghiul de noroc făcut copiilor în frunte.

Orice fel de mâncare preparat de Crăciun este considerat ofrandă lui Dumnezeu, de aceea prima porţie se dă cuiva străin.

Colindatul în Ajun de Crăciun se desfăşoară astfel: porneşte un grup de bărbaţi şi, de la fiecare casă colindată, se mai adaugă la grup unul dintre bărbaţii casei, de obicei cel mai tânăr. Pe parcursul zilei se ţin sfaturi, se arvunesc fete, se discută judecăţi viitoare.

Înainte de ora 12, în noaptea de *Anul Nou*, bărbaţii merg să aducă apă de la fântână, fără să aibă voie să vorbească între ei nici pe drum, nici când iau apa. Această apă se numeşte „apă nouă" sau „apă neîncepută" sau „apă sfântă" şi va fi folosită, pe parcursul anului, la diferite ritualui de purificare, apotropaice şi reparatorii. Acasă femeile şi fetele îşi vor sparge câte un ou într-o cană specială şi vor turna din această apă peste oul spart. Ouăle şi apa vor fi acoperite până dimineaţă, apoi fiecare va ghici din formele rezultate ceea ce le rezervă viitorul. Aceasta este o practică de magie premonitorie în cadrul căreia se reunesc masculinul ca simbol al purităţii ritualice – apa sacră cu femininul ca simbol al procreaţiei - oul.

La toate sărbătorile mari, fiecare familie de rromi trebuie să-şi arate omenia, bogăţia şi tot ce are mai de preţ: galbenii (banii), potirele (*e taxtaja*), covoarele, mâncarea

şi băutura, drept pentru care invită rude şi prieteni la mese bogate şi îşi expune valorile ca semne ale onoarei (rr. *i pakiv*).

Este important de subliniat simbolistica deosebit de profundă a potirului familiei rrome (rr. *o taxtaj*), care se transmite din generaţie în generaţie, pe linie masculină, ca semn de mare cinste, şi include semnificaţia complexă a *Graal*-ului, pocalul sacru în care s-a scurs sângele lui Isus Hristos, simbol al sacrificiului şi al nemuririi. Această simbolistică se reflectă şi în textele colindelor rrome: „*So si, Devla, and-o taxtaj, / O taxtaj o rupuno? / Othe-i rat le Devlesqo*” (Ce e, Doamne, în pocal, / În pocalul de argint? / Acolo este sângele Domnului).

În ajunul sau în dimineaţa *Anului Nou*, uneori şi în *Ajunul Crăciunului*, rromii, mai ales căldărarii, practică obiceiul numit *Vasilca*, o formă specifică de colindat, cu sens purificator şi apotropaic pentru familiile, rrome şi nerrome, care sunt colindate astfel. *Vasilca* este capul sau râtul de porc împodobit cu panglici sau o păpuşă făcută de grupul de colindători şi împodobită în costum popular. Unul dintre actanţi poartă un vas cu grâu nou încolţit, semn al belşugului pentru anul ce urmează. Gestul răspunde unei nevoi ritualice a culturii nerrome agrare. Femeile poartă, pe o tavă acoperită cu o pânză albă, capul sau râtul porcului, flori şi un pahar şi cântă colindul „Sivei” sau al Vasilcăi.

O tradiţie puternică la rromi este *lăsatul de sec de brânză*, când se obişnuieşte ca finii să meargă la naşi cu daruri şi să petreacă, copiii să meargă la părinţi să le pupe mâna pentru a fi iertaţi de greşeli. Masa tradiţională cuprinde plăcinta cu brânză şi aripa de găină. Se crede că acela care va mânca aripă de găină în această zi va fi uşor tot anul şi va avea noroc şi spor în casă. Acest obicei alimentar are la bază magia prin similitudine: aripa este uşoară, aşadar cine mănâncă aripă devine uşor şi câştigă uşor.

La miezul nopţii, copiii şi tinerii sărută mâinile celor bătrâni, le cer iertare pentru greşelile de pe parcursul anului, iar aceştia din urmă le oferă daruri scumpe, între care nu lipseşte aurul, salbele pentru fete, materialele scumpe şi banii. Se consideră că, în cazul în care te-a blestemat cineva în acel an sau te-ai certat cu o persoană, sărutându-i mâna în acest moment, eşti iertat de toate păcatele. De pildă, nurorile şi ginerii sărută mâna socrilor. Ritualul este de reconciliere şi de protecţie.

Paştele este, pentru toate neamurile de rromi, singura sărbătoare din an pe care o celebrează „*viii şi mortii laolaltă*": în noaptea de Paşte, la întoarcerea de la biserică, rromii merg la cimitir pentru a duce lumină morţilor, cu care stau până dimineaţa. Aceasta pentru că este noaptea învierii morţilor şi a deschiderii cerurilor, noaptea în care îţi poţi vedea viitorul, poţi comunica cu spiritele morţilor şi se practică numeroase ritualuri de magie apotropaică, inductivă şi reparatorie.

De la biserică se merge acasă, copiii sunt treziţi din somn, iar, după primul cântat al cocoşilor, sunt scoşi cu picioarele goale pe iarbă, li se dă paşte, vin şi peşte, ca să fie

iuţi tot anul. Tatăl îşi loveşte uşor copiii în cap cu o pungă cu bani, scopul fiind ca aceştia să aibă noroc de bani în viaţă. Se merge apoi din nou la cimitir, pe la 10 dimineaţa, cu mâncare împărtăşită care se dă de pomană. Bucuria învierii morţilor este mare şi, din respect pentru morţi, cimitirul este împodobit ca într-o zi de sărbătoare, se merge cu lăutari şi se mănâncă şi se bea toată ziua, până seara târziu.

Mielul de Paşte gătit în casele rromilor are un gust deosebit, pentru că femeile rostesc descântece când îl prepară.

În dimineaţa zilei de *Paşte*, la *căldărari*, se practică un ritual purificator şi de consacrare a binelui pentru întreaga familie: capul familiei (tatăl sau fiul cel mai mare, dacă nu există tatăl) ia o bucată de pământ cu iarbă pe ea, numită „*pască*", similar cu alimentul ritual, şi înfige în ea un topor menit să taie răul. Apoi pune piciorul pe topor şi, rostind „*Hristos a înviat*!", dă fiecărui membru al familiei câte o bucată de pască (alimentul ritual) şi câte o gură de vin (împărtăşania) din *taxtaj*-ul (Graal-ul rromilor) care trece din mână în mână. Membrii familiei îi răspund: „*Adevărat a înviat*!". Capului familiei i se dă pască şi vin de către fiul cel mai mare.

La *rromii ursari*, în timpul *postului Paştelui*, femeile fac curăţenie generală, dau cu var şi pregătesc cuptorul pentru a coace cozonacii.

Femeile pregătesc, pentru *prima zi de Paşte*, în casă, undeva pe lângă o masă, o bucată de *fier şi iarbă*. Pe masă se pun o farfurie cu vin, nişte bani şi ouă roşii. Cel care merge la biserică, după ce se întoarce dimineaţa, aduce acasă o bucăţică de nafură. În prima zi de Paşte, dimineaţa, toată familia se trezeşte şi se spăla pe faţă cu acel vin din farfurie, se unge pe faţă cu nafura şi cu ouăle şi, în acelaşi timp, toţi ţin piciorul pe fierul aşezat pe iarbă. Fierul protejează de spirite rele, iar iarba este un mod de comunicare cu strămoşii. După aceea, fiecare membru al familiei ia o bucăţică de nafură în gură şi fuge: cel care ajunge primul la poartă sau la uşă pentru va fi iute, puternici şi vioi tot anul. Ritualul este o formă de ordalie.

Rromii dau explicaţii speciale pentru fiecare fel de *mâncare ritualică*: carne de miel pentru a fi uşori şi curaţi ca mielul, peşte (se mănâncă în prima zi de Paşte) ca să fie iuţi ca peştele. În prima zi de Paşte nu se face şi nu se mănâncă mămăligă, pentru a nu deveni moi ca mămăliga şi pentru păstrarea fertilităţii femeii şi a fecundităţii bărbatului. De asemenea, membrii familiei nu au voie să atingă sarea pentru a nu transpira. Toate aceste recomandări şi tabu-uri alimentare se bazează pe magia prin similitudine.

În serile de Paşte se face „*jocul ţigănesc al Paştelui*", ritual de iniţiere premarital, petrecere cu lăutari, desfăşurată, de obicei, pe un câmp. La joc merg şi tinerii şi bătrânii. Cavalerii rromi merg la mamele tinerelor rrome cu câteva zile înainte de Paşte, pentru a le cere permisiunea de a-şi lăsa fetele la joc. Fetele vin la joc numai însoţite de mamele lor. Se aduce mâncare şi băutură. Unii cavaleri aduc câte o găleată de vin şi, în timp ce

lăutarii fac o pauză, ei merg la bătrânii care stau pe scaun, pe margine, şi îi servesc cu câte o cană de vin, în semn de mare respect.

O altă mare sărbătoare a rromilor, în special a *ursarilor*, legată de *Paşte*, este balul organizat a doua zi de Paşte, în cadrul căruia cel mai important moment este *jocul fecioresc*, în cadrul căruia băieţii rromi neînsuraţi joacă individual, în mijlocul cercului de feciori, demonstrându-şi astfel măiestria. Jocul fecioresc este un ritual premarital, cu sens iniţiatic, similar horei la care sunt scoase fetele de măritat. Această sărbătoare prezintă mari similitudini cu aceea practicată de români.

Ceea ce este însă specific rromilor se referă la furatul fetelor: la acest bal, feciorii fură fetele pe care vor să le ia de neveste, le duc acasă la ei sau la o rudă protectoare. Pusă în faţa faptului împlinit, familia fetei trebuie să fie de acord, cu toată supărarea manifestată printr-o ceartă publică, aşadar se procedează la pregătirea nunţii şi, prin aceasta, la re-echilibrarea situaţiei intracomunitare.

În ceea ce priveşte relaţionarea specifică a rromilor cu sacrul, un exemplu concludent este *Hârdelezi*-ul, numit şi „*Paştele spoitoresc*", sărbătoarea fundamentală a *rromilor spoitori*, care se desfăşoară la o săptămână după Paştele ortodox şi care reuneşte semnificaţia pascală cu aceea a *Gurbanului musulman*. Elementul principal al ritualului este sacrificarea mielului: acesta este sacrificat fie pentru însănătoşirea cuiva bolnav din familie, fie pentru protecţia familiei de necazuri şi boli, fie se taie câte un miel pentru fiecare copil spre binele şi protecţia acestuia.

Familiile care, datorită dificultăţilor materiale, nu pot sacrifica mielul de Hârdelezi, o pot face de Sfântul Petre.

Ritualul sacrificial este complex şi cuprinde elemente legate de purificare şi de consacrare a sacrificiului. În seara care precede sărbătoarea, femeile ce urmează să jertfească mieii împletesc coroniţe din crengi de salcie şi flori şi fac aşa-numitul *brad al mieilor*. Coroniţele sunt aşezate pe capetele mieilor de sacrificat, copiii ţin în mâini câte două lumânări, iar mieii sunt puşi să bea vin dintr-o farfurie (formă de împărtăşanie). Mieii sunt stropiţi cu vinul rămas în farfurie (aspersiune purificatoare şi de consacrare a sacrificiului) şi li se iau coroniţele de pe cap.

A doua zi, înainte de sacrificiu, mieilor li se pun înapoi coroniţele pe cap, copiii încalecă pe miei şi ţin în mâini lumânări. În timpul sacrificiului cântă lăutarii, iar bărbaţii care sacrifică mieii se închină cu faţa către Răsărit. Femeile care au făcut bradul colectează în farfurii sângele mieilor sacrificaţi şi fac cu acest sânge un punct pe fruntea copiilor, punct care va purta noroc şi va proteja copiii de rău pe parcursul întregului an. Pentru ca sacrificiul să aibă efect, sângele mieilor este strâns de femei în vase noi, direct de la gâtul tăiat al mieilor şi nici o picătură de sânge care curge din gâtul mieilor nu trebuie să atingă pământul pentru a nu impurifica sacrificiul.

Cei care au tăiat mieii îi cinstesc pe trecători cu un pahar cu ţuică, iar aceştia le urează sănătate. Mieii sunt împărţiţi fie sub formă de carne crudă, fie pregătiţi cu orez, ceapă, usturoi şi pătrunjel. Organele mielului se fierb împreună cu intestinele, se toacă mărunt, se amestecă cu verdeaţă şi se prepară aşa numitul *drob ţigănesc* care se împarte copiilor de pe stradă.

Mieii sunt împărţiţi în totalitate, familia nu îşi opreşte nimic. Fiecare mănâncă ce i-a fost împărţit de către ceilalţi.

După-amiaza începe o mare petrecere cu lăutari, mâncare şi băutură, în cadrul căreia se fac urări de sănătate care se crede că vor avea un efect sigur datorat sacrificiului mielului. Finii au obligaţia să-şi viziteze naşii, copiii părinţii, fraţii sau surorile mai mici pe cei mai mari. Petrecerea ţine până seara târziu, iar lăutarii sunt plătiţi în funcţie de numărul mieilor sacrificaţi.

La *rromii costorari din Alexandria*, *Hârdelezi*-ul se celebrează de *Sfântul Gheorghe*. Înainte de această sărbătoare, se ţine post trei săptămâni, rromii pregătindu-se spiritual pentru eveniment. Familiile care nu au ţinut post nu se pot bucura de ritualul sacrificării meilului, nefiind purificate.

În ziua de sărbătoare, rromii trebuie să mănânce foarte multă verdeaţă (în special pătrunjel şi leuştean), pentru a se purifica de păcatul sacrificării.

Rromii rudari din Chilii-Caracal sărbătoresc, ca şi fraţii lor spoitori, *Gurbanul / Hârdelezi*, datină care reuneşte semnificaţia Paştelui creştin cu aceea a sărbătorii musulmane. La rudari, sărbătoarea se ţine de *Înălţare* şi constă în sacrificarea unui miel, ofrandă către Dumnezeu, dar şi jertfă cu scop reparatoriu, taumaturgic, de vindecare a persoanelor bolnave.

Dacă un membru al comunităţii se îmbolnăveşte grav, se desfăşoară următorul *ritual premonitoriu*: persoana respectivă merge în pădure şi înalţă o rugăciune către Dumnezeu, apoi ia o mână de iarbă de pe locul unde s-a rugat, duce iarba acasă şi doarme cu ea sub cap. Se crede că va visa dacă se va vindeca sau nu. Se mai crede şi că va visa miei şi atâţia miei câţi va visa, atâţia ani trebuie să facă Gurbanul, iar dacă va visa o turmă de miei, atunci va trebui să facă Gurbanul toată viaţa. Cum visează mielul, aşa trebuie să-l prepare: dacă îl vede pe lângă o apă, trebuie să-l facă ciorbă, dacă nu, trebuie să-l facă fript.

La masa de Gurban participă în exclusivitate cei curaţi, cei care au păstrat regulile abstinenţei alimentare (post) şi sexuale şi cei care nu au fost declaraţi spurcaţi de către *i kris rromani* (adunarea de judecată a rromilor). Semn că este vorba despre o jertfă ritualică cu rol inductiv-reparatoriu, iar nu despre o masă oarecare, resturile mielului nu se dau animalelor, ci se îngroapă.

La *ursarii din Moldova*, *Joia Verde* este o sărbătoare care se desfăşoară la o săptămână după Paştele ortodox, de *Paştele Blajinilor* şi se caracterizează prin iertarea reciprocă a greşelilor de peste an şi printr-o petrecere cu semnificaţie premaritală.

Joia verde se ţine şi la rromii ursari din Suceava, Iaşi, Botoşani şi Neamţ. Se desfăşoară în prima joi de după Paştele ortodox şi constă într-o mare petrecere, în cadrul căreia sunt scoase la joc fetele de măritat, nu înainte de a se cere învoirea părinţilor. Astfel are loc o primă înţelegere între părinţi în vederea viitoarei căsătorii a copiilor lor. Uneori, fetele fug sau sunt furate de băieţi în această zi, urmarea fiind tot o căsătorie, dar după ce tinerii îşi cer iertare de la părinţi.

La *ursarii din Botoşani*, *Joia verde* se ţine de *Înălţare / Ispas* şi cuprinde, pe lîngă obiceiurile deja prezentate, pelerinajul la morminte, aprinderea de lumânări şi pomana pentru morţi. Acestea se desfăşoară de dimineaţă, înainte de orice alte gesturi ritualice, demonstrându-se astfel faptul că obiceiul este fundamental în comparaţie cu celelalte.

De *Sfântul Gheorghe* (23 aprilie), în special la *rromii căldărari*, se practică, de către fecioare şi tinere căsătorite, un ritual de împăcare şi de magie determinativă de dragoste: ele coc şi împart colaci „vrăjiţi" (pâini de dragoste – rr. *kamimasqe manre*), în scopul grăbirii căsătoriei sau legării de casă a soţilor necredincioşi.

Tot de Sf. Gheorghe se practică şi fuga „*o naśimos*" sau căsătoria prin rapt / la salcie (descrisă, pe larg, în subcapitolul referitor la cutumele de căsătorie), revenirea cuplului, după aproximativ o lună, fiind însoţită de o serie de ritualuri: iertarea părinţilor, purificări şi despăgubiri materiale.

La *rromii din Moldova*, *Sfântul Gheorghe* reprezintă o mare adunare a rromilor, care ţine trei zile şi în cadrul căreia se cântă, se joacă şi se aranjează căsătorii. În această zi de sărbătoare este interzis să te cerţi sau să te superi cu cineva, mai mult, trebuie să te împaci cu cine eşti certat.

În dimineaţa zilei de *Sfântul Gheorghe*, se pune în faţa casei o bucată de pământ cu iarbă şi o creangă de salcie, semne de înnoire şi fertilitate. Obiceiul prezintă similitudini cu acela practicat de rudari de *Gurban* (salcia) şi de căldărari de *Paşte*. Seara se ţine mare bal şi fetele de măritat sunt scoase la joc, în vederea viitoarei lor căsătorii.

Un alt obicei rrom, creat totodată ca răspuns la nevoile culturii româneşti agrare, este *Paparuda*, joc şi cântec ritual reparatoriu, practicat vara, de invocare a ploii şi de alungare a secetei. Spre deosebire de culturile agrare care îşi organizează calendarul după mersul culturilor în funcţie de succesiunea anotimpurilor şi lucrărilor agricole, cultura de tip nomad a rromilor îşi gândeşte calendarul în funcţie, fie de datele de desfăşurare a târgurilor sau a pelerinajelor (prilej de întâlnire a şatrelor), fie prin negociere cu cultura agrară a funcţiei magice, repertoriu necesar acesteia din urmă. Fetele, numai cele curate / fecioare, simboluri ale purităţii, îmbrăcate în frunze de boz, dansează desculţe în

timp ce femeile cântă şi varsă apă în jurul lor. Versurile cântecului sunt: „*Paparudă, rudă, / Vino de ne udă, / Udă cu ulciorul, / Să crească ogorul, / Udă cu găleata, / Să facă recolta*". Fecioarele sunt mesagere ale lumii pământeşti către divinitate.

De *Rusalii / Moşii de vară*, are loc *târgul de fete* (descris, pe larg, în subcapitolul despre cutumele de căsătorie), în cadrul căruia se arvunesc fetele rămase până atunci nemăritate sau netocmite. Este o ceremonie selectivă pentru tocmirea de fete sau logodnă şi un ritual al înţelegerii şi al schimbului de daruri între viitorii cuscri (rr. „*xanamika*"), pentru căsătoria copiilor. Fetele mari ard, la răscruci de drumuri, pentru grăbirea căsătoriei (vrajă de dragoste) buchete de noroc (rr. „*baxtăqe lulugă*") din flori de *sânziene*, pe care le adunaseră toată noaptea de sânziene şi le ţinuseră sub pernă sau printre haine, pentru a-şi visa ursitul şi a fi păzite de boli, suferinţe şi necinste.

Înainte de Rusalii, rromii nu se spală, iar bărbaţii nu se bărbieresc timp de 9 zile. Explicaţia din interiorul comunităţii este că, dacă s-ar spăla în această zi, omul s-ar urâţi, s-ar strâmba şi s-ar ologi, ba chiar ar putea muri. Explicaţia ritualică este că perioada dinaintea Rusaliilor, marcată de „*Pogorârea Sfântului Duh*", este similară doliului şi postului, ambele presupunând abstinenţă în scop purificator.

La *8 septembrie*, de *Sfânta Maria Mică*, se desfăşoară cea mai importantă sărbătoare a rromilor *căldărari*: pelerinajul la Costeşti (judeţul Vâlcea), complex ritualic cu rol de a reaşeza ierarhiile de putere în neam şi de a reconfirma tradiţia de familie, ritual de purificare la biserică, prin rugăciune şi închinare, dar şi prilej de încuscrire, de arvunire a mireselor şi de stabilire a unor relaţii economice între comunităţi.

8 septembrie sau *sărbătoarea rromilor nomazi* este singura zi din an în care rromii căldărari din toată ţara vin la mănăstirea Bistriţa, pentru a se ruga la moaştele Sfîntului Grigorie Decapolitul. Nimeni nu ştie anul exact al adoptării de către rromi a acestei zile ca sărbătoare religioasă. Ea însă s-a putut manifesta abia după 1989. Legenda spune că, în urmă cu sute de ani, un călugăr de la Mânăstirea Bistriţa, despre care se bănuieşte că era rrom, îi trata cu buruieni pe rromii bolnavi şi le dădea să mănânce din roadele pământului. Cînd a trecut în nefiinţă, trupul său s-a păstrat intact, ulterior fiind sanctificat. În semn de mare respect, în fiecare an, la 8 septembrie, la Mânăstirea Bistriţa, unde sunt depuse moaştele Sfântului Grigorie Decapolitul, rromii vin şi se roagă, pentru ca sfântul şi Dumnezeu să nu-i lase pradă foametei şi bolilor.

La *29 iunie*, de *Sf. Apostoli Petru şi Pavel*, se desfăşoară sărbătoarea patronilor spirituali ai lăutarilor.

La *27 iulie*, de *Sfântul Pantelimon* şi la *26 octombrie*, de *Sfântul Dumitru*, se petrecea, în vremurile nomadismului, returnarea, la familiile de origine, a fetelor greşite – „*dośale*" (mirese care s-au dovedit a nu fi fost virgine). Structurile cutumiare (descrise, pe larg, în capitolele referitoare la nomadism şi la cutumele de căsătorie) mergeau, în funcţie

de dorinţa familiei mirelui, de la *ritualurile reparatorii şi compensatorii* (fata trebuia să taie un porumbel şi să-i lase sângele să curgă în apa unui râu), însoţite de ritualul dezonorării şi al oprobriului public aplicat mamei fetei, considerată responsabilă pentru necinstea fetei sale (ungerea ei cu funingine şi cântecul cucuvelei, cântat de obicei femeilor uşoare), până la alungarea fetei, returnarea la familia de provenienţă şi restituirea banilor familiei băiatului, plus plătirea ruşinii produse familiei mirelui.

La *14 octombrie*, de *Sfânta Parascheva*, are loc marele pelerinaj al rromilor din Moldova şi nu numai la moaştele Sfintei de la catedrala din Iaşi (obicei prezentat în capitolul referitor la nomadism).

La *30 noiembrie*, de *Sfântul Andrei* se desfăşoară sărbătoarea patronului spiritual al ursarilor.

10. Magicul la rromi

Viziunea binară asupra lumii, cuprinzând opoziţia pur (rr. *uźo*) – impur (rr. *maxrime*) se regăseşte, la nivelul relaţiei cu supranaturalul, într-o credinţă de tip *maniheist,* asemănătoare *dualismului persan*, în cadrul căreia atât forţele binelui, reprezentate de *Dumnezeu* (rr. *o Del* / *Devel*), cât şi forţele răului, reprezentate de *Diavol* (rr. *o Beng*), sunt complementare şi în aceeaşi măsură necesare armoniei lumii.

În cultura tradiţională rromă există numeroase reprezentări ale supranaturalului, majoritatea personificări ale binelui sau ale răului.

Reprezentarea cea mai pregnantă a răului este "*o Beng*" (Diavolul), care totuşi întruchipează forţa complementară lui Dumnezeu sau binelui, la fel de necesară, pentru păstrarea echilibrului universului, ca şi acesta din urmă. Cu toate acestea, în poveşti (rr. *paramića*), Diavolul apare ca un naiv pe care, totdeauna, un rrom inteligent îl poate păcăli, fapt care demonstrează că frica de rău este limitată de credinţa pragmatică în forţele proprii.

În general, reprezentările maleficului sunt denumite cu termenul de *biśuźo* (necurat), subliniind relaţia directă dintre rău şi impur. Anumite animale sunt astfel considerate necurate, aşadar malefice, în capul listei aflându-se *şarpele* şi *broasca*.

Tot în categoria răului se află şi *bolile*, faţă de care s-au dezvoltat forme de protecţie care ţin de utilizarea denominaţiei lor în limba rromani: *eufemismul lingvistic* (numirea bolii cu un nume mai frumos) şi *tabu-ul lingvistic* (numirea bolii cu un alt nume decât al ei). De pildă cancerul şi bolile sexuale sunt numite "*ʒungalo nasvalipe*" (boală urâtă / rea), iar după ce s-a vorbit despre bolnav, trebuie să se spună: *Othe lesθe!* (să fie la el acolo!).

Denominaţia aparţine dimensiunii trancendentale a existenţei umane. Acest "*aver anav*" (alt nume / porecla) protejează împotriva îmbolnăvirilor. Se spune că boala îl caută pe copilul al cărui nume îl ştie, însă nu-l poate găsi dacă adevarata lui identitate este

ascunsă sub un nume secret. De aceea majoritatea copiilor romi au un anumit nume în certificatul de naştere, însă în comunitate sunt numiţi cu alt nume - "*rromano anav*".

O dovadă elocventă referitoare forţa creatoare, dar şi distrugătoare a cuvântului rostit este credinţa rromilor în *jurământ* (rr. solax) şi în *blestem* (rr. arman).

Există două feluri de jurăminte: cele nerituale şi cele rituale.

Jurămintele nerituale sunt formulări cotidiene, întâmplătoare, deseori glumeţe, mai mult sau mai puţin metaforice, fără relevanţă în relaţie cu transcendenţa, care fac parte din tradiţia verbală narativă a limbii rromani ("*te merau*" – să mor; "*te na maj dikhau o kham*" - să nu mai văd soarele).

Jurămintele rituale au valoare de evidenţă şi sunt rostite cu ocazii speciale sau în legatură cu întrebări serioase de tipul celor care se pun la o adunare de judecată – *kris rromani*. Aceste jurăminte se evită pentru că se crede că aduc ghinion. Un astfel de jurământ, dacă este fals, se întoarce împotriva celui care l-a spus şi îl poate chiar ucide. În cele mai multe cazuri, aceste jurămintele se referă la persoane sau la credinţe care reprezintă cele mai înalte valori ale rromilor (copiii: "*te meren me śave*" – să-mi moară copiii; "*te praxozes me śave*n" - să-mi îngropi copiii; moartea fără lumânare, adică pericolul de a deveni strigoi - „*te merau bi momelăqo*" - să mor fără lumânare). Cu cât relaţia cu persoana afectată este mai strânsă, cu atât sunt mai grave efectele jurămintelor. Cele mai grele sunt jurămintele referitoare la viaţa copiilor sau la morţi, de aceea sunt folosite numai în cazuri excepţionale.

Se practică şi ritualuri de înmuiere sau chiar de înlăturare a efectelor jurămintelor: mersul la preot pentru a fi "*phiravdo*" (spovedit).

Blestemul este şi el o formă de relaţionare verbală cu transcendentul, termenul rrom "*arman*" provenind din limba persană unde însemna destin.

Şi blestemele sunt de două tipuri: cele nerituale şi cele rituale.

Blestemele nerituale sunt formule cotidiene, inofensive, cărora nu le este ataşată nici o relevanţă supranaturală, ci apar, mai degrabă, ca semn al elocvenţei şi al umorului vorbitorului. Ele acţionează ca şi "*o kuśipe*" (înjurătura) şi sunt uneori expresii licenţioase («*te de bule me dajan!»* - să faci sex cu mama mea), dar fără conotaţii de imoralitate. Varietatea lor este imensă: *te arakhel tut o Beng* (să te găsească dracii); *te korărel tut o Del* (să te orbească Dumnezeu); *xal o Beng ti baxt* (să-ţi mănânce dracul norocul); *te ʒas denilo opr-o droma* (să mergi nebun pe drumuri); *te thabon te mas opral tuθe* (să-ţi ardă carnea de pe tine); *te ushtes koro* (să te trezeşti orb); *te xan tut o sapa* (să te mănânce şerpii); *te meres sar mulo tŏ papos !* (să mori cum a murit bunicul tău).

De asemenea, blestemele care se refera la nerromi nu au nici un efect real. Efectul lor se bazează pe faptul ca nerromii cred în ele, iar motivul folosirii lor este mai mult de a-i speria decât de a produce vreun rezultat.

Blestemele rituale au un statut cu totul diferit, sunt forme de control şi sancţiune socială la care este invitat să ia parte sacrul, ele tratează direct cu trancendenţa, sunt rostite cu ocazii absolut speciale şi pot induce unei persoane boala sau chiar moartea. Sunt o formă de răzbunare ritualică pentru un mare rău făcut familiei sau pot fi o metodă de a-l face pe vinovat să-şi recunoască vina în cadul unei adunări de judecată (rr. *kris*). Cel atins de blestem (rr. "*dino armaja*") este considerat expus unui rău major şi permanent, atât el, cât şi familia lui. Cu cât relaţia dintre cel care blestează şi cel căruia i se adresează blestemul este mai strânsă, cu atât efectul este considerat mai puternic.

Performerul blestemului este *femeia*, purtătoare prin excelenţă a puterilor magice în familia rromă. Ea se trezeşte în zori şi blesteamă cu voce tare pentru a fi auzită de cât mai mulţi membri ai comunităţii, inclusiv de către cel vinovat, care, auzind-o, ar trebui să-şi repare vina pentru a nu-l ajunge blestemele. Uneori vinovatul nu-şi recunoaşte vina şi întoarce blestemul: *Opre tuθe te perel*! (pe tine să cadă). Dacă întradevăr este nevinovat, blestemul se va întoarce împotriva celei care l-a rostit.

O jakhalipen (deochiul) este o formă magică de reprezentare a relaţiei cu supranaturalul malefic, aşadar poate face rău, de data aceasta intenţionat sau neintenţionat. De multe ori, o persoană care se uită la alta (mai ales la un copil) cu dragoste şi admiraţie poate să o deoache fără să vrea. Există numeroase practici magice şi ritualuri cu rol apotropaic sau prohibitiv, o parte dintre ele deja prezentate în capitolele precedente.

O practică magică de „*aflare a deochiului*" este următoarea: se pun într-un pahar cu apă şapte chibrituri aprinse; dacă chibriturile se duc la fundul paharului cu capul în jos, atunci persoana pentru care se meneşte este deochiată. De aici încolo începe *magia reparatorie*: celui deochiat i se dă să bea apa din paharul care „i-a citit deochiul" şi i se face semnul crucii în palmă, pe frunte şi pe piept, cu degetul arătător muiat în apa din pahar. Apa care a rămas se aruncă pe ţâţâna uşii, urându-i-se deochiului să se ducă în direcţia apei.

- Personajul care se ocupă de alungarea deochiului şi a altor spirite ale răului, care prezice viitorul, vindecă şi protejează, dar induce şi dragostea şi poate face şi farmece care aduc boli şi alte nenorociri este „*i drabarni*" (vrăjitoarea), performer al tuturor formelor de magie, stăpânitoare a spiritelor şi a spaţiului ritualistic, după ipoteza dualistă că femeia este preoteasă pe

Una dintre *practicile magice premonitorii*, menite să citească viitorul individului, des utilizată în cadrul comunităţii tradiţionale a rromilor, este *ghicitul în bobi*, ritual ezoteric marcat de un limbaj subtil cifrat şi imposibil de decodat de către neiniţiaţi.

Legat în mare măsură de aflarea ursitului / ursitei, dar şi de aflarea stadiului unei boli sau rezultatului unei situaţii aducătoare de îngrijorare, ghicitul în bobi este practicat

mai ales de femei, dar îl cunosc şi unii bărbaţi, care au moştenit tehnica şi darul de a citi bobii de la mamele lor. Această practică magică este o forma de manţie / prezicere a viitorului, menită să ajute o persoană să ia hotărâri importante pentru viitorul său, dar şi să-i liniştească, să-i prevină şi să-i încurajeze pe cei aflaţi în suferinţă, având astfel şi un rol psiho-terapeutic.

Ghicitoarea / ghicitorul veghează la starea de bine a familiei, inspiră încredere, se implică profund în viaţa celui căruia îi ghiceşte, nu se limitează în a-i ursi cuiva, ci îi spune şi cuvinte de alinare şi îl sfătuieşte ce să facă pentru a ieşi dintr-o situaţie grea. Persoana care vine la ghicitoare participă şi ea activ la actul ghicitului, îşi deschide sufletul ca şi cum s-ar afla la o şedinţă de consiliere psihologică, iar respectarea confidenţialităţii face parte din deontologia profesională a ghicitoarei.

11. Rromii despre timp, spaţiu şi Dumnezeu

Cheia de boltă a gândirii rrome asupra structurii spaţiale şi temporale a universului este credinţa în *armonia cosmosului* şi *prezentul continuu*. Cea dintâi se traduce prin faptul că fiecare lucru îşi are locul său bine definit şi definitiv în lume, ca de pildă astrele, care aparţin spaţiului celest, şi animalele, care aparţin pământului. Orice suprapunere dintre spaţii este privită ca rupere a echilibrului sau ca devianţă şi orice trecere dintr-un spaţiu în altul (naşterea, moartea) trebuie însoţită de complexe ritualice apotropaice, menite să protejeze individul şi comunitatea de eventuale bruiaje spirituale sau impurificări.

Bazându-se pe opoziţia pur (rr. *uźo*) – impur (rr. *maxrime*), viziunea binară asupra lumii se traduce, la nivelul relaţiei cu divinul, într-o credinţă de tip *maniheist,* asemănătoare *dualismului persan*, în cadrul căreia forţele binelui, reprezentate de *Dumnezeu* (rr. *o Del* / *Devel*), şi forţele răului, reprezentate de *Diavol* (rr. *o Beng*), sunt complementare şi asigură armonia lumii.

Dualismul are reflexe şi în concepţia asupra rolurilor complementare ale bărbatului şi femeii în familie. Femeia se ocupă de creşterea şi educarea copiilor, de treburile gospodăreşti interne, este foarte importantă ca actant ritual în cutumele de familie, iar bărbatul este autoritatea normativă, se ocupă de câştigarea unui venit pentru întreţinerea familiei şi de relaţiile cu exteriorul.

Mergând şi mai departe, s-ar putea spune că *femeia* are mai dezvoltat simţul timpului, ea este mai conservatoare, transmite cultura tradiţională, inclusiv limba maternă – „*i dejaki ćhib*” –, iar pentru că timpul trece şi trecerea lui lasă semne vizibile, femeia este mai puternic ancorată în realitatea acestei treceri, ea este mâna care acţionează, în timp ce bărbatul este voinţa din spatele acestei acţiuni, gândirea creatoare, inclusiv pentru propunerea noului. *Bărbatul* are mai dezvoltat simţul acut al spaţiului, nedeterminat în

nomadism, şi totuşi bine determinat prin comanda socială a legilor purităţii, el face regulile de conduită intracomunitară, de control şi sancţiune socială. El reprezintă virtualitatea, drumul care trebuie parcurs, intră în relaţie directă cu alteritatea şi se află în relaţie de interdependenţă cu femeia, aceasta din urmă fiind aceea care păstrează memoria comunităţii.

Toate acestea pentru că legea rromani – *„Rromanipen”* – nu se învaţă, ci se moşteneşte, iar binele reprezintă armonia, conformarea la model, în vreme ce răul este dezechilibru şi deviere de la model. De pildă, nu este nimic rău în faptul că şarpele muşcă omul, pentru că acesta este comportamentul lui firesc, ar fi însă suspect dacă şarpele ar sta liniştit, el ar reprezenta un pericol ascuns, de care omul nu ar şti cum să se apere. La fel, ştiut fiind faptul că animalele sunt de obicei tărcate, acelea care au doar culoarea albă sau neagră sunt considerate purtătoare ale răului. De exemplu câinele alb (rr. „*o parno ʒukel*”) este animal psihopomp, conduce sufletul în lumea morţilor, iar veveriţa neagră (rr. „*i kali katarina*”) este animal demonic – „*i Bengesqi*”.

În cadrul dualismului bine-rău sau Dumnezeu-Diavol (rr. *Devel-Beng*), cel dintâi este, ca în toate culturile tradiţionale, reprezentarea binelui absolut, întruchiparea adevărului suprem. Dumnezeu este omniprezent în numeroase sintagme ale limbii rromani, El este reprezentat în expresiile cotidiene de rămas-bun – „*Ʒa Devleça*!” (mergi cu Dumnezeu – la revedere) şi „*Aćh Devleça*!” (rămâi cu Dumnezeu – la revedere), în expresii ale politeţii cutumiare – „*Xa Devleça*!” (mănâncă cu Dumnezeu), în expresii care reflectă înalte forme de respect: „*Ćumidau te pire*!” (îţi sărut picioarele) spune un rrom, „*Le Devlesqere nane!”* (nu sunt ale lui Dumnezeu) îi răspunde celălalt.

În relaţia cu Dumnezeu, rromii o venerează mai ales pe *Fecioara Maria*. Cea mai importantă sărbătoare a rromilor căldărari din România este ziua de *8 septembrie*, naşterea Sfintei Marii, zi de mare pelerinaj la Mănăstirea Costeşti, Vâlcea. Cele mai puternice jurăminte se fac în faţa icoanei Maicii Domnului. Icoana ei se află expusă pe pereţi aproape în fiecare casă de rromi tradiţionali, fiind preferabilă unei cruci, pentru că o cruce ar reprezenta un mort, fie el şi Isus Hristos, iar mortul este “*maxrime*” (impur) şi “*bibaxtalo*” (aduce nenoroc).

Mai mult decât atât, Dumnezeu este invizibil. Isus mort pe cruce nu-L reprezintă. Fecioara Maria, în schimb, este Aceea care i-a născut Fiul şi, în icoanele ei, Isus apare viu, aşa cum este El, cel adevărat.

Credinţa specială a rromilor în Fecioara Maria poate avea şi o explicaţie suplimentară: punerea Ei în relaţie cu zeiţa mamă venerată de pre-arienii din India. De altfel, în acelaşi spirit al divinizării mamei sacre, rromii au o veneraţie specială pentru sfinte, mai mare chiar decât pentru sfinţi, fapt demonstrat şi de alte două mari pelerinaje: cel al rromilor din Apusul Europei la Sf. Sara (Franţa - Camargue, 24-25 mai) şi cel al

rromilor ortodocşi din România (dar nu numai ortodocşi şi nu numai din România) la moaştele Sf. Paraschiva (Iaşi, 14 octombrie).

În loc de concluzie în ceea ce priveşte relaţionarea rromilor cu sacrul, aşadar cu forţele divine, ar fi interesantă formularea unei ipoteze. Prima atestare din lume a rromilor este într-un document scris, la 1068, de un călugăr de la o mănăstire din actuala Georgie, în care se vorbeşte despre *erezia athinganoy*-lor (purilor, celor de neatins). Reunind această idee cu unul dintre fundamentele modelului cultural rrom şi anume opoziţia *pur – impur*, cu *dualismul* gândirii rrome în relaţie nu numai cu sacrul (Dumnezeu – Diavolul / *O Devel – O Beng*), dar şi cu dinamica vieţii pământeşti (bine – rău, femeie – bărbat) şi cu *reprezentarea Sfântului Graal prin pocalul puterii* (rr. *o taxtaj*), se poate reconstitui ceea ce s-ar putea numi *vechea religie pierdută a rromilor*.

Delia Grigore

VI. Rromii în actualitare

1. Rromii din România – stare de fapt

Situaţia actuală a rromilor din România este consecinţa directă a unei istorii de excludere socială şi rasism instituţionalizat. Prima atestare a rromilor în spaţiul românesc o reprezintă consacrarea statutului de robi în care s-au aflat vreme de aproape cinci secole: în 1385, Domnitorul Dan al Ţarii Româneşti îi dăruia mănăstirii Tismana, posesiuni care aparţinuseră iniţial mănăstirii Vodiţa, între care şi “40 de sălaşe de aţigani”. Robi puteau deţine nu numai boierii, mănăstirile şi domnitorul, dar şi ţăranii mai înstăriţi.

Starea de Robie, numită de aboliţionişti “lepră socială”, nu numai că i-a plasat pe rromi în afara societăţii, ci i-a exclus din condiţia de fiinţe umane, ei fiind consideraţi bunuri mişcătoare, nicidecum persoane, servind totodată şi ca unitate de schimb. Obiect al dispreţului societăţii, robii au fost supuşi unei exploatări crunte, abuzurilor şi violenţelor care au mers până la viol şi tortură. Robia a fost total diferită de celelalte forme de servitute cunoscute în epocă, de pildă iobăgia sau rumânia, acestea din urmă legând ţăranul de moşie, fără să-l facă însă pe boier stăpân absolut al ţăranului: pe iobag boierul nu-l putea vinde ca pe un obiect oarecare, pe rob, da.

Robul nu era om, ci obiect, gata să fie cântărit, preţuit, vândut sau cumpărat, aşadar nici familia de rromi nu era recunoscută ca structură a comunităţii, ci ca metodă de înmulţire a robilor, similară prăsilei necuvântătoarelor domestice. Robia i-a afectat profund şi pe copiii rromi, aceştia fiind despărţiţi de familiile lor după bunul plac al stăpânilor, schimbaţi, dăruiţi ori vânduţi, deseori la preţuri mai mici decât cele ale animalelor, pentru că nu erau consideraţi suficient de buni pentru muncă. Abuzul sexual al proprietarilor de

robi asupra fetelor rrome şi torturarea robilor, nesancţionate de lege, ca şi multe alte abuzuri ale stăpânilor asupra robilor, erau practici aproape generalizate.

Legiferarea Dezrobirii nu a condus la schimbarea fundamentală a statutului rromilor în societate. Politica guvernelor post-dezrobire a neglijat problematica economică - în special împroprietărirea - şi aspectele de ordin moral, limitându-se la emanciparea juridică şi la sedentarizarea, deseori forţată, a rromilor.

Nu au existat politici de includere a rromilor între cetăţenii Ţărilor Române. Consecinţa imediată a fost că foarte mulţi rromi, în special foştii robi boiereşti şi mânăstireşti, s-au văzut nevoiţi să se întoarcă la foştii lor stăpâni şi să continue să muncească pentru aceştia, numai pentru hrană şi adăpost, într-o stare de semi-robie. Neincluderea problematicii rromilor în politicile publice a condus la recăderea acestora în statusul anterior şi la stigmatizarea apartenenţei etnice. Marginalizarea şi excluderea socială a rromilor au creat, în timp, un important decalaj socio-economic între populaţia majoritară şi comunitatea rromilor.

Politica dominantă a societăţii faţă de rromi a oscilat între rasismul de excludere, care a condus la Holocaust / *Samudaripen*, şi rasismul de dominaţie, manifestat prin asimilare culturală.

Rasismul de excludere a atins apogeul odată cu politica de purificare etnică din perioada celui de-al doilea război mondial, când „problema evreiască" şi „problema ţigănească" au fost rezolvate prin Holocaustul împotriva evreilor şi rromilor. Fără nici un fel de presiuni externe, Statul român a luat iniţiativa recenzării rromilor în scopul eliminării celor consideraţi „indezirabili".

Deportarea în Transnistria a destabilizat profund comunitatea rromilor din România, ajungându-se la decimarea nomazilor şi a numeroase grupuri de rromi sedentare. Printre zecile de mii de victime s-au regăsit în majoritate bătrâni şi copii, numiţi „fără ocupaţie", deşi era absurd ca aceştia să aibă vreo ocupaţie.

O măsură care i-a afectat grav pe nomazi a fost confiscarea cailor şi căruţelor, nu numai pentru că îi priva pe aceştia de posibilitatea de a-şi câştiga existenţa, dar şi în contextul în care căruţa le servea ca locuinţă.

Condiţiile de viaţă în Transnistria erau de neimaginat: deportaţii erau privaţi de hrană, de adăpost, de lemne pentru încălzit şi gătit, de îmbrăcăminte; erau lipsiţi de cele mai elementare obiecte, inclusiv de vase de gătit; asistenţa medicală şi medicamentele erau inexistente. Datorită foametei, majoritatea rromilor au slăbit întratât încât au ajuns nişte schelete. Din cauza mizeriei, mulţi dintre ei au ajuns aproape sălbateci. Frigul, tifosul şi paraziţii îi ucideau în chinuri groaznice. Zilnic mureau cel puţin 10-15 rromi.

Conform datelor Comisiei române pentru crime de război, în Deportarea rromilor în Transnistria din perioada 1942-1944 au murit 36.000 de rromi.

Regimul comunist a dus, la rândul său, o politică asimilaţionistă, provenită din rasismul de dominare: nomazii au fost sedentarizaţi forţat, li s-a confiscat aurul şi s-a desfăşurat un program sistematic de suprimare a identităţii rrome. În perioada regimului comunist, rromii nu erau recunoscuţi ca minoritate naţională.

Pe fundalul anomic de după 1989, cu toate că recunoaşterea rromilor ca minoritate naţională a presupus câştigarea unor drepturi politice şi civile, deteriorarea catastrofală a situaţiei economice şi sociale a acestora a fost o consecinţă a rasismului instituţionalizat. Din punct de vedere cultural şi social, rromii sunt consideraţi o "subcultură" parazitară, un grup social marginal, fapt care duce la proliferarea manifestărilor rasiale. În contextul unei democraţii în formare, blocarea accederii la drepturile sociale şi excluderea de la resursele de dezvoltare individuală / comunitară au indus la o recrudescenţă violentă a discriminării şi rasismului, la o profundă fragilizare a statutului de cetăţean.

Conflictele interetnice bazate pe discriminarea rasială faţă de rromi – semnalate în localităţile Mihail Kogălniceanu (octombrie 1990), Bolintin-Deal (aprilie 1991), Ogrezeni, Bolintin-Vale, Vălenii Lăpuşului (august 1991), Comăneşti (noiembrie 1992), Hădăreni (septembrie 1993), Bâcu (ianuarie 1995), Alba Iulia, Buhuşi (2003), Craiova (2003, 2005) – sunt un motiv de îngrijorare, atât prin violenţă (multe s-au soldat cu distrugerea locuinţelor rromilor şi cu rromi ucişi), cât şi prin faptul că starea de impunitate din statul român a dus la nepedepsirea celor vinovaţi. Poliţia a încurajat aceste manifestări anti-rrome, fie prin pasivitate, fie prin propriile sale violenţe şi acţiuni abuzive, pe care le putem defini deseori ca fiind motivate rasial, desfăşurate de cele mai multe ori fără suport legal, de tipul razii în comunităţi de rromi, uz excesiv al forţei, uz arbitrar al armamentului, arestări fără mandat, tratament violent al arestaţilor. Copii rromi sunt victimele cele mai profund afectate, din punct de vedere psihologic şi, uneori, chiar şi fizic, ale acestui tratament abuziv.

2. Consecinţele istoriei asupra structurării identităţii rromilor. Autoidentificare stigmatizată şi heteroidentificare stereotip-negativă

Identitatea actuală a rromilor din România s-a structurat pe baza istoriei de excludere socială şi rasism instituţionalizat.

Consecinţele istoriei se pot citi şi astăzi în modelul mental colectiv moştenit de majoritari, care apasă asupra conştiinţei individuale a acestora, blocându-le uneori întreaga viaţă accesul la cunoaşterea şi înţelegerea rromilor ca alteritate. Din punct de

vedere cultural şi social, rromii au continuat să fie consideraţi o “subcultură” parazitară, un grup social exclus.

Definitoriu pentru cultura dominantă în ceea ce priveşte mentalitatea faţă de rromi este stereotipul, în majoritatea cazurilor negativ, conducând la stigmatizarea identităţii rrome, la internalizarea acestui stigmat şi la rejecţia, de multe ori de către rromii înşişi, a apartenenţei la etnia rromilor. Iată noua formă de Robie a rromilor: Robia spirituală, pe care nici o lege nu o poate aboli fără contribuţia fermă şi concertată a tuturor actorilor societăţii, de la autorităţile publice la formatorii de opinie.

Reprezentările despre rromi, care se bazează pe prejudecăţile şi stereotipurile alterităţii, sunt de primă importanţa, pentru că determină atitudini şi comportamente. De cele mai multe ori, în contextul unei moşteniri mentale negative şi al absenţei din programe şi manuale şcolare a informaţiilor despre rromi, clişeele de gândire şi de limbaj sunt singura sursă de cunoaştere care îi leagă pe rromi de mediul social înconjurător. Rromii par a fi o realitate familiară tuturor: aproape orice majoritar întrebat are o opinie, deseori categorică şi negativă, despre aceştia. Cu cât realitatea pierde mai mult în faţa imaginarului, cu atât rromii sunt receptaţi mai mult în paradigmele ignoranţei care se percepe pe sine ca fiind cunoaştere.

Procesul de heteroidentificare a rromilor trebuie să corespundă orizontului de aşteptare colectiv, eminamente negativ, de aceea orice deviere spre pozitiv este resimţită ca fiind o excepţie de la regulă. Aici se poate cita faimosul *mit al prietenului rrom din copilărie*, prototip al binelui, excepţie de la norma „ţiganului” rău, evocat de aceia care îşi încep discursul cu stereotipul „*Eu nu sunt rasist, dar ţiganii ăştia...*” şi îl continuă cu la fel de stereotipul „am avut un prieten ţigan / un vecin în copilărie / în tinereţe, un om deosebit, dacă ar fi toţi ţiganii ca el, ce bine ar fi!” Marcat de toate regulile rasismului, între care disculparea *avant le lettre*, evocarea unui trecut pozitiv nedeterminat şi generalizarea atributelor negative la nivel de grup, acest tip de discurs se referă la copilărie ca vârstă de aur, a toleranţei absolute, timp în care s-ar fi putut afla inclusiv „ţiganul” cel bun, cu siguranţă o excepţie de la norma răului.

Urmând acest sistem stereotip de gândire, atitudinea şi politica dominantă a societăţii faţă de rromi au oscilat între rasismul de excludere, care a condus la Holocaust, şi rasismul de dominaţie, manifestat prin asimilare.

La acest ultim curent, asimilaţionist, au contribuit, din păcate, dar având o explicaţie istorico-psihologică bine argumentată, rromii înşişi, printr-o percepţie de sine negativă, şi ea consecinţă a celor cinci secole de robie. Dezrobirea juridică nu a condus şi la o reală dezrobire spirituală. În contextul în care concepţia de sine se construieşte din suma percepţiilor celorlalţi, la care se adaugă ceea ce ai fost format să crezi despre tine însuţi,

deci identitatea este un construct social, stima de sine scăzută a rromilor ţine de stigmatul internalizat şi conduce la rejecţia sinelui etnic, ca unică formă de salvare individuală şi de includere în ierarhia societăţii.

Persistă în memoria colectivă ancestrală rromă starea de rob, cu toate consecinţele acesteia pe plan psihologic. Expresii de tipul „*ce să fac, de-aia nu ştiu carte, că sunt ţigan*" sau „*doar suntem ţigani, ce să facem?*" reflectă urmele profunde ale excluderii în paradigmele auto-stigmatizării.

Datorită statusului social de exclus, grupul de referinţă al rromilor nu este considerat un grup de prestigiu, nu deţine un capital social pozitiv, nici un capital simbolic bine structurat, aşadar nu oferă individului un statut ridicat în societate şi o stare de siguranţă, drept pentru care membrii grupului îşi caută canale de fugă spre realizarea de sine în alte grupuri, iar pentru a fi acceptaţi acolo, le copiază cât mai fidel modelele.

Pentru a înţelege modelul mental colectiv moştenit de rromi şi care apasă asupra conştiinţei lor individuale, blocându-le uneori întreaga viaţă accesul la sine şi la cultura din care fac parte, este mai mult decât necesar un excurs imagistic în spaţiul culturii vernaculare şi al modului în care aceasta, aflată permanent într-un proces de etnogeneză care exclude alteritatea, a înţeles să-şi construiască mentalitatea faţă de rromi.

Studiul unei părţi semnificative a folclorului românesc, în special a proverbelor, snoavelor şi basmelor, demonstrează o gândire stereotipă, plină de prejudecăţi, marcată de ironie şi dispreţ la adresa rromilor. Rromii sunt văzuţi, de cele mai multe ori, ca reprezentanţi ai răului, perfizi, hoţi, criminali, spurcaţi.

Iată câteva mărturii despre rromi în folclorul românesc, culese de Iulius Zanne:

Credinţe

Ţiganul e rudă cu dracul, de aceea e aşa tare de rabdă la ger şi focul nu-l pârleşte, nu are urât şi frică, în miez de noapte dormind pe sub corturi; Pe ce pune mâna ţiganul, se spurcă. Aşa că dacă e lucru de mâncare, să-l lepezi, dacă e vreun vas sau altceva, ori să-l arzi în foc, ori să-l speli în patruzeci de ape şi să-l aghezmuieşti cu apă de la Bobotează; Cu ţiganul nu e bine să mănânci dintr-o strachină, ori să bei dintr-un pahar, că te spurci; Dacă va intra vreun ţigan în vreo biserică, trebuie târnosită de-al doilea; Dacă ar ciupi vreun ţigan vreo femeie româncă, să taie şi să lepede carnea ciupită de ţigan, căci carnea aia e spurcată; Dacă ar fi apucat vreun ţigan vreo femeie româncă numai de cămaşă, să taie şi să lepede peticul acela, căci e spurcat; Cu ţiganul nu e pomană, orice i-ai da, ceea ce îi dai, îi dai că n-ai ce dracu te face, că te scoate din minte afară cu cerutul; La ţigan nu e bine să dai ceva de pomană, că-ţi fură cioara puii de la cloşcă; Când moare ţiganul, Dumnezeu îi ia mirul ăl mare şi botezul, şi-l bagă de-a dreptul în iad ; Din ţigan nu se poate face popă, căci şi-a mâncat biserica, mânca-i-ar crapăt, doar numai dacă i-o lua nouă piei după trupul lui şi o mai trăi se face popă la creştini. Biserica ţiganilor a fost de

zid şi a românilor de caş, uşile de slănină de porc, lacătul un purcel fript. Ţiganii au râvnit la biserica românilor şi au cerut să schimbe. Românul a vrut să schimbe cu condiţia ca să le fie ţiganii robi cât o fi lumea. Ţiganii au vrut şi de aia au fost robi la români. Ţiganii, lacomi ai dracului, s-au năpustit pe biserică şi în trei zile au şi mâncat-o, mânca-i-ar pământul; Cu ţiganul nu e păcat: poţi să-i faci orice-i vrea, căci toţi ţiganii din lume nu fac cât un creştin al lui Dumnezeu; La cimitir, ţiganii trebuie îngropaţi de başca, ca să nu se amestece oasele lor cu ale românilor.

Legende

Moş Adam a avut mai multe fete cu una decât băieţi. Băieţii s-au însurat şi au luat fiecare câte o fată şi a mai rămas una stingheră. Ea a mers la tată-său şi l-a întrebat: Da` eu ce să fac, tată? Moş Adam i-a răspuns: De, fata taicăi, eu n-am nici o putere, dacă a vrut Dumnezeu aşa cu tine, umblă şi tu, de colo până colo, printre celelalte. Ea aşa a făcut şi a început a umbla din bărbat în bărbat, ca fleoarţele din ziua de azi. Şi din ea se trag toate curvele din ziua de azi. După câteva vreme, surorile ei n-au mai suferit-o şi au luat-o la goană dintre ele. Ea atunci s-a dus la marginea mărilor, şi-a făcut un bordei acolo, şi se ţinea cu un Faraon, care ieşea din apă în toate nopţile la ea. Ea a făcut cu Faraonul mai mulţi copii, toţi negri şi urâţi, în chipul dracului. Din ăşti copii se trag ţiganii din ziua de azi. De aia le şi zice lumea „Faraoni”.

Sunt trei feluri de blestemuri asupra ţiganilor. Ţiganii urâţi, buzaţi şi întăciunaţi, ca curat dracul, sunt blestemaţi de călugări, după vremea pe când erau robi pe la mânăstiri. Ţiganii cei negri, cărora le mai zice şi „ţigani de vatră”, care ştiu să lucreze fierul, sunt blestemaţi de la Ham. Iar „ţiganii de laie”: ursarii, lăieţii, zavragiii, netoţii şi toate neamurile de ţigani, care umblă din loc în loc pe cai şi pe măgari, care şed pe sub corturi şi sânt urâţi ca face-ţi-ai cruce, sunt blestemaţi de un sfânt. Şi uite cum e povestea. Ţiganii ăştia aveau şi ei mai demult o cetate unde şedeau şi erau bogaţi. Odată, ce-i vine lui Dumnezeu, trimite la ei un sfânt, să vadă el cum o mai duc, cum mai trăiesc. Ţiganii, auzind că vine la ei un sfânt şi socotind în mintea lor că sfântul, dacă i-o vedea pârliţi, caliciţi şi săraci, o să le dea avere, i-au ieşit înainte schimonosiţi ca toţi dracii: mânjiţi cu cărbuni pe ochi, zdrenţăroşi, călare pe măgari care pe deşelate, care cu şeile fără oblânci şi fără scări, care încălecaţi pe măgari de-a îndăratelea, cu faţa spre coada măgarilor, cu copiii băgaţi prin desagi şi în feluri de feluri de chipuri cum nici dracului nu i-ar fi dat în gând. Bietul sfânt, când a văzut aşa neam de oameni, opăciţi şi sluţiţi în chipul dracului şi înţelegând şiretenia ţiganilor, ca un sfânt ce era, îi blestemă: „Fiilor, să fiţi blestemaţi şi de mine şi de D-zeu sfântul din cer, să rămâneţi neam de neamul vostru cum sunteţi acum, nici mai bine, bnici mai rău, cum adică aţi tras singuri, nesiliţi de cineva. Şi aşa au rămas şi rămaşi or fi, până în pânzele albe, bătu-i-ar Dumnezeu de seci!

Proverbe

Ţiganul nu-i om; Ţiganul când a ajuns împărat, întâi pe tatăl său l-a spânzurat; Dacă ar face toate muştele miere, ar mânca şi ţiganii cu lingura; Nici răchita pom de bute, / Nici ţiganul om de frunte; Nici salcia nu-i ca pomul / Nici ţiganul nu-i ca omul; Ţiganul tot ţigan şi-n ziua de Paşte; Ştie ţiganul / Ce e şofranul? / Îl vede pe tarabă / Şi crede că-i otravă; Ţiganul până nu fură nu se ţine om; Ţiganul când a ajuns la mal, acolo s-a înecat; Dracul a mai văzut ţigan popă şi nuntă miercurea; Noroc şi bani şi moartea în ţigani; A cere ca un ţigan; A cere ca la uşa cortului; A se certa ca ţiganii; A se certa ca la uşa cortului.

Spre deosebire de folclor, perioada premodernă (1830-1844), mai ales aceea paşoptistă (din jurul anului 1848), prin autori ca Radu Rosetti, Leon Negruzzi, Vasile Alecsandri sau Mihail Kogălniceanu, aduc o serie de stereotipuri pozitive: imaginea femeii rrome devine exotic-romantică, dar şi tragică, cu accent pe frumuseţea fizică şi morală şi pe dramatismul destinului.

Ceea ce urmează este imaginea exotică a unei lumi cu obiceiuri sălbatice, secrete, pătimaşe, marcată de iubire şi ură extrteme. În acest curent se înscriu Gala Galaction, cu „Copca rădvanului", Ion Agârbiceanu, cu „Faraonii" şi Mihail Sadoveanu cu „Fântâna dintre plopi".

Alături de portretul fizic care predomină în textele literare, continuă şi se extinde modelul magic al imaginii rromilor, care atinge punctul culminant în lucrarea lui Mircea Eliade, „La ţigănci" şi în „Sakuntala" lui Vasile Voiculescu. Accentul cade pe imaginea femeii rrome ca purtătoare a secretelor lumii şi ca vrăjitoare.

Atât stereotipul negativ din folclor, cât şi cel pozitiv din literatură nu sunt altceva decât imagini deformate ale poporului rrom, care au adâncit percepţia negativă faţă de rromi.

Difuzarea reprezentărilor despre rromi deschide calea unui fenomen circular cauza - efect: formularea unor norme, definiţiile de dicţionar, referinţele din tot felul de cărţi, dar mai ales din mass media, toate se conduc după opinia comună şi pun în lumină frânturi de imagine, în concordanţă cu starea momentului. Aceste imagini se consolidează ca tot atâtea adevăruri eterne, totdeauna privite ca elemente de confirmare pentru persecuţiile prezentului. Acest sistem de imagini constituie un foarte puternic obstacol în aplicarea unor politici destinate rromilor. În masura în care aceste politici se pot baza pe o atitudine de respect pentru diversitate, este imperativ necesar ca aceste reprezentări prejudiciate, care blochează orice încercare de întelegere şi comunicare dintre rromi şi societate, să fie supuse unui profund proces demitizant.

Stigmatizarea identităţii rrome, amplificată de utilizarea sistematică a unui limbaj prejudiciat rasial şi stereotip, care cultivă şi amplifică atitudinile şi comportamentele rasiste ale publicului larg, se datorează nu numai moştenirii unei istorii de excludere, dar şi absenţei instituţiilor de formare şi reprezentare a modelului cultural rrom.

Soluţiile la această alienare de sine pot fi orientate în două direcţii: pe de o parte recunoaşterea şi asumarea istoriei de către societatea majoritară şi de către instituţiie statului, iar pe de altă parte reconstrucţia instituţională a identităţii rrome pentru recâştigarea demnităţii etnice. Acestea în speranţa că mai sunt şanse ca fiii rromilor să nu se mai simtă robi şi fiii românilor să nu mai fie robii propriilor fantasme despre alteritate.

3. Excluderea socială şi etnicizarea sărăciei. Accesul pe piaţa muncii. Accesul la servicii sociale: locuirea, serviciile de sănătate, educaţia şcolară

Excluderea socială, discriminarea rasială si lipsa de interes a statului de a adopta politici proactive alcătuiesc rădăcinile etnicizării sărăciei. Una dintre consecinţele discriminării este aceea că, din punct de vedere economico-social, comunitatea rromă este cea mai defavorizată din România. Cotele înalte ale sărăciei şi nivelul scăzut al accesului la piaţa muncii induc familiilor de rromi dependenţa de protecţia socială, care însă este departe de a le asigura un trai decent.

Trei sferturi dintre romi trăiesc în condiţii de sărăcie, şi mai mult de jumătate (de peste 5 ori mai mult decât în cazul populaţiei de români) se plasează în condiţii de sărăcie severă. Rata sărăciei la rromi era, în 2001, de 75,1%, spre deosebire de populaţia majoritară la care era de 24,4%. Rata sărăciei severe la rromi era, în 2001, de 52,2%, spre deosebire de populaţia majoritară la care era de 9,3%.

Aprecierea veniturilor faţă de necesităţi se degradează în timp, ajungând ca în 1998 mai bine de două treimi dintre rromi să considere că acestea sunt cu totul insuficiente.

Estimarea subiectivă a veniturilor (%) la populaţia de rromi şi pe ansamblul populaţiei

	Nici strictul necesar	Doar strictul necesar	Facem faţă, dar cu eforturi	Ajung pentru nevoile familiei
ICCV 1992	40,9	44,8	9,1	3,0
ICCV 1998	67,7	18,4	13,0	0,6
Total populaţie 1998	31,0	43,1	25,3	0,6

Cea mai importantă problemă a familiei estimată de populaţia de rromi (1998)

Lipsa banilor - 44,6%
Sărăcia - 15,0%
Sănătatea (copiilor) - 8,8%
Probleme cu locuinţa - 7,7%
Alimentaţie insuficientă / proastă - 6,3%

Sărăcia, în variatele sale formulări, este masiv invocată, consecinţele ei (sănătate, locuinţă) fiind împinse pe un loc secund. Jumătate dintre rromi ar utiliza banii suplimentari

pentru mâncare şi pentru locuinţă. Se pare că aceasta este lipsa cea mai accentuată în momentul actual.

Gradul de nemulţumire a rromilor de diferitele domenii ale vieţii - în rest sunt mulţumiţi sau nici mulţumiţi, nici nemulţumiţi (1998)

Venituri	86,0%
Alimentaţie	71,9%
Bunuri în gospodărie	58,8%
Viaţă în general	58,4%
Locuinţă	50,7%
Educaţie şcolară	43,1%
Stare de sănătate	38,6%

(Guvernul României şi CASPIS – Comisia Anti-Saracie si Promovarea Incluziunii Sociale, „Suportul social pentru populaţia de romi", 2003)

Lipsa actelor de identitate afectează 3,1 din totalul populaţiei de rromi şi 4,8 dintre copiii rromi între 0-13 ani (Gelu Duminică, Marian Preda, „Accesul romilor pe piaţa muncii", ECA, Bucureşti, 2003). Faptul este deosebit de grav pentru că îi exclude astfel pe aceştia de la drepturile cetăţeneşti şi de la accesul la servicii sociale.

Veniturile salariale aduc o contribuţie extrem de scăzută pentru majoritatea romilor: în 1998, numai 12,9% dintre rromii de peste 16 ani erau salariaţi. Primele două mari surse de venit ale rromilor sunt: o categorie eterogenă de activităţi - cele pe cont propriu sau ocazionale, în mod special muncile ziliere, marea majoritate informale, înalt fluctuante, prost plătite, cu sustenabilitate scăzută pe termen mediu şi lung, cu riscuri ridicate de pierdere, dar şi de penalizări sociale. Doar o treime dintre rromi au o slujbă constantă, din care numai 50% desfăşoară o activitate calificată. (Guvernul României şi CASPIS – Comisia Anti-Saracie si Promovarea Incluziunii Sociale, „Suportul social pentru populaţia de romi", 2003)

Gradul de ocupare a populaţiei de rromi este de 47%, faţă de 61,7% în cazul populaţiei majoritare. Aproximativ 80% dintre salariaţii rromi necalificaţi au ca nivel de pregătire maximum 8 clase. 71,7% dintre rromi sunt lucrători pe cont propriu / zilieri. (Zamfir, Preda, „Romii din România", 2002)

16% dintre rromi supravieţuiesc din ajutorul social (UNDP, „Roma in Central and Eastern Europe. Avoiding the Dependency Trap", 2003).

Asociată cu lipsa unui domiciliu stabil şi în multe cazuri a actelor de identitate, această situaţie determină ca mulţi dintre rromi să nu beneficieze de asigurările sociale şi protecţia oferite de stat.

Studiile arată cã, pentru cei care au un loc de muncã, el este deseori unul de categorie inferioarã care oferã puţinã siguranţã şi puţine drepturi. Somajul este greu de

apreciat dat fiind cã se considerã cã un număr important de rromi lucrează în condiţii neoficiale, aceştia nefiind, aşadar, incluşi în statisticile referitoare la ocupare.

Deşi jumătate dintre rromi trăiesc în mediul rural, aceştia deţin foarte puţin pământ, atât pentru cultivare, cât şi pentru casă-grădină: numai 23,8% din populaţia rurală rromă deţine teren agricol şi numai 41,4% grădină (Guvernul României şi CASPIS – Comisia Anti-Saracie si Promovarea Incluziunii Sociale, „Suportul social pentru populaţia de romi", 2003).

Condiţiile de locuit ale rromilor sunt deosebit de precare. Mai mult de o zecime din locuinţele populaţiei de rromi nu au nici una din utilităţile unui standard de viaţă minim. Accesul la utilităţi, inclusiv apă, căldură, electricitate şi colectarea reziduurilor menajere, este mult mai scăzut în cazul rromilor în comparaţie cu populaţia majoritară. Din totalul gospodăriilor de rromi, numai 25,6% au acces la un sistem de încălzire, doar 41,4% sunt dotate cu instalaţie de apă curentă (în casă sau în curte), în comparaţie cu populaţia majoritară (67,4%), numai 10% au acces la sisteme de încălzire a apei şi numai 26% au telefon, comparativ cu 81% în cazul populaţiei majoritare. 44,9% din casele rromilor au igrasie, iar 39% dorm direct pe pământ, pentru că nu dispun de pat („Roma in an Expanding Europe. Breaking the Poverty Cycle", A World Bank Study, 2003).

O degradare continuă a condiţiilor de locuire a populaţiei de romi va caracteriza viitorul apropiat şi mediu, datorită unui complex convergent de factori negativi:

- Existenţa în prezent a unei largi generaţii de copii şi tineri care nu pot primi, în imensa lor majoritate, nici un suport de la părinţi pentru a-şi obţine o locuinţă.
- Migraţia intensă spre oraş care face să crească aici cererea de locuinţe, neacoperită în nici un fel de vreo resursă.
- Procesul rapid de deteriorare a locuinţelor de care dispun marea majoritate a romilor, în condiţiile în care, datorită sărăciei accentuate, resursele lor de reabilitare sunt foarte scăzute.

Efectul acestor procese este extrem de grav:

- 16,5% dintre familiile de romi locuiesc cu chirie;
- 21% locuiesc în case construite ilegal, pe terenuri fără acte de proprietate.

(Guvernul României şi CASPIS – Comisia Anti-Saracie si Promovarea Incluziunii Sociale, „Suportul social pentru populaţia de romi", 2003)

Speranţa de viaţă a romilor din România este cu 15-20 de ani mai mică decât cea a populaţiei majoritare, având valori situate în jurul vârstei de 50-55 ani („Roma in an Expanding Europe. Breaking the Poverty Cycle", A World Bank Study, 2003).

Datorită discriminării din sistemul medical (manifestările de discriminare rasială faţă de rromi ale personalului medical, refuzul unor medici de familie de a înscrie rromi pe listele lor, lipsa de acces la actul medical de calitate) şi a factorilor socio-economici (sărăcia, alimentaţia necorespunzătoare, incapacitatea de a procura medicamente, lipsa asigurării medicale), starea de sănătate în comunităţile de rromi s-a deteriorat considerabil în ultima decadă. 63% dintre rromi nu au asigurare medicală (UNDP, „Roma in Central and Eastern Europe. Avoiding the Dependency Trap", 2003), aşadar nu pot beneficia de serviciile publice de sănătate.

Copiii rromi formează o categorie de risc aparte. Alimentaţia copiilor rromi, ca rezultat al nivelului de trai scăzut, este deficitară, dezechilibrată şi inadecvată. În consecinţă, un număr mare de copii rromi suferă de subnutriţie, anemie, avitaminoze, distrofie, ceea ce reduce radical posibilităţile lor de dezvoltare şi are efecte negative profunde asupra capacităţii lor de studiu şi sănătaţii. De asemenea, mortalitatea infantilă la rromi este de mai mult de 4 ori mai ridicată decât media (Guvernul României şi CASPIS – Comisia Anti-Saracie si Promovarea Incluziunii Sociale, „Suportul social pentru populaţia de romi", 2003).

Accesul copiilor rromi la sistemul de învăţământ este limitat. Unul din 5 rromi nu-şi poate trimite copiii la şcoala din lipsă de îmbrăcăminte decentă („Roma in an Expanding Europe. Breaking the Poverty Cycle", A World Bank Study, 2003). Lipsa actelor de identitate este folosită drept pretext pentru a nu da dreptul copiilor rromi să urmeze o şcoală. Există şcoli care refuză înscrierea copiilor rromi la şcoală, dacă părinţii nu au domiciliul stabil în localitatea respectivă (de pildă, un astfel de caz a fost cel semnalat de UNICEF, în 28 iunie 2002, la o şcoală din Lehliu, judeţul Călăraşi). Obligaţi să muncească de la vârste fragede pentru a asigura supravieţuirea familiei, copiii rromi abandonează cel mai frecvent şcoala.

Aproximativ 27% din populaţia de etnie rromã fie nu a urmat niciodatã cursurile vreunei şcoli, fie nu a fãcut-o decât pentru câţiva ani. În timp ce gradul de alfabetizare este aproape complet la nivelul ţării, în rândul populaţiei rrome analfabetismul era estimat, la începutul perioadei de tranziţie, la 44% la bãrbaţi şi 59% la femei („Roma in an Expanding Europe. Breaking the Poverty Cycle", A World Bank Study, 2003).

Participarea copiilor romi de vârstă preşcolară (3-6 ani) la grădiniţă este mult mai scăzută (17,2% - ICCV, 1998) decât a copiilor de aceeaşi vârstă pe ansamblul populaţiei României (67% - anul şcolar 1997-1998, Anuarul Statistic al României, 1999). 24,4% dintre copiii romi de peste 10 ani nu mai merg deloc la şcoală (Zamfir, Preda, „Romii din România", 2002).

Numai 20% dintre copiii romi frecventează grădiniţa, comparativ cu 66,1 % la nivelul întregii populaţii de copii de vârstă preşcolară (2000-2001). Numai 50% dintre copii

merg regulat la şcoală, iar gradul de analfabetism în rândul persoanelor de peste 45 de ani ajunge la 30%; 80% dintre copiii neşcolarizaţi sunt rromi; 23% dintre copiii rromi nu ştiu să citească („Roma in an Expanding Europe. Breaking the Poverty Cycle", A World Bank Study, 2003). Numai 8,9% dintre rromi au absolvit studii medii şi numai 0,3% studii superioare („Roma in an Expanding Europe. Breaking the Poverty Cycle", A World Bank Study, 2003).

Sunt semnalate numeroase cazuri de copiii rromi în şcoli sau clase segregate, unde atât calitatea actului educaţional, cât şi condiţiile de studiu sunt mult sub standardul minim. Cu extrem de puţine excepţii, şcolile din cartierele de rromi sunt într-o stare foarte proastă. Profesorii sunt necalificaţi. Materialele didactice nu sunt adecvate şi profesorii nu sunt interesaţi de elevii rromi.

Copiii rromi care frecventează şcoala se confruntă uneori atât cu tratamentul discriminatoriu exercitat de profesori, cât si cu abuzurile verbale, nu de puţine ori şi cu violenţe fizice ale elevilor majoritari, abuzuri care nu sunt corectate de profesori sau personalul din şcoală. Copiii rromi sunt numiti "ţigani" şi sunt acuzaţi de colegii lor ca ar fi murdari şi că au păduchi sau boli.

4. Politici publice adresate rromilor

Stimulat de faptul că îmbunătăţirea situaţiei rromilor constituie un criteriu politic de aderare a României la structurile Uniunii Europene, Statul Român a început abordarea problematicii rromilor ca politică publică (prezentarea, pe larg, a politicilor publice pentru rromi în: Mariea Ionescu şi Sorin Cace, "Politici publice pentru romi. Evoluţii şi perspective", Editura Expert, Bucureşti, 2006) în contextul reglementărilor şi recomandărilor internaţionale şi prin prisma semnării şi ratificării unor documente europene.

Primul mare pas în această direcţie a fost adoptarea, la 25 aprilie 2001, a HG 430 – Strategia de îmbunătăţire a situaţiei romilor. Societatea civilă rromă a semnalat blocajul creat în implementarea acesteia, datorat unor grave disfuncţionalităţi în coordonarea priorităţilor, comunicarea informaţiei, stabilirea etapelor de lucru, dezvoltarea de parteneriate viabile între autorităţile publice şi societatea civilă rromă / comunităţile de rromi. Faptul că "Strategia de îmbunătăţire a situaţiei rromilor" este Hotărâre de Guvern, şi nu lege, a condus la imposibilitatea aplicării ei la nivelul decizional al Consiliilor Judeţene şi Locale, acestea invocând lipsa obligativităţii de a o pune în practică. Singurul rezultat notabil al implementării Strategiei a fost înfiinţarea Birourilor Judeţene pentru Romi în cadrul Prefecturilor, care însă nici ele nu funcţionează eficient datorită lipsei de acces la informaţii şi decizie a experţilor rromi, cât şi a multitudinii de atribuţii încredinţate expertului rrom, de multe ori nejustificate de funcţia ocupată. Experţii rromi nu au

beneficiat de o formare serioasă, nu au sarcini precise, nu sunt sprijiniţi de un grup de lucru tehnic.

În cadrul Strategiei, dar mai ales dincolo de aceasta, puţine au fost ministerele care au desfăşurat programe coerente şi cosistente pentru rromi, fie prin reproducerea şi extinderea unui proiect al societăţii civile rrome – Ministerul Sănătăţii, care a format, împreună cu Centrul Romilor pentru Intervenţie Socială şi Studii Romani C.R.I.S.S., şi a angajat în jur de 200 de mediatori sanitari în sistemul judeţean de sănătate şi Ministerul Muncii, care a organizat, după modelul oferit de Agenţia de Dezvoltare Comunitară „Împreună", Bursa locurilor de muncă pentru rromi, şi, în parteneriat cu Agenţia Naţională pentru Romi, Caravana Ocupării –, fie prin iniţiative proprii, dezvoltate prin parteneriatul cu organizaţiile rromilor – Ministerul Educaţiei şi Cercetării (Capitolul „Măsuri şi direcţii strategice ale Ministerului Educaţiei şi Cercetării privind predarea limbii rromani şi învăţământul pentru rromi (perioada 1998 – 2006)" prezintă pe larg strategia şi programele MEC destinate rromilor).

Încă domină instituţionalizarea formei fără fond, un exemplu concludent fiind acela al Centrului Naţional de Cultură al Romilor, instituţie subordonată Ministerului Culturii şi Cultelor, înfiinţată în anul 2003, în urma unui lobby de peste un deceniu al societăţii civile rrome, dar în cadrul căreia nu se găseşte nici un specialist rrom, nu există programe cosistente pentru rromi şi se refuză sistematic colaborarea cu organizaţiile rromilor cu expertiză sectorială.

În anul 2004, a luat fiinţă Agenţia Naţională pentru Romi (ANR), organ de specialitate al administraţiei publice centrale, cu personalitate juridică, condus de un preşedinte cu rang de secretar de stat, numit prin decizie a Prim-Ministrului, la propunerea ministrului pentru coordonarea Secretariatului General al Guvernului, şi coordonat de Ministrul coordonator al Secretariatului General al Guvernului, instituţie care a preluat atribuţiile Oficiului pentru Problemele Romilor (OPR) din structura Departamentului pentru Relaţii Interetnice.

Agenţia aplică, coordonează, monitorizează şi evaluează măsurile din domeniile sectoriale de intervenţie socială, cuprinse în Strategia Guvernului României de îmbunatăţire a situaţiei romilor, aprobata prin H.G. Nr.430/2001. În exercitarea atribuţiilor sale, Agenţia Naţională pentru Romi iniţiază, participă şi promovează, împreună cu instituţiile şi organizaţiile neguvernamentale specializate, acţiuni, proiecte şi programe sectoriale, în scopul îmbunătăţirii situaţiei romilor, criteriu politic de aderare a României la Uniunea Europeană. Principalul obiect de activitate al instituţiei îl constituie asigurarea complementarităţii diverselor politici publice pentru romi, iniţiate pe plan naţional şi internaţional, precum şicoordonarea implementării şi monitorizarea acestora.

Noua viziune a Agenţiei Naţionale pentru Romi are la bază conceptele de parteneriat, deschidere şi transparenţă, propunându-şi realizarea unui cadru cât mai flexibil de dialog, deschis tuturor actorilor implicaţi în domeniul său de activitate, inclusiv societăţii civile.

În anul 2003, România şi-a asumat participarea activă în cadrul celui mai important program internaţional pentru rromi desfăşurat vreodată, Deceniul Incluziunii Romilor.

Deceniul Incluziunii Romilor este un program internaţional pe 10 ani (2005 – 2015), destinat rromilor, iniţiat de către Institutul pentru o Societate Deschisă şi Banca Mondială şi lansat în cadrul conferinţei „*Romii într-o Europă extinsă: provocări pentru viitor*" (Budapesta, 30 iunie – 1 iulie 2003).

Programul are în vedere reducerea sărăciei şi excluderii sociale a romilor şi se bazează, din punct de vedere conceptual, pe alte două mari programe internaţionale: Millennium Development Goals / Obiectivele de Dezvoltare ale Mileniului şi Programul de Incluziune Socială al Uniunii Europene. La Deceniu participă 8 ţări cu un număr semnificativ de rromi din Europa Centrală şi de Est: Ungaria, România, Bulgaria, Cehia, Slovacia, Serbia, Muntenegru şi Macedonia.

Domeniile de interes ale Deceniului includ: educaţia, munca, sănătatea şi locuirea, având totodată două teme trans-sectoriale - sărăcia, ca indicator multidimensional şi discriminarea.

Societatea civilă a rromilor din România a avut, încă de la începutul procesului, o activitate deosebit de intensă în sprijinul Deceniului, inclusiv prin elaborarea unor documente programatice referitoare la posibilele structuri de elaborare, implementare, monitorizare şi evaluare a planurilor de acţiune naţionale. În ciuda acestei contribuţii fundamentale a rromilor la pregătirea Deceniului, precum şi în ciuda principiului esenţial, statuat de însuşi conceptul Deceniului, al participării directe şi active a rromilor la întreg procesul de elaborare, implementare, monitorizare şi evaluare a planurilor de acţiune naţionale, Guvernul României a exclus societatea civilă rromă de la procesul decizional legat de elaborarea planului naţional de acţiune al Deceniului.

Şi la nivelul diferitelor organisme internaţionale (Uniunea Europeană, Banca Mondială) discursul privind Deceniul Incluziunii Romilor a început să-şi piardă entuziasmul începutului.

Dincolo de aceste dezamăgiri, ceea ce poate revigora întregul proces este, pe de o parte angajarea clară a Guvernului în realizarea obiectivelor Deceniului, printr-un plan de acţiune real, cu acţiuni concrete, termene-limită, instituţii responsabile şi buget aferent, iar pe de altă parte, participarea nemijlocită şi permanentă, într-un cadru partenerial bine

definit, a societăţii civile rrome la procesul decizional legat de elaborarea, implementarea, monitorizarea şi evaluarea planului de acţiune naţional.

Delia Grigore, Gheorghe Sarău

VII. Contribuţia rromilor la cultura universală şi naţională

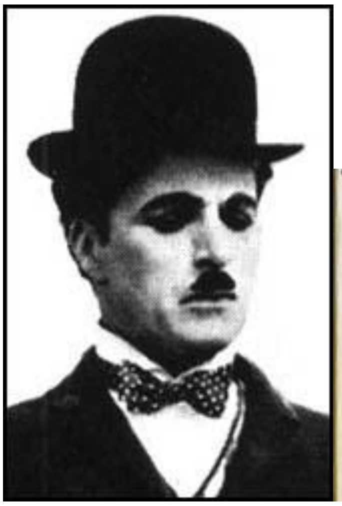
A. Contribuţia rromilor la cultura universală

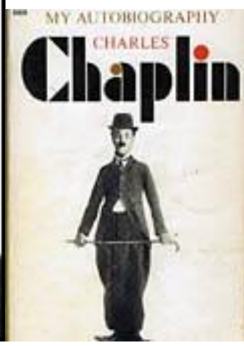
1. Charles Chaplin

(16 aprilie 1889 – 25 decembrie 1977)

A-şi mărturisi identitatea rromă cu 13 ani înainte de moarte - povestea vieţii mele / my autobiography (1964)

Dacă stereotipul negativ a fost acela care a construit modelul de heteroidentificare a rromilor, conducând la internalizarea stigmatului despre sine şi la o autoidentificare etnică deformată, respingerea sau ocultarea propriei identităţi culturale a fost modul de supravieţuire şi de salvare individuală prin aculturaţie pentru numeroşi rromi, în special pentru aceia care s-au bucurat de notorietate.

În acest context, precum şi într-o epocă de reconstrucţie a identităţii rromilor în direcţia formulării fundamentelor unei naţiuni cultural-politice rromani, este firească descoperirea multor rromi „ascunşi", personalităţi ale istoriei şi culturii lumii, care fie nu şi-au asumat niciodată identitatea rromă, rămânând ca alţii să le dezvăluie originile etnice, fie au făcut-o spre sfârşitul vieţii fizice, ca o palidă şi deseori prea-târzie încercare de a

compune un act reparatoriu, ca pentru a mulţumi şi a-şi cere iertare de la un părinte renegat sau de la o moştenire trădată.

Cine ar fi crezut că însuşi Charles Chaplin, celebrul Charlot, eternul vagabond şi judecător al relelor lumii, a fost rrom?

Şi totuşi, cel care nu şi-a asumat, o viaţă întreagă, nici ca fiu al unor sărmani artişti ambulanţi, nici ca glorie a cinematografiei mondiale, identitatea de rrom, a simţit nevoia să-şi mărturisească apartenenţa etnică cu 13 ani înainte de plecarea din lumea aceasta: „*Bunica era pe jumătate ţigancă*”. Mai mult, pare să explice iubirea faţă de arta spectacolului a familiei sale tocmai prin originea rromă a bunicii sale materne: „*Cu o asemenea ereditate, nu le-a trebuit mult celor două fete frumuşele ale cizmarului să plece de-acasă, atrase de mirajul scenei.*” Disimulându-şi tristeţea pe care i-o trezeşte atitudinea negativă a familiei faţă de bunica „*ţigancă*” printr-o frază scurtă şi aparent rece: „*Era ruşinea familiei*”, Chaplin încearcă să-i repare amintirea printr-o imagine care reuneşte onoarea – „*Se lăuda totuşi că ai ei îşi plătiseră întotdeauna chiria pentru terenul unde se instala şatra.*” – cu optimismul perceput prin ochii de copil – „*Mi-o amintesc ca pe o bătrânică plină de vioiciune, care-mi făcea de fiecare dată o primire entuziastă şi-mi vorbea ca unui copilaş.*” Regretului de a nu o fi prins în viaţă prea mulţi ani, de asemenea disimulat printr-o frază scurtă şi cât se poate de neutră – „*A murit când nu împlinisem încă şase ani.*” –, i se adaugă o imagine a bunicii care topeşte laolaltă misterul – „*Era despărţită de bunicul din motive pe care nici unul dintre ei nu le mărturisea.*” – şi aventura – „*Dar după spusele mătuşii Kate, bunica avea un iubit şi bunicul îi surprinsese odată împreună.*”

„*Bunica era pe jumătate ţigancă. Era ruşinea familiei. Se lăuda totuşi că ai ei îşi plătiseră întotdeauna chiria pentru terenul unde se instala şatra. Numele ei de fată era Smith. Mi-o amintesc ca pe o bătrânică plină de vioiciune, care-mi făcea de fiecare dată o primire entuziastă şi-mi vorbea ca unui copilaş. A murit când nu împlinisem încă şase ani. Era despărţită de bunicul din motive pe care nici unul dintre ei nu le mărturisea. Dar după spusele mătuşii Kate, bunica avea un iubit şi bunicul îi surprinsese odată împreună. (...) Cu o asemenea ereditate, nu le-a trebuit mult celor două fete frumuşele ale cizmarului să plece de-acasă, atrase de mirajul scenei.*”[3]

În acelaşi sens, referitor la o căsătorie nedorită de familia Chaplin, David Robinson, unul dintre biografii lui Chaplin, vorbeşte despre căsătoria străbunicului lui Charles, Spencer Chaplin, cu "o ţigancă de 17 ani, pe nume Ellen Elizabeth Smith, în biserica St. Margaret din Ipswich. Printre martorii la această căsătorie s-a numărat şi tatăl fetei, care nu ştia carte, dar nu a fost prezent nici un membru al familiei Chaplin, ceea ce

[3] Charles Chaplin, *Povestea vieţii mele*, Editura Muzicală a Uniunii Compozitorilor”, Bucureşti, 1973, p. 13

demonstrează că aceştia s-au opus căsătoriei. Ellen Elizabeth a murit în 1873, la numai 35 de ani, şi nu s-a păstrat nici o fotografie a ei, aşa că putem numai specula în legătură cu faptul că Chaplin i-a moştenit chipul remarcabil, părul de cărbune şi acei ochi minunaţi."[4]

2. Yul Brynner

(născut în 07.07 1915, după alţi autori în 12. 07. 1915, în Insula Sahalin, Vladivostok (Rusia) – decedat la New York, la data de 10.10. 1985)

Biografia actorului american *Yul Brynner* [Tadje Kahn] este învăluită încă în mister, referirile cercetătorilor fiind confuze. Cum însă *Yul Brynner* şi-a asumat identitatea rromă

[4] David Robinson, *Chaplin: His Life and Art*, p. 2

(el fiind prezent şi ales ca preşedinte de onoare la cel de-al doilea Congres Mondial al Uniunii Rome, la Geneva, în anul 1978), cum în viaţa sa a trăit printre rromi şi circari, cum biografii vorbesc de faptul că era „pe sfert” rrom şi tot „pe sfert” evreu, este de presupus că, într-adevăr, faimosul actor avea sînge rrom. Tatăl mamei sale, *Marusia Blagovidova*, era evreu rus, iar mama acesteia era *rromă* rusoaică. Oricum, în începuturile sale artistice îl regăsim printre rromi, cântând la chitară şi evoluând ca trapezist la circ.

În luna iunie 1978, declaraţia lui *Yul Brynner* dintr-un interviu apărut în „New York Times”, ocazionat de participarea sa la cel de-al doilea Congres Mondial al Rromilor, potrivit căreia este de origine rromă, elveţiană şi mongolă avea să fie dezminţită de autobiografia fiului său *Bărbatul care ar fi rege (The Man who would be King)*, „care afirmă că tatăl său a fost crescut în contact cu ţiganii, dar nu este ţigan” (Donald Kenrick, **2002**)

Actorul Yul Brynner este cunoscut din filmele: *The Port of New York* (1949), *The King and I* – Regele şi eu (1956), *The Ten Commandments* – Cele zece porunci (1956), *The Brothers Karamazov* – Fraţii Karamazov (1958), *The Magnificent Seven* – Cei şapte magnifici (1960), *Taras Bulba* (1962), *Westworld* (1975), *Futureworld* – Evadaţi din viitor (1976) ş.a.

3. Alte personalităţi ale rromilor de pretutindeni

În diferite lucrări, sunt menţionaţi şi alţi rromi faimoşi, ca: actriţele *Rita Hayworth* şi *Ava Gardner*, actorii *Michael Caine* şi *Bob Hoskins*, sportivul *Eric Cantona*, *Jean – Baptiste Reinhardt „Django”* – interpret de jazz, dansatorul şi coregraful *Joaquin Cortes*, *Gipsy Kings* ş.a.

4. Personalităţi rrome din spaţiul geografic românesc

După cum se ştie, de-a lungul vremii, au activat în context românesc, o serie de personalităţi ale vieţii istorice, sociale, culturale şi artistice din rândul rromilor, ca de pildă: domnitorul *Ştefan Răzvan,* cărturarii *Ion Budai Deleanu* şi *Petru Maior*, scriitorul *Gheorghe Lăzurică - Lăzureanu*, actorul *Ştefan Bănică*, violoniştii *Grigoraş Dinicu*, *Ion Voicu, Ştefan Ruha*, vestiţi lăutari şi instrumentişti, ca *Barbu Lăutaru, Petre Creţul Solcan, Cristache Ciolac, Angheluş Dinicu, Fănică Luca*, *Toni Iordache, Fărămiţă Lambru, Ilie Udilă, Marcel Budală, Ion Onoriu, Ionel Budişteanu, Alexandru Ţitruş, Ion Drăgoi ş.a., s*trăluciţi solişti ai muzicii lăutăreşti, ca *Zavaidoc (Marin Teodorescu)*, *Dona Dumitru Siminică, Florică Roşioru, Romica Puceanu, Gheorghe Lambru ş.a.* lideri şi militanţi ai rromilor din perioada interbelică, precum *Gheorghe Niculescu, Marin I. Simion, Naftanailă Lazăr*, din perioada comunistă, dar şi de după căderea comunismului (*Ion Cioabă, Gheorghe Nicolae, Valerică Stănescu, Vasile Burtea* ş.a.).

Şi în perioada contemporană, s-au remarcat o serie de personalităţi în diferite domenii, după cum urmează:

Scriitori: Valerică Stănescu, Gheorghe Păun - Ialomiţeanu, Irina Gabor – Zrinyi, Alexandru Ruja Gribussy ş.a.

Poeţi: Ştefan Fuli, Luminiţa Mihai Cioabă (şi scriitoare), Gelu Măgureanu, Marius Lakatos ş.a.

Actori şi regizori: Moca Rudi, Vera Lingurar, Zita Moldovan, Sorin Sandu Aurel, Mădălin Mandin, Lavinia Răducanu (şi solistă operetă şi operă), Vali Rupiţă (regizor) ş.a.

Pictori şi graficieni: Eugen Raportoru, Ion Micuţă ş.a.

Sculptori: Petre Marian, Mihaela Cîmpeanu ş.a.

Artişti - fotografi: Rupa Marconi

Muzicieni: Johnny Răducanu, Mădălin Voicu, Marin Petrache Pechea, Marius Mihalache ş.a.

Interpreţi de muzică lăutărească: Gabi Luncă, Valentina Mocanu, Cornelia Catanga - Pădureanu, Panseluţa Fieraru, Mioara şi Paula Lincan, Elena Pascu, Nelu Ploieşteanu, Dan Armeanca, Nicu Paleru, Nicolae Guţă, Adrian de Vito ş.a.

Solişti – instrumentişti: George Udilă, Ion Miu şi fiul său George, Mieluţă Bibescu, Leonard Iordache, Marian Mexicanu ş.a.

Cercetători în domeniul ştiinţelor sociale, al antropologiei şi folclorului: Gheorghe Nicolae, Vasile Burtea, Delia Grigore, Costică Băţălan, Gelu Duminică, Danciu Elisabeta, Mariana Buceanu ş.a.

Istorici: Petre Petcuţ, Mariana Sandu, Florin Manole, Ion Sandu ş.a.

Publicişti, ziarişti, editori: Vasile Ionescu, Gheorghe Păun - Ialomiţeanu, George Lăcătuş ş.a.

Teologi: Florin Nasture, Silviu Dulceanu, Boris Caraion ş.a.

Politicieni, deputaţi, lideri tradiţionali rromi: Gheorghe Răducanu, Nicolae Păun, Mădălin Voicu, Florin Cioabă, Rudi Varga, Octavian Stoica, Dumitru Ion Bidia ş.a.

Demnitari: Ivan Gheorghe, Ilie Dincă, Mariea Ionescu.

Sportivi: boxerii Ilie Dragomir, Gheorghe Ştefan, Gheorghe Simion şi fii, Marian Negoescu (lupte greco – romane, Piteşti) ş.a.

Oameni de afaceri: Vasile Băiculescu (om de afaceri şi primar la Toflea), Ninel Potîrcă (preşedintele Patronatului Oamenilor de Afaceri Rromi din România), Silviu Prigoană ş.a.

Există ipoteze referitoare la etnicitatea rromă şi în privinţa altor personalităţi istorice sau contemporane, însă, din păcate, numai cele enumerate mai sus şi-au asumat apartenenţa la identitatea rromă. Autorii lucrării de faţă aşteaptă, de la cititori, noi informaţii în acest sens.

VIII. Abstract

Roma history and traditions

Legends and history

The "legend" mentioned hereinafter was taken from our source, Ali Ceauşev, a Roma "baskets maker" from Sumen (Bulgaria). The English researcher *Donald Kenrick* gathered the legend from him in the sixties. Telling how the Roma were dispersed in three parts of the world, before getting to the Byzantine Empire, the legend worth mentioned, if only because of the way it reflects the impact of the theories related to the Indian origin and Roma migration have in the conscience of the average Roma.

According to Ali Ceauşev, who, at the time, had connections with specialists in the field of Roma, said he had heard the legend from one of his uncles.

The legend was published by Donald Kenrick in 1972.

This is the legend, as it was gathered from Ali Ceauşev: *"We had a great emperor, a Roma. He was our prince, our Shah. At the time, Roma were living all together in a country, in a good place, called Sindh. It was a clean, beautiful country. People were happy and joyful. Everybody had a good life. The name of our emperor was Maramengro Dev. He had two brothers, called Rromano and Singan. Everything was alright. But then, there was a great war. Started by the Muslims. The soldiers destroyed the country of Roma. They burned the land. The three brothers led their people far away. Some of them went to Arabia, some in Armenia, others in Byzantium. They became poor in those countries."*

In relation to other discoveries in the area of linguistics (related to establishing, approximately, where did the Indian ancestors of Roma leave from and when did this happen), researchers reached the conclusion that the area comprises the North West, the Centre and, partially the North East of India; generally, Punjab and, more recently, the Kannauj area are considered to be the most important in this respect.

With regards to the answer to the question "When did the exodus take place?" (Or *the exoduses*, as, most likely, it had more successive stages), subsequent to analyzing and corroborating the data comprised in many studies and researches in the field, we agree with the theory that says that the ancestors of Rome must had left India prior to the

formation of the neo-Indian languages (2nd – 8th Century A.D). Or, at most, in the same period (end of 1st Millennium – beginning of 2nd Millennium A.D.).

A number of historical interpretations, more or less recent, more or less based on real facts, supports this theory.

One of the hypotheses related to this aspect, is comprised in one of Donald Kenrick's works; according to it, from a historical point of view, the first migrations of Roma towards west (therefore, of the ancestors of Roma, if we were to extrapolate) have to be regarded in a special context: in 224 A.D., Northern India (currently, Pakistan) was conquered by the Shah of Persia, Adashir (224-221 A.D.), who transformed it into a colony of Persia.

According to Donald Kenrick, this was, for a part of the Indians, a first opportunity to try to induce better work conditions in Persia, given that this first wave of migration composed administrative personnel, priests, mercenaries, guards of the Palace, musicians, accountants, merchants.

However, Kenrik admits that, as far as migration of Indians out of India is concerned, the only certain thing is the fact, between 241-271 A.D., from the order or King Shapur I, Indians were brought to Kabul, to work at Shuster's dam.

The legend of bringing the Indian musicians to the court of the Shah of Persia, Bahram V Gur:

According to the legend, the Shah of Persia, Bahram V Gurasked demanded to be sent some musicians from India, to entertain his people with songs and dances. And so, "12000 zots" (according to Hamza al-Isfāhānī) or "10000 lurs" (according to Firdousi) arrived in Persia; they were musicians (men, women, children). According to the legend, the Shah gave, to each family, an ox, a donkey and grains to support themselves; in exchange, they had to sing for free, for the poor people. The Indians were dispersed all over the country to entertain the people; they ate the grains and the oxes and were left with the donkeys; when they got back, one year after, Bahram Gur told them "You shouldn't have eaten all the grains. Now, the only thing you have is the donkeys. Put everything you've got on their back, prepare your instruments and cords and put them under them". "Even nowadays, these lurs continue to wander, searching for food, to sleep together with dogs and wolves, in the open air, and steal, day and night "

Relatively recently, after 1999, Marcel Courthiade reached the conclusion that the

migration of Indians is related to the invasion of the Afghan warriors; according to some historical documents, on the 21th of December 1018 he sieged and conquered the Indian city of Kannauj, that was very rich at the time. *The Book of the Yamins*, written by the Arabian scholar Al Utbi, describes, at the time, Kannauj as the richest city from Northern India, and the most populated – it had 53000 inhabitants. According to the legend, after the conquest of the city, Mahmud Ghazni took all the inhabitants prisoners and sold them to the Persian Empire, as craftsmen, musicians, etc.

This array of suppositions, theories, beliefs and stories that are insufficiently founded and analyzed is complemented by a series of fanciful theories, such as "they are mentioned in the Mahabharata", "they are mentioned in the Iliad" or "in the Odyssey", "they are Egyptians", "they came with the armies of Tamburlaine" (thus their name, in some countries, of Tatars), "they come from the city Singara of Mesopotamia", "when Jesus was crucified, the one that was supposed to thrust the nails was Roma; out of pity, he stole one of the nails", "their name comes from the name of Romei, who were the inhabitants of Byzantine Empire", etc

Corroborating the data contained in so many works in the field of Roma, we established the first documentary mentioning of the Roma in the Balkan area, as follows:

1054 – according to the manuscript from Mount Athos, at the time , the "άσίγγανοι" were in Constantinople.

1068 - the manuscript from Mount Athos mentions rhe "άσίγγανοι".

1322 – according to Simeon Simeonis, from the order of Franciscans, the descendents of the people of Ham, son of Noah, could be found in, Iraklion, Crete Island; "they lived in caves and tints and didn't stay in one place for more than 30 days"

1323 – in his work "History of Byzance", Nicefor [Nikephoros] Gregoras mentions a group of "acrobats gypsies", that left from Constantinople and had some shows at the courts of local rulers from Macedonia and Serbia (They even got to the court of Emperor Stephen Dusan [Decan], în Serbia).

1335 – "The work of Matei Vlastar /…/ mentions gipsy women that perform magic and gipsy men that raised snakes at their chests and show them to the world/…/ it also mentions "gypsies in the neighborhood of the Ksiropotamos Monastery from Mount Athos and the widow Ana, who has a new husband, a gipsy (Egyptian)" (Marušjakova-Popov **1993**, 30).

1340 - Simeon Simeonis, from the order of Franciscans mentions the existence

of *mandopols*, that cured various diseases in the land of Moreea; they communicated in a language that nobody else understood.

1346 - Beggining with 1346 (Djuric **1987**, 51), or 1386, according to other sources (Marušjakova-Popov **1993**), or "in the second half of the 14th Century " (Liégeois **1985**, 14), a "gipsy feud" was created in Corfú (Kerkira) , "feudum acinganorum", that lasted until the 19th Century; most of the members of the community were ironmongers an cauldroners and they only obeyed to their "bulibasha".

***1348* –** Stephen Dusan, Emperor of Serbia, enacts the law of taxes in horseshoes for blacksmiths and saddlers.

1348 – Depending on the sources, in 1348 (Djuric **1987**, 51), in 1350 (Marušjakova-Popov **1993**, 29) or 1384 (Liégeois **1985**, 14; Kenrick **1995**, 48), the Venitian Nicolo Frescobaldi visited Modon (Methóni), in the Eastern Pelopones, in Messenia depression, where he noticed the presence of the "ironsmith gypsies", of "mandopolins".

1350 - see *1348 - Modon.*

***1362* –** A document, dated 5.11.1362, from the Archive of Dubrovnic, mentions the existence of straps (named both "gypsies " and "egyptians")

1368 – "gypsies "are mentioned in Zagreb .

1373 - "Craftsmen gypsies "are mentioned in Zagreb.

1378 - v. *1373.*

***1378* –** In the city of Nauplia (Náfplion), on the coast of the Eastern Pelopones, the venitian Governor recofirm to the leader of the "atinganoi", called Ian, the privileges that his ancestors had obtained. (According to Kenrick (**1995**, 48), their presence was mentioned in the year of 1397).

***1378* –** *The diploma of Rila* of the Tsar Ivan Shishman, dated back to 1378, is mentioned, with a certain reserve, (according to Marušjakova-Popov (**1993**, 75) that the village "Agoupovi kleti", mentioned in the text, has been repeatedly connected with the "gypsies" (including the translation of its name "aghiupti kleti") by the local and foreign researchers /…/, even though the text as such does not provide any base for such interpretations; the text clearly refers to temporary dwellings of the shepherds. (Apud: Il'inskij **1911**, 26 - 27). Actually, the word *kleti* from the name"Agoupovi kleti" originates in the greek word *χλητός*, which means "named, called". Rajko Djuric (**1987**, 54) underlines that the text says that "Ivan Shishman donated to the Monastery of Rila a few villages populated by Roma"! Anyway, the Bulgarian researchers (Marušjakova-Popov **1993**, 75) consider that, "In spite of a shortage of precise data and of historical

information, we can affirm, with high degree a certainty, that the massive establishment of Roma on Bulgarian land took place between 13th and 14th century; we cannot deny the possibility of some earlier contacts and presences. "

1382 - "gypsies "are mentioned in Zagabria (Kenrick **1995**, 48).

1384 - v. *1348 - Modon.*

Roma on Romanian territory

First attestations on Romanian territory

According to a document dated back to 3.10.1385, Voivod Dan, mentioned among the donations made by his uncle, Vladislav, to the St. Anthony Monastery from Vodita, 40 families of "atigani" (the negative prefix from the Byzantine Greek was preserved)

In 1387, Voivod Mircea the Old reconfirms these donations (including the 40 families of "atigani"), made to the Monasteries of Vodita and Tismana; in 1388, the Voivod Dan himself donates to the Monastery of Cozia "300 gypsy families". In 1416 the existence of Roma is mentioned in Brasov (Kronstadt). In 1428, the Voivod of Moldavia, Alexander the Kind donates to the Monastery of Assumption 31 families of gypsies.

Extrapolating, we can affirm that Roma were certainly present in Romanian Country, at last during the period 1364-1373 (the rule of Vladislav voivod), with 12-21 years prior to the first known documentary attestation (1385). The next documentary attestation in Europe were dated back to 1387 (Ljubljana, Slovenia), in 1399 and 1416 (Czech area), in 1407, 1414, 1418, 1419 and 1424 (in Germany) and, among the last attestation, Wales (1579).

Slavery of Roma in Romanian Principalities

Apparently, Roma became slaves shortly after their arrival on Romanian land. This quote on the beginnings of slavery of Roma in Romanian Principalities is taken from Petre Petcut (2005, 30), the main author of the Manual on Roma History

"When they arrived in the Romanian Principalities, Roma were a free people that had left the Balkan Half-Isle because the number of Roma arriving from Asia Minor was constantly increasing; this led to the need of finding more villages for trade. When they left Bulgaria and crossed Danube to the North, there was a time when they could move freely and could settle wherever they wanted; further on, they were enslaved. One of the factors that contributed to this situation as the fact that they left in small, peaceful

groups, they had not the military organization of the former migratory tribes. Because they weren't Christians, some of the Roma were considered pagans by Romanians, who took this into consideration when they enslaved the Roma. An important element that confirms the initial freedom of Roma, consists in a series of liberties granted by the masters to the slaves, such as the liberty to move in the country (the semi-nomad slaves only had to pay an annual fee to the masters) and the autonomy of the community, be it stable or nomad, as well as the right of internal judgment.

Liberation of Roma

Unlike the majority of Western Countries that, from the very first contact with the „bohemians", enacted very strict laws that forbid Roma to stay for a long time in the neighborhood, Romanian Principalities accepted them and enslaved them, shamefully, for the most half a millennium. This human segregation was completely ended in the middle of the 19th Century; a series of laws were enforced very slowly, although they were some signs of generosity. Until the last law regarding the liberation of Roma was enacted, there had been some personal or institutional initiatives, prior to the final laws, in 1855-1856. The first initiatives are the ones of 1714, when the Voievod Nicolae Mavrocordat abolished taxes in Moldavia and of 1766, when the Voievod of Moldova Grigore III Ghika gave a decree regarding the liberation of slaves. In the same period, Constantin Mavrocordat gave a decree in Walachia regarding the right of slaves of not being separated (spouses, children and parents etc)

On the 28 of November (10 December) 1855, Voievod Grigore Alexandru Ghika addressed to the Administrative Council, underlining the necessity of abolishing the slavery of Roma, proposing the drafting of a law in this respect. Based on a project of Mihail Kogălniceanu and Petre Mavrogheni, the law was adopt don 10 (22) December 1855 by the General Assembly as a „law on the abolishment of slavery, regulation of indemnities and taxation of the emancipated ".

Similarly, in Walachia, Voivod Barbu Dimitrie Ştirbei enacted, on the 8th (20th) of February „The law on the emancipation of all gypsies from Walachia" (Achim *1998*, 97).

Rromanipen – basis of Roma identity

Why Roma and not Gipsy

"Rroma" is an old word of the Rromani language; it has been always used to name the ethnicity of Roma; therefore, this is the correct term. According to the best documented theory, the word comes from the prakrit word "dom". It meant *human* and it

referred, firstly, to the Indian immigrants coming from various ethnical groups, that mixed and married between each other in Persia; there they formed a people and subsequently left, heading for Europe. Secondly, the term referred to an ethnical subgroup from India that continued to exist until nowadays. The natural phonetic evolution led to the change of “dom” in “rrom”, with nasalized r; the word is written with a double rr in romani language in order to underline the nasalized pronunciation of the term.

As far as the word “gipsy” is concerned, on the one hand, it does not belong to Romani language, and it is a way of pejorative hetero-identification of Roma; on the other hand, it is a non-scientific term used to designate the ethnicity, as it denoted the religious affiliation to a group that was considered heretic by the high rank Clerics of the time.

Roma families

There are various Roma families, nations, groups. In the traditional culture of Roma, the term people does not refer to kinship, but to groups that are organized based on the following criteria: traditional occupation, social structures, family habits and celebrations.

The main Roma group of Romania are:

- **Florists** – in the past they made artificial flowers for mortuary floral arrangements; nowadays they sell flowers; generally, they are merchants.
- **Brick makers**– their traditional occupation is making unfired clay bricks
- **Ironsmiths** – their traditional occupation is ironmongery; they make iron tools, carriage bodies.
- **Gabors –** Hungarian Roma; they speak Hungarian language; most of them can be found in Transylvania and Banat; traditionally, they are tinmen; nowadays they are also nomad merchants of carpets, quilts etc
- **Xoraxané - Turkish Roma** – Muslim Turkish Roma; they speak Turkish language and live mainly in Dobrodgea.
- **Platers –** traditionally they were platers or tinmen; nowadays they collect metals
- **Coppersmiths** – their traditional occupation is making copper cauldrons, buckets, trays, kettles.
- **Musicians –** their traditional occupation is related o music, especially the instrumental music;
- **Lovars –** Hungarian Roma; they speak Hungarian language and live mainly in Transilvania and Banat; in the past, they were horse traders.
- **Bear Tamers** – in the past, they were “bear leaders”; nowadays, their occupations are iron mongering (making various objects out of iron), combing (they make combs and other objects out of bone and horns), screenmaking (they process animal

skins and make screens) and music (instruments playing)

- **Romungres –** Hungarian Roma that are deeply influenced by the Hungarian culture; they live mainly in Transilvania and Banat.

- **Woodworkers –** most of them lost their mother tongue and their traditional Romany culture; they are deeply influenced by the Romanian culture; their main occupations are wood processing (they make spoons, axle pins, troughs, furniture pieces, basketry.

- **Silversmiths –** their traditional occupation is silver and gold processing; they make jewels and ornaments.

- **Hearthers –** assimilated/acculturated Roma; they have been sedentary for a long time, lost their mother tongue and the Roma traditional culture; they are deeply influenced by the Romanian culture.

Traditional occupations of Roma

The main traditional occupation of Roma is metal processing.

Iron processing has the following branches: ironmongery, smithy, locksmiths, carriage making.

Ironmongers make agricultural tools, domestic object, iron parts for building and plumbing. The smith makes and repairs locks, bolts, hinges, keys and various types of locks for doors and gates or make shoes for horse, oxes and donkeys. Carriage makers make wheels and other iron parts of carriages and sledges.

Tinmen make roofs, rain-pipes, and drains. Most tinmen are gabors.

Another frequent occupation is copper processing. The cauldroners make and repair copper vases for domestic use(cauldron, buckets, trays, pans), or for religious use (founts, etc). There is a very old copper processing technique, hold secret for generations.

Covering copper recipients in brass is an almost extinct occupation.

One of the traditional crafts of Roma is *precious metals processing*, (silver and gold). Goldsmiths make jewels, pieces for harnesses, for clothes (buttons), objects for domestic use (cutlery, bowls, trays, cups etc) and objects for religious use (founts, candlesticks, crosses etc). Among the special features we have to mention the technique of filigree, the relief technique by hammering and the arts of embedding precious stones.

The wood processing is the main occupation of the woodworkers. They can be grouped as follows : butnars, the one that make wooden objects for domestic use, and troughmakers; spoonmakers (the one that make spoons, teaspoons, cups, soup ladles), chestmakers (they make furniture pieces (tables, chairs, closets) and especially hope chests, barns and boxes for cereals; another category comprises the axle pin makers. The Roma that make wicker baskets (willow, white willow) are a special category.

Music (instrument playing) is one of the most frequent traditional occupations among Roma. There are many well-know gipsy musicians, from Barbu Lautaru, that got to meet Franz Liszt personally, to Cristache Ciolac, Fanica Luca, Petrea Cretu Solcanu, musicians from Clejani, Grigoras Dinicu, Farimiţa Lambru and Ion Honoriu.

This occupation is perpetuated from generation to generation; it is practiced in groups, in bands; they play when there are weddings, parties, fairs; the occupation does not requires knowing musical theory, at least in the past, as nowadays many of the Roma musicians have studies in the field; the most used instruments are, as follows : violin (including type of improvised violin, actually a viola with a semicircle bow or with 6 cords), cymbal, accordion (taken from the German music), the bass (this is their name for violoncello and contrabass), guitar, pipe, the whistle made of aspen, willow or reed, tambourine, clarinet.

The Roma music is very much based on improvisation (this is why, nowadays, some of the Roma musicians showed interest for jazz and improvisation); it is spontaneous, very rich in rhythms and melody, with ample interpretative valences (sometimes is it imitates the sounds of birds); it is very diverse, as far as rhythm is concerned (from delicate to passionate, from sad to exuberant, from gracious to impetuous; it uses the rhythms and measure changes, the syncope, the repetition and the technique of variations; in some areas (Spain and Portugal) it incorporates elements taken from the Andalusian „canto flamenco"; in other areas (the Balkans) they combine, harmoniously, the rhythm characteristic for the area with the oriental variations, especially the turkish ones, such as the ones taken from "manea" and "metarhanea" (these are specific Turkish love songs, mostly instrumental, that are sang in a staccato, slow, sad pace and that started to decline in their origin space, even from the end of the XVIII Century).

The Rromani music, vocal or instrumental, is part of the artistic expression of the Roma community; it may have a ritual character (such as the wedding songs and the mournings) or non-ritual (the love songs, the lullabies); it has to be considered as distinct from music as occupation, that is a source of income.

They are two different realities and do not have to be confounded, even though the Roma musicians take motifs or rhythms from the rromani music or from the rromani interpreting style („*rromane gila*" / rromani songs); the phenomenon is known as Rromani interpreting style.

Among the occupations that are extinct or on the way or becoming extinct we have to mention *bone processing* (they made combs, buttons, handles for knives and pipes and bats and powder flasks); animal skins processing (they made brushes and brushes for whitewash and pencils), brick making (they made unfired clay bricks), horsetrading,

occupation of the *lovars* from Transylvania (according to the legends, they were able to understand the language of horses).

Another extinct occupation of Roma is bearleading; the occupation is placed somewhere between the named circus and magic healing. Based on the fact the bear is symbolizing the power, fertility and renewal of nature, totemic ancestor, lunar animal with magic thaumaturgic and apotropaic powers, the bear leaders transformed the performance of the tamed bears in a ritual with various significances and functions : an apotropaic function of protecting the house from the wild beasts; an initiative function, of fertilizing (there was a prenuptial ritual dance for young men and women involving the bear), a thaumaturgic function (the bear was involved in healing various diseases and harms caused by magic or supernatural forces)

Purity and impurity

The entire life philosophy of the Roma traditional culture is based on the antinomy purity „*uźo*" -impurity „*maxrime*"; the ritual purity means observing the universal order and harmony and respecting the model, while the ritual impurity, invisible, but sensible in a spiritual way means diverting from the model, thus breaking the balance of the community, provided by a set of behaviors and conduct laws, their validity has been verified in a years experience.

Control and intercommunity solidarity in Roma traditional culture. Unwritten law

In Roma traditional communities, most of the conflicts are solved internally „*maśkar e phralenqe*" (among brothers), by internal judgment *„i kris",* preceded by debating of the case between relatives, *„o divano"* (the discussion). Appealing to a lawyer is a disgrace for the community, because this would prove its incapacity to make justice.

The judgment is made by the wise men; these are old men, that are not relatives of the persons in cause; the ruling requires consensus and the justice is distributive, which means that both of the parts have justice on their side and demand satisfaction; as there is not absolute truth, communication and communion are based on trust and mutual respect.

The purpose of traditional judgment is to solve the conflicts from the community and to make peace between the two parts. The judgment is made exclusively by the members of the community and among them; therefore, when the conflicts involved a Roma and a non-Roma, there cannot be any traditional judgment.

The judge must be a person that hasn't got any blood relation with the parties; preferably somebody from another community, as a guarantee of his neutrality. He must

have a rich life experience, to be appreciated by the group of Roma, to be impartial and to have a good knowledge of Roma traditions. He is responsible for the correct evolution of the process and he is the one to decide which of the unwritten, traditional laws are to be applied in the respective case. There is also a jury, formed of a neutral observers; usually, most of them are part of the judge's family. They have the duty to interfere in order to maintain the order, during the process. The family often becomes subject of legend, serving a s a model for the future generation.

The judgment board is formed of an odd number of *krisinitors*, exclusively men. They are reputed for their honor, wisdom, rank and wealth (as a guarantee that they are untouchable); the group has to include some of the eldest members of community, as age is one of the selection criteria.

The participation of non Roma or the intervention of State Institutions, or any other interventions from outside the community are forbidden.

Magic in the Roma culture

The binary vision of the world, including the antinomy purity „*użo*" -impurity „*maxrime*" is concretized, as far as relations with supernatural forces are concerned, in a manicheist belief, similarly to the Persian dualism according to which both the forces of Good, represented by God and of Evil, represented by Devil, are complementary and, at the same time, necessary to the harmony of the world.

In the Roma traditional culture there are numerous representations of supernatural forces; most of them symbolizing the Good or the Evil.

The most pregnant representation of evil is "*o Beng*" (The Devil) that is, however, a complementary force to God; they are equally necessary for maintaining the balance of the universe. The Devil is depicted as naive; there is always an intelligent Roma that can fool the Devil; this demonstrates that the Fear of Evil in counterbalanced by the pragmatic trust in one's own forces.

Roma nowadays

The assimilation policy of the communist regime was caused by the domination racism that marked it: Roma were forced to settle and their gold was confiscated; the communists also had a systematic program of suppressing the Roma identity. The communist regime didn't recognize them as a national minority.

In the anomie after 1989, even the recognition of Roma as a national minority involved gaining some political civil rights, the catastrophic deterioration of the economic and social situation was a consequence of institutionalized racism. From a cultural and social point of view, Roma are considered a marginal social group; this leads to the

proliferation of racist attitudes. In the framework of a young democracy, obstructing the access of Roma to social rights and excluding them from the resources for individual/community development led to violent recrudescence of discrimination and racism; subsequently their status as citizens became very fragile.

Social exclusion, racial discrimination and the lad of interest from the state with regards to adopting proactive policies lead to a strong ethnic character of poverty. One of the consequences of discrimination is the fact that, from an economical and social point of view, Roma communities are the most marginalized community in Romania. The severe poverty and the low levels of access to labor market lead to the dependency of welfare, which is far from being able to provide them decent living standards.

Three quarters of Roma live in poverty, and more than half (the percentage is 5 time bigger than the one for Romanians) live in severe poverty. In 2001 the poverty ration in Roma population was 75.1%; for Romanians, the ratio was 24.4%. In the same year, the severe poverty ratio was 52.2%; the ration for Romanians was 9,3%.

The rapport between income and needs deteriorates in time; in 1998, more than 2 thirds of the Roma population considered their income was insufficient.

Due to the fact that improving the situation of Roma is one of the political criteria for the adhesion of Romania to the European Union, Romanian Government has started to tackle the Roma Problem as a public policy, in the framework of international regulations and recommendations and from the perspective of signing and ratifying certain European documents.

The first great step towards this direction was adopting, on the 25th of April 2001, the HG 430 (government decision), The Strategy for improving the situation of Roma. As it is a government decision, and not a law, some of the District and Local Councils refused to implement it, on the basis that it was not compulsory. The only remarkable result of the Strategy was the foundation of Offices for Roma within the County Prefectures; but the offices do not function properly, due to obstructing the access to information and decision of the Roma experts and to overcharging them with various tasks, often not related to the role. The Roma experts did not receive a proper training, do not have precise tasks and are not supported by a technical work group.

The National Agency for Roma was founded in 2004; it is a special body of the public central administration, it has a legal personality, led by a president with a rank of State Secretary. He is nominated by the Minister charged with coordination of General Secretariat of the Government appointed by the decision of the Prime Minister and reports to the Minister charged with coordination of General Secretariat of the Government; The National Agency for Roma has taken over the tasks of the Office for the Roma Problems within the Department for Inter-ethnical Relations. The agency enforces, monitors and

assesses the measures in the social intervention sectors that The Strategy for improving the situation of Roma, comprised in H.G. Nr.430/2001. National Agency for Roma initiates participates and promotes, together with the specialized institutions and NGOs, actions, projects and programs for enhancing the situation of Roma, which is a political criteria for the accession of Romania to EU.

In 2003, Romania assumed the active participation within the most important international program - The Decade of Roma Inclusion.

The Decade of Roma Inclusion is an international program that stretches over 10 years, focused on Roma, initiated by the Open Society Institute and the World Bank and launched with the occasion of the conference “Roma in an Expanding Europe: Challenges for the Future,” (Budapest, 30th of June – 1st of July 2003).

The main objective of the program is fighting against poverty and social exclusion of Roma.

IX. Bibliografie

Achim, Viorel *1998*, *Ţiganii în istoria Românieі,* Bucureşti: Ed. Ştiinţifică.

Blajut, Eugen **1982**, *Vietile sfintilor* vol. I (ianuarie-iunie), Bucuresti: Arhiepiscopia Romano-Catolica, 296 p.

Boeriu Doina, Cristina Corciovescu, Rodica Pop - Vulcănescu [...], *Secolul cinematografului. Mică enciclopedie a cinematografului,* Bucureşti: Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1989, p. 274; 449;

Borde [Boorde] Andrew **1547**, *The first Boke of the Introduction of Knowledge*.
Candrea., I.A. **1931**, *Dicţionatul enciclopedic ilustrat*, Bucureşti.

Chelcea, Ion **1944**, *Ţiganii din România*, Monografie etnografică, Bucureşti: Imprimeria Institutului Statistic.

Copoiu, Petre **1996**, *Rromane paramìća. Poveşti ţigăneşti*. Ediţie bilingvă. Selecţia, redactarea în limba ţigănească şi Nota asupra ediţiei: profesor Gheorghe Sarău. Postfaţă: prof. univ. dr. Octav Păun, Bucureşti: Editura Kriterion.

Corciovescu Cristina, Bujor T. Rîpeanu, *Dicţionar de cinema,* Bucureşti: Univers enciclopedic, 1977, p. 72;

Courthiade, Marcel **1995a,** *Phonologie des parlers rrom et diasysteme graphique de la langue rromani.*[These pour le doctorat (Arrêté du 30 mars 1992). Présentée par ... sous la direction de M. le Professeur René Gsell), Université de la Sorbonne Nouvelle Paris III]. *Premier cahier*: questions générales et de méthode (I - XI + 1 - 179 p.); *Deuxième cahier*: le parler mećkar de Tirana (analyse phonologique; p.180-331); *Troisième cahier*: le parler kalderaś de Varsovie (analyse phonologique – p. 332 - 445); *Quatrième cahier*: le diasystème polylectal la question de la graphie (p. 446 - 761); *Cinquième cahier*: Annexe; Références bibliographiques (p. 762 - 963).

Djurić, Dr. Rajko **1987**, *Seobe Roma. (Krugovi pakla i venac sreće*), Beograd: BIGZ .

Graffunder, Regierungs-Schulrath **1835**, *Über die Sprache der Zigeuner*. Eine gramatische Skizze Vom [...] vorgetragen in der Sitzung der Königl. Akademie gemeinnütziger Wissen schaften zu Erfurt, am 11. und 18. Februar 1835, 60 p.

Grellmann, H.M.G. **1783**, *Die Zigeuner. Ein historischer Versuch über die Lebensart und Verfassung, Sitten und Schicksale dieses Volks in Europa, nebst ihrem Ursprunge*, Dessau und Leipzig, [6]f. + 274 p.

Grellmann, H.M.G. **1787**, *Historischer Versuch ueber die Zigeuner betreffend die Lebensart und Verfassung Sitten und Schicksale dieses Volks seit seiner Erscheinung in Europa und dessen Ursprung. Zweite, viel veraenderte und vermehrte Auflage*, Goetingen, XVI + 358 (-368) p.

Hancock, Ian F. **1992** *On the Migration and Affiliation of the Dōmba: Iranian Words in Rom, Lom and Dom Gypsy*, In "IRU Occasional Papers", series F., p.1-19.

Il'inskij, G.A. **1911**, *Gramoty bolgarskih carej*, Mockva.

Kenrick, Donald **1995**, *Zingari. Dall' India al Mediterraneo*. La migrazione degli Zingari. Tradotto dall'inglese da Andrea Mauri, Parigi - Centro di Ricerche Zingare, Roma - Centro Studi Zingari - Anicia, 64 p.

Kenrick Donald, *Dicţionar istoric al ţiganilor (rromilor*), Cluj Napoca: Editura Motiv, 2002, p. 28; 50).

József főherceg és Ponori, Thewrewk Emil **1888**, *Czigány nyelvtan. Romano csibákero sziklaribe* [A bevezetést Ponori Thewrewk Emil írta], Budapest: Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia.

Kogălniceanu, Mihail **1891**, *Desrobirea ţiganilor. Ştergerea privilegiilor boiereşti. Emanciparea ţăranilor*, Bucureşti: Litotipografia Carol Göbl [discursul rostit în şedinţa solemnă din 1 (13) aprilie 1891 la Academia Română].

Lal, Chaman **1969**, *Forgotten children of India* [Foreword by dr. C.P. Ramaswami Aiynar], New Delhi: Skylark Printers, 216 p.

Lecca, Octav George **1908**, *Asupra originii şi istoriei Ţiganilor*, "Viaţa Românească ‹ Iaşi ›, An III, vol. X, p.174-197.

Liégeois, Jean-Pierre **1985**, *Tsiganes et Voyageurs. Données socio-culturelles. Donées socio-politiques,* Strasbourg: Conseil de l'Europe.

Marušiakova, Elena - Popov, Veselin **1993**, *Ciganite v Balgarija*, Sofija: Izdatelstvo "Klub '90", 240 p.

Marushiakova, Elena and Popov, Veselin **1994** [Notes...], *Donald Kenrick: [Legend about Gypsy origin]*, "Studii Romani", I (1994), Sofia: Club '90 Publishers, p.63-64; p.64-65).

Miklosich, Franz [Xavier] **1872-1880**, *Über die Mundarten und die Wanderungen der Zigeuner Europa's*, Wien, în "Denkschriften der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften" (ed. în 8 vol. (I - VIII): **1872-1877**); ed. în 12 vol. (I - XII): **1872-1880**, Viena: "Commission bei Karl Gerold's Sohn; v. şi *Beiträge zur Kenntniss der Zigeunermundarten*, Wien, în "Sitzungsberichte der Kaiserklichen Akademie der Wissenschaften", **1874** (vol. I - II), **1876 - 1878** (vol. III - IV) [lucrare reeditată, sub acelaşi titlu, în anul **1984** la Leipzig].

Pathania, Janardhan Singh **1994**, *Patrineske lila*, "Patrin" [Amsterdam / Presov], n° 3 / 1994, p.5.

Petcuţ, Petre *2005, Istoria şi tradiţiile minorităţii rrmani.*Manual pentru clasele a VI-a şi a VII-a, Bucureşti: Editura Sigma, p. 52- 55.

Pobożniak, Tadeusz **1964**, *Gramar of the Lovari Dialect*, Krakow: Polska Akademia Nauk - Oddziat w Kracowie.

Potra, George **1939**, *Contribuţiuni la istoricul Ţiganilor din România*, Bucureşti: M. O. Imprimeria Naţională.

Pott, Dr. A.[ugust] F.[riedrich] **1844-1845**, *Die Zigeuner in Europa und Asien*. Ethnographisch-linguistische Untersuchung, vornlhmlich ihrer Herkunft und Sprache, nach gedruckten und ungedruckten Quellen von [...], Halle, a.d.s. Julius Fricke's Buchh. I. Einleitung und Grammatik (1844), XVI + 476 p.; II. Einleitung über Gaunersprache, Wörterbuch und Sprachproben (1845), IV + 540 p.; Nachdruck: Leipzig, 1964.

Puxon, G.[rattan], Kenrick, D.[onald] **1972**, *The Destiny of Europe's Gypsies*, London: Susex University Press.

Rüdiger, Jacob Carl Crystoph **1782**, *Von der Sprache und Herkunft der Zigeuner aus Indien*, în "Neuster Zuwachs der teutschen fremden und allgemeinen Sprachkunde in eigenen Aufsätzen, Bücheranzeigen und Nachrichten", Erstes Stück, Leipzig, p.34-84.

Sarău, Gheorghe şi Gheorghe, Nicolae **1986**, *Criterii socio-lingvistice în clasificarea colectivităţilor de ţigani* [comunicare prezentată de ...], Simpozionul "Implicaţiile sociologiei în cercetarea limbii şi literaturii", organizat de Catedra de Limba Franceză a Universităţii Bucureşti şi Centrul de Studii Sociologice Bucureşti, Universitatea Bucureşti, 29 martie 1986, [7 p.].

Sarău, Gheorghe ***1998**, Rromii, India şi limba rromani,* Bucureşti: Ed. Kriterion, p. 118 – 119.

Serboianu [Şerboianu], C. J. Popp **1930**, *Les Tsiganes:Histoire – Ethnographie – Linguistique - Grammaire - Dictionnaire*, Paris: Payot (Bibliothèque scientifique).

Turner, R.L. **1926**, *The Position of Romani in Indo-Aryan*, "J.G.L.S.", Third Series, 5 (4), p.145 - 189 [retipărit în "Collected Papers 1912-1973" (**1975**), London: Oxford University Press, p. 251-290.

Vaux de Foletier, Françoise **1971**, *Mille ans d'histoire des Tsiganes*, Paris.

Vekerdi, József **1985**, *La parola "zingaro" nei nomi medievali*, "L.D.", Anno 21, n° 3, p.31.

Vulcanius, Bonaventura **1597**, *De litteris et lingua Getarum sine Gothorum. Item de notis Lombardicis. Quibus accesserunt specimina variarum linguarum /.../*, Lugduni Batavorum.

Wlislocki, Dr. Heinrich **1884**, *Die Sprache der transsilvanischen Zigeuner. Grammatik, Wörterbuch von /.../*, Leipzig: Wilhelm Friedrich Königliche Hofbuchhandllung.

Zograf, G.A. **1960**, *Jazyki Indii, Pakistana, Cejlona i Nepala*, Moskva: Izdatel'stvo Vostočnoj Literatury.

Zograf, G.A. **1976**, *Indoarijskie jazyki* (p.110-113), *Drevnie indoarijskie jazyki* (p.114-131), *Srednie indoarijskie jazyki* (p.132-140), *Novye indoarijskie jazyki* (p.141-147) şi *Severnoindijskie jazyki* (p.148-270), în vol. "Jazyki Azii i Afriki. Indoevropejskie jazyki Hettoluvijskie jazyki. Armjanskij jazyk. Indoarijskie jazyki", Moskva: Nauka.